ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ

ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНИЙ І НАУКОВО-ЛІТЕРАТУРНИЙ ЧАСОПИС

XII

ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ

Суспільно-політичний і науково-літературний місячник

Видає

Українська Видавнича Спілка

LIBERATION PATH

Ukrainian Political, Social, Scientific & Literary Magazine

Published monthly by
Ukrainian Publishers Ltd.

№ 12 (170), December, 1961, Vol. XIV.

Редаґує Колеґія

Редактор Літературного Відділу

Проф. д-р В. Державин

Головний редактор Г. Драбат

Редакція і Адміністрація
237, Liverpool Road, London, N 1, Tel.: NORth 1828

УМОВИ ПЕРЕДПЛАТИ »ВИЗВОЛЬНОГО ШЛЯХУ« НА 1961 РІК

Країна	річна передплата	піврічна передплата	чвертьрічна передплата	окреме число
Австралія	2 ф. 15 ш.	1 ф. 8 ш.	15 ш.	5 ш.
Австрія..	100 ш.	55 ш.	30 ш.	10 ш.
Аргентіна	200 пезів	105 пезів	55 пезів	20 пезів
Бельгія ..	275 б. фр.	138 б.фр.	75 б. фр.	25 б. фр.
В.Брітанія	2 ф. 4 ш.	1 ф. 2 ш.	12 ш.	4 ш.
Канада . .	8 дол.	4 дол.	2 дол. 40 ц.	80 цент.
Німеччина	20 н. м.	10 н. м.	5 н. м.	1.75 н. м.
Парагвай .	240 ґуар.	120 ґуар.	60 ґуар.	20 ґуар.
США . . .	8 дол.	4 дол.	2 дол. 40 ц.	80 цент.
Франція..	25 н. фр.	12.50 н. фр.	6.30 н. фр.	2.10 н. фр.
Швеція...	28 кор.	14 кор.	7.50 кор.	2.50 кор.

В інших країнах — у перечисленні на валюту даної держави

Адреси наших Заступників на стро. 2.

Обкладинка роботи проф. **Р. Лісовського**

Printed by **Ukrainian Publishers Ltd.**, 237, Liverpool Rd., London, N.1. Tel.: NOR 1828

ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ

СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ І НАУКОВО ЛІТЕРАТУРНИЙ МІСЯЧНИК

Кн. 12/96 (170) ГРУДЕНЬ, 1961 Річник VIII (XIV)

Зміст XII-ої книжки

В. Десенко: ДИЯВОЛ БЕЗ МАСКИ 1237

Степан Бандера: ЕВОЛЮЦІЯ БОЛЬШЕВИЗМУ Й ЧАСТИННІ ЗДОБУТКИ БОРОТЬБИ 1245

Анатоль Бедрій: НАЦІОНАЛІЗМ СЬОГОДНІ Й ЗАВТРА 1251

Гийла Ілліес: ДУМА ПРО ТИРАНІЮ (перекл. **Микола Скрипник**) 1262

Р. Володимир: ДОСВІТКИ (Уривок з поеми) 1266

Проф. д-р Вадим Щербаківський: УКРАЇНСЬКИЙ ЕТНІЧНИЙ ТИП (Українські весільні обряди) 1267

Кн. І. Токаржевський-Карашевич: КОЗАЧЧИНА 1281

Р. Володимир: МАЗЕПА ПІСЛЯ ПОЛТАВИ (Введення — Уривок з поеми) 1297

Андрій Кирпич: МЕЖІ 1299

Мґр Роман Кухар: ПЕРІОД ТВОРЧИХ ШУКАНЬ ЛЕСІ УКРАЇНКИ-ДРАМАТУРГА 1304

Проф. Вадим Щербаківський: УКРАЇНСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ У ПОЛТАВІ 1319

Інж. Лев Биковський: ЯКІВ МИХАЙЛОВИЧ МОРАЛЕВИЧ (Його життя і діяльність — 1878-1961) 1325

Сергій Жук: КАЇН І АВЕЛЬ (Драматичний етюд) 1329

Леонід Полтава: ТРИ ОПОВІДАННЯ (Із »Збірки Коротких Оповідань«) 1333

Г. Е. фон Бессер: ВЕЛИКА ГАРМОНІЯ (перекл. **О. Д.**) 1339

Петро Кізко: ПЕРЕСТОРОГА (Містерійна сцена) 1342

Поезії:

о. Богдан Курилас: ВИТВА ПІД МАРАТОНОМ — 1279. ● **Федір Балицький:** ПІД РІЗДВО НА ЧУЖИНІ — 1280; ОПІВНОЧІ — 1332. ● **Лариса Мурович:** У МЕНЕ В СЕРЦІ Є ОДНА СВІТЛИЦЯ — 1280. ● **о. Василь Прийма:** ПРОБУДИТЕЛЕВІ МАРКІЯНОВІ ШАШКЕВИЧЕВІ — 1318.

ЗМІСТ ЖУРНАЛУ »ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ« ЗА 1961 РІК 1347

ВИДАЄ »УКРАЇНСЬКА ВИДАВНИЧА СПІЛКА«

ЛОНДОН

ЗАСТУПНИКИ »ВИЗВОЛЬНОГО ШЛЯХУ«

АВСТРАЛІЯ:

"Library & Book Supply"
1, *Barvon St.*,
Glenroy 9., Victoria.

АВСТРІЯ

M. Petruszczak
Watzmannstr. B 4/Z. 2,
Salzburg-Aigen

АРҐЕНТИНА:

W. Zastawnyj,
Soler 5039,
Buenos Aires.

БЕЛЬҐІЯ:

Omelan Kowal,
Bd. Charlemagne, 72, Bruxelles, 4.

КАНАДА:

P. Szevchuk, Esq.
140, *Bathurst St.*,
Toronto, Ont.,

НІМЕЧЧИНА:

"Shlach Peremohy",
München, 8.
Zeppelinstr. 67.

ПАРАҐВАЙ:

I. Lytwynowych,
Casilla de Correo, 70.
Encarnation.

США:

H. Cebrij,
303 *E. 8th. St.*
New York 9, N. Y.

Чікаґо і околиця:

Bohdan Kaszuba
2451 *W. Rice Str.*,
Chicago 22, Illinois.

Дітройт і околиця:

M. Fedyshyn,
6786, *Memorial St.*,
Detroit, 28, Mich.

ТУРЕЧЧИНА:

Sotnik Mikola Zabello,
Istanbul,
Beyoglu Posta Kutuso 224.

ФРАНЦІЯ:

C.F.T.G.—Sect. Ukrainienne,
26, *Rue de Montholon,*
Paris 9 e.

Ціна цього числа в Кольпортерів і Заступників — 4 шіл.
Всіх наших Кольпортерів і Передплатників поза Великобританією просимо розраховуватися з нашими Заступниками. Про кожну зміну адреси просимо повідомити головну Адміністрацію в Лондоні.

»ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ« — ЦЕ НАЙКРАЩИЙ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ І НАУКОВО-ЛІТЕРАТУРНИЙ МІСЯЧНИК ДЛЯ КОЖНОГО УКРАЇНЦЯ І КОЖНОЇ УКРАЇНКИ НА ЧУЖИНІ. СЛУЖИТЬ ТІЛЬКИ ІНТЕРЕСАМ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ І ЙОГО БЕЗКОМПРОМІСОВІЙ БОРОТЬБІ ЗА УССД!

СПОВНІТЬ СВІЙ ОБОВ'ЯЗОК: ВПЛАТІТЬ ПЕРЕДПЛАТУ, ПРИЄДНАЙТЕ НОВИХ ЧИТАЧІВ І ПЕРЕДПЛАТНИКІВ ТА ВСЮДИ РОЗПОВСЮДЖУЙТЕ ЙОГО МІЖ УКРАЇНСЬКОЮ ЕМІҐРАЦІЄЮ!

В. ДЕСЕНКО

ДИЯВОЛ БЕЗ МАСКИ

Два роки тому, в листопадовому числі нашого журналу 1959 р.), ми писали: »Степан Бандера не живе... 15-го жовтня ц. р. скритовбивця — виконавець нелюдських злочинів Москви, відвічного ворога України, — з допомогою отрути вирвав з-поміж нас одного з найбільших синів України, чиє ім'я стало несплямленим Символом сучасної визвольної боротьби українського народу...«

Місяць тому, в другій половині листопада, українська і чужинецька преса принесла вістку, що вбивця сл. п. Степана Бандери в руках слідчої поліції Федеральної Німецької Республіки. Хто ж він? Аґент КҐБ Богдан Сташинський, виконавець доручення тодішнього шефа КҐБ А. Шелєпіна, правої руки Нікіти Хрущова!

Від трагічної дати вбивства сл. п. Степана Бандери до виявлення вбивці — проминуло майже два роки. Сам факт виявлення вбивці вже не може змінити того, що сталося, не може повернути життя Бандері, смерть якого є важким ударом не лише для українських націоналістів, а й для всього українського народу, його визвольної боротьби й політики. Проте виявлення вбивці, що є доказом Божої справедливости, остаточно здемаскувало криваву людино- і народовбивчу політику московських оберзлочинців. Здерло маску з московських гієн, що впродовж останніх сорок років свого панування в Україні позначали свої сліди кров'ю найкращих синів українського народу, його провідників — Петлюри, Коновальця, Шухевича, Бандери.

Кажемо, »остаточно здемаскувало«, бо в нас не було сумнівів у тому, хто вбив Степана Бандеру, як не було сумніву, хто вбив Петлюру, Коновальця й Шухевича. Проте сумніви були в деяких невірних Томів, які своїми здогадами, підшептами, підсуванням різних думок відвертали увагу від правдивого злочинця, кривдили невинних людей і лляли — свідомо чи несвідомо — воду на московсько-большевицький млин. Сліди цієї чорної, можна б сказати, внутрішньоукраїнської диверсії, що її чинили »лицарі сумнівів«, залишилися на сторінках деякої української еміґраційної преси. А що написане пером, не вирубаєш тепер і сокирою.

Та річ не в тому, що серед нас є і невірні Томи, вони є в кожному народі, були і між Христовими учнями. Це люди — пересичені сумнівами, швидко розчаровуються і приходять до безглуздих висновків. Річ у тому, що метушливі московські

гієни зручно використовують злосливо-хворобливі нацьковування партійних і ідеологічних противників ОУН для морального і політичного розкладу української еміґрації. І так, хоч у різних місцях, але одночасно, відбувається »протибандерівський« чортівсько-жаб'ячий »концерт«. Московські ватажки і їх вислужники, верещать, мов чорти в болоті, на всі сторони світу про »злочини« націоналістів. А на еміґрації цю саму пісеньку »кумкають« і деякі партійні »патріоти«, »шукачі правди«, розгублені у своїх сумнівах і зловживаннях »демократією«.

Таких фактів не можна обминати мовчанкою, бо коли це діється в час тотального наступу Москви на український народ і українську еміґрацію, то щось у нас не гаразд. Скажемо ясніше, так як думають про нас наші брати в поневоленій Україні в недавно опублікованому листі в газеті »Шлях Перемоги«: »Наплодилося (у вас) партій, як у нашого Іцка кіз, це дуже зле... Чи не роздемократизувалися ви так, що наплодили такого барахла?... Нас дивує, що там у вас дійшло до такого розбрату, хоч маєте всю змогу і вигоду — вчених, політиків, своїх єпископів, священство«.

Справді маємо можливість, нагоди і вигоди працювати якнайкраще для української визвольної справи, але не всі в нас мають необхідне почуття національної солідарности, почуття відповідальности за свої вчинки і свою діяльність. Діяльність деяких українських політичних груп подібна на суперечку »за козячу шерсть«. До того ж ми так »роздемократизувались«, що кожний може робити, що хоче, говорити й писати, що хоче, або й нічого не робити, бо не хоче. Патріотизм для багатьох став фразою, без властивого йому змісту. Політиканство в громаді й поза громадою заступає творчу працю для цілої української спільноти. Лицемірство в пресі »шукачів правди«, тих, що шукають у »густому лісі дороги«, спихає українську громадськість в ідейне й політичне провалля. Трапляються вже й такі »революціонери« й »патріоти«, що свою ідейність і активність виявляють тільки... шлунком. А в цих нетрях, що їх ми утворюємо самі, метушаться московські гієни і п'яніють від крови найкращих синів України.

Московські харцизи, вбивши Степана Бандеру, намагаються розкласти українську еміґрацію своїми анонімними листами, пасквілями і шептаною пропаґандою. Мутять воду, щоб упіймати на свою вудочку якусь рибинку, що — захлиснувшись у власному багні — чіпляється й большевицького гачка. Та перш за все на цей же їх гачок упіймались вони самі. Убивця Степана Бандери, не зважаючи на те, що нагороджений орденом »Червоного прапора«, втік від своїх хліботодавців і розкрив перед вільним світом ще один кривавий злочин московських обербандитів. Кажуть, що вбивцю тягне на місце злочину й у випадку

аґента КҐБ Сташинського це народне повір'я підтвердилося — він утік там, де були ще свіжі сліди його кривавого морду.

Московські оберватажки Хрущов і Шелепін не довго раділи з »чистої роботи« свого виконавця. До того ж ще й несподіваний для них парадокс: з мертвим Бандерою їм доводиться зводити не легшу боротьбу ніж з живим. Бандера, що ще за свого життя був в Україні прапором української визвольної боротьби, після своєї смерти осягнув велич і силу такого духового провідника народу, що його вже не може досягнути ні злочинна московська рука, ні брутальна лайка, ні брудна злива московської брехні й провокацій. Саме цим треба пояснити скаженину московських собак, що гавкають на всі сторони світу про »злочинні дії« Степана Бандери і бандерівців проти »мирного населення СССР«.

Від смерті Бандери до сьогодні не втихає галас московських ватажків і їх вислужників. На партійних конференціях, у пресі, радіо, в кіно, в повістях, поезіях, нарисах, у цілій машині московської брудної пропаґанди — смердить убивчою ціянатною кислотою, призначеною для затруєння і знищення організму української спільноти. Здається, що самі чорти в пеклі не зчинили б більшого вереску, ніж московські гієни у своєму кублі в Москві.

По 15-ти роках (по закінченні другої світової війни), московські гієни витягають з криниць кістки колись помордованих ними невинних жертв, влаштовують відьомські гульбища, вигукуючи: »Це діло рук мерзенних ворогів народу — бандерівців«. Подібно, як убивцю Степана Бандери потягнуло назад на місце злочину, тягне московських гієн в криниці, яри й балки — до помордованих ними жертв. Подібно, як убивши Бандеру, вони верещали, що це діло німців, чи навіть самих »співробітників« Бандери, вони намагаються *приписати* і свої криваві злочини супроти українського народу... бандерівцям. У ґанґстерів існує своєрідна ґанґстерська етика, а етика московських харцизяк це етика Распутіна, етика духової проституції, поєднаної з інстинктом хижаків. Кат, як відомо, холоднокровно, без жодного хвилювання, стинає голову жертві, але коли сокира повисне над його головою — його охоплює звірячий страх за своє життя. Такі ж самі кати-вбивці виховуються в кублі КҐБ, експонатом яких виявив себе аґент Сташинський — убивця Бандери.

Ще недавно московська преса українською мовою кожного українського еміґранта називала »зрадником родіни«, »запроданцем капіталістів«, що годується відпадками на смітниках Нью-Йоркських чи Лондонських задвірків. Сьогодні ж для тих »зрадників« і »запроданців« КҐБ створило »Товариство культурних зв'язків з українцями за кордоном«, видає ганчірку »Вісті з України«, висилає в українські середовища за кордо-

ном совєтські фільми, грамофонні платівки, тисячі різних брошурок-пасквілів і т. п. Опікується »зрадниками родини«? Ні, вже не »зрадниками«, тепер »зрадниками« і »запроданцями« є лише політичні, культурні, громадські, релігійні та інші діячі-провідники української еміґрації. »Маса« української еміґрації вже »амністірована«, хай тільки порве зі своїми націоналістичними провідниками і відмовить їм матеріяльної і моральної підтримки.

Такий-то »дарунок родини« — брюховеччина, ґалаґанівщина, оздоблена вишивками, »народною творчістю«, гопаком, бренькканням тужливих мелодій різних »рушничків« з грамофонних платівок. Дар України? Ні, дар Москви, оздоблений »малоросійськими« візерунками з прихованою всередині отрутою-ціянкалієм. Культурні зв'язки українського народу з українцями за кордоном? Ні, намагання КҐБ поширити свою сітку аґентів за кордоном.

Московський ведмідь виводить своїм фальшивим, дрантивим голосом стареньку, як світ, московську пісеньку: Будь на еміґрації смиренним гречкосієм, будь чим хочеш, тільки не українським патріотом, не активним трудівником для визволення України. »Родіна« не забула тебе, ось маєш нашу »культурну обслугу« — платівки, фільми, пресу. Живи собі, покищо, в »капіталістичному ярмі«, живи так, як сам хочеш — їж, пий, розважайся, співай, танцюй, але не ripайся з антимосковською політикою. За тобою слідкує »родіна«, і від неї не втечеш. Живи тихо, як миша під мітлою, а ми підкоримо собі й »гнилий Захід« і »визволимо« тебе з »капіталістичного ярма«.

Пекло в Україні, жахливіше ніж пекло Данде, Москва змальовує як »рай комуністичного суспільства«. Нікіта Хрущов — осел над ослами — став »геніяльним«, а сталінські гієни перетворились у хрущовські овечки. Українських патріотів — письменників, поетів, науковців і т. п. — наперед вимордували, а тепер »реабілітують«. Напівзвалені села колгоспників-кріпаків — »красуються новобудовами комунізму«; повирубувані, знищені садки, колишня окраса українських садиб і сіл — »цвітуть і обдаровують жителів багатющими плодами«; совєтська механізація (та, що »пищить, а лізе«) дивує світ; космонавти мандрують у космічні простори, а молодь, колгоспники і робітники — на цілинні землі »будувати комунізм«... Чого ще не вичитаєш в каґебівських »Вістях з України« чи в інших московсько-большевицьких ганчірках!

Це тільки »вісті« про »культурне« й »господарське« життя »родіни«, »малоросійські« картинки з »квітучої Радянської України«, що мають узяти за серце »хахла«, витиснути сльози з очей і викликати тугу за »родіною«. Ось вам ще картинки, що показують »героїв труда«, »маяків комуністичного суспільства«: Колгоспниці, що збирають казковий урожай і віддають

його — з »ентузіязмом« присудженої на голодну смерть людини — »радянській державі«; доярки, що домовляються з сухореброю коровою, підв'язаною до сволоків, перевиконати плян здачі молока, масла та інших молочних продуктів; свинарки якогось свинарника ім. Леніна чи Хрущова, що вирощують більше поросят, ніж свиноматка родить; Мамаї-вуглекопи, що з своїми »бриґадами комуністичної праці« вержуть гори вугілля; робітники — »новатори« механізмів машин і верстатів, які ніколи не стають до ладу... І скільки ще інших »геніяльних«, »передових« людей »комуністичного суспільства«, що ще живуть і працюють під керівництвом »мудрої партії«.

Але це ще не все. Ще можете почути в радіо або прочитати в якійсь большевицькій ганчірці »сповідь« колишнього »націоналіста«, »провідного члена ОУН« чи »командира УПА«, що в руках »справедливої радянської влади« почав »радісне й щасливе життя«. Ось читаєте »зворушливу розповідь« колишнього »упівця«, що кинув »дику зграю українських націоналістів«, »припинив свою бандитську діяльність« і в 1958 році вже захищає свій дипломний проект інженера. Чи не »зворушливий момент«? — Він виходить на трибуну, »сотні пар очей« дивляться на нього »тепло« й »доброзичливо«, а він вже ж таки мучиться, руки йому дрижать, не можуть розв'язати папки з... »дипломними проектами«, ледве не розплакався...

Цікаве явище, але чисто московське, каґебівське. Большевицька метаморфоза! Якже ж відбувається цей процес перетворення людини в московську креатуру? Ось маємо зразок в особі аґента Б. Сташинського — вбивці Бандери. Його розповідь-сповідь перед німецькими слідчими органами справді драматична. Його, вірного слугу КҐБ, також обманули і про це він довідався щойно тепер! Кремлівські обербандити казали йому, що бояться за його життя, дали йому протиотруйні »пілюлі«, щоб він під час атентату на Бандеру міг захистити себе від отруйних речовин ціянкалію. »Герой« КҐБ, Сташинський, проковтнув їх, вбивство виконав, поїхав до Москви, дістав орден від Шелепіна, одружився з німкою і, врешті, втік на Захід. І ось тепер німецькі хеміки ствердили і пояснили йому, що ті »протиотруйні пілюлі« зовсім не роблять людину відпорною на отруту. Їх призначення інше — зробити з людини креатуру з інстинктом хижака, який нічого не боїться і готовий на кожний »подвиг«. Тільки »мудра партія« може придумати таке »ідейне виховання« своїх аґентів-наймитів, ґанґстерів-убивців. Мабуть такі самі »пілюлі«, для відваги, ковтає й Нікіта Хрущов перед зустрічами з »капіталістичними акулами«, але слабші, бо погрожує їм, покищо, тільки черевиком, а не пістолем з ціянкалієм.

Каґебівські »герої«, проковтнувши »пілюлю«, вбивають, а жертви, що дісталися в руки КҐБ, мають під впливом відпо-

відних »пілюль« говорити й писати те, що їм диктують каґебівські кати. Московські харцизи кажуть, що це »сповідь« колишніх націоналістів. Як відомо, в руки КҐБ попали деякі члени ОУН з-за кордону і по довгих роках жорстоких фізичних і психічних тортур большевики намагаються використати декого з них для своєї акції проти націоналістів, зокрема проти націоналістичних провідників. Не будемо сперечатися з московськими катами, чи справді їм удалося зламати духово й фізично кількох колишніх націоналістів, бо коли б це була й правда, то знаємо, якими методами й засобами вони нищать людину й перетворюють її в креатуру каґебівських жертв. Але й у цьому випадку треба бути наївним або зловмисним, щоб вірити большевицьким провокаціям. Москва завжди »чуда творить«, а »мудра партія« — штукар над штукарями! Коли старі заслужені комуністичні діячі — Тугачевський, Берія, Зінов'єв, Каменєв, Риков, Бухарін, Ягода, Єгоров і багато інших — виявилися »аґентами Заходу« і самі »призналися« до своїх учинків, то чому ж Москві не спробувати це саме з деякими українськими націоналістами, що попали в руки КҐБ?

Бандера вбитий — і Бандера живе, націоналісти »розкаюються« — і націоналізм живе, націоналістичний рух діє і розвивається! Закордонних націоналістів ніби звільняють від вини й кари, а крайових жорстоко засуджують. Чи ж не божевільна метушня московських катів України, що вже конають в аґонії?

Московський диявол виступає тепер у масці »миролюбного янгола«, але кожний вже знає, що за цією маскою приховується огидна потвора двадцятого століття. Зривати маску з цієї огидної потвори — головний обов'язок кожного українського еміґранта, що добре знає її природу і правдиве обличчя. І дивно, що між нами знаходяться ще й такі »лицарі гуманізму«, що в страху перед потворою ховають голову в пісок або загіпнотизовані нею опускають зброю з рук. Є ще й інші »лицарі« — »солом'яні леви«, що грізно ричать на бандерівців з редакторських стільців, а перед ворогом мишею втікають у свою еміґраційну дірку. Ось один такий лицар з »Самостійної України« просто перелякався большевицьких »звернень«-провокацій. Написали ж большевики, що »українські селяни виловлюють українських підпільників« (очевидно, бандерівців) і віддають »органам безпеки«, він прочитав і мало не зомлів... Що ж буде, як ті »несмашні антипатії« українського населення в Україні до бандерівців »перенесуться на всю українську політичну еміґрацію«? Якже ж іти в підпілля (а воно ж для населення бандерівське!) і вести протимосковську боротьбу? Небезпечно! Так українське підпілля втратило одного майбутнього »підпільника«.

Як далеко інакше виглядала б праця української еміґрації для визвольної справи, коли б всі ми слухали не большевиць-

ких »звернень«, а Звернення Воюючої України, що вже призабуте серед нашої еміґрації. Коли б замість большевицьких пропаґандивних ганчірок уважніше читали листи від наших братів і сестер з України і прислухалися до їх голосу. Коли б замість »прогресивних ідей« і »людяности« до наших кривавих ворогів — ворогів нашої Нації і Церкви — ми віднайшли наш втрачений лицарський дух боротьби, що не каже миритися, а боротися зі злом. Коли б замість нашого »хуторянського патріотизму« або »космополітизму« ми відродили соборницький патріотизм наших »прадідів великих« — подвижників української нації і християнської віри. Коли б замість справ дрібних і безплідної метушні були в нас завжди справжні ідеали, що кажуть жертвувати особистим щастям і життям для визволення своєї поневоленої нації. Тоді голоси наших батьків, братів, і сестер з України до нас за кордоном — не були б »голосом волаючого в пустині«, а голосом, що до глибини душі зрушує сумління, гідність і честь. Тоді принципом нашого життя і діяльности було б добро чинити, працювати для свого поневоленого народу й не зважати на те, що роблять і говорять інші. Чесна смерть краща за ганебне життя, так думали всі наші великі національні провідники, а між ними — і Степан Бандера.

В листах з України, недавно опублікованих у »Ш. П.«, маємо маленький, але яскравий образ нашої Батьківщини: »Україна наша сплюндрована, русифікують її в страшний спосіб. Люди знищені матеріяльно до тла, ходять, як кістяки, всі селяни в колгоспах... Наших сіл з вишневими садками і тих, вам таких дорогих, людей не пізнали б ви ніяк. Села завмерли, як після чуми...«

А далі йде заклик, писаний кров'ю серця: »Ви на еміґрації робіть політику, творіть усе, що в вас у силі і понад сили, не забувайте, що ви можете багато зробити для українського народу, який переходить »Содому і Гоморру«, розкиданий сатрапом з родинами від Архангельська поза Камчатку, по Сибірі й тундрах тяжких. Не можете собі уявити тих лагерів терпіння і голодної смерти. А тим часом по цілій Україні, спеціяльно на західніх землях, повно русскіх.

»Кличу і взиваю вас усіх до політичної боротьби за свій народ! Це просьба і плач серця і душі українця. Не слухайте смердячої пропаґанди сатрапа і того, що вам показують, бо сатрап має для вас спеціяльно приготоване для замилювання ваших очей.

»Думаю, що ви разом з своїми молодшими, сильнішими братами розповсюдите святу правду про нас і нашу таку рідну Україну, прекрасну, а зараз таку знівечену...«

Очевидно, кожний українець, як і цілий народ, у московсько-большевицькій неволі має право не лише сподіватися, а й

вимагати від нас, української еміґрації, найактивнішої і найжертовнішої праці для української визвольної справи. Це нас зобов'язує! Тому гасло нашого дня — мобілізація всіх духовоматеріяльних сил і засобів української еміґрації (політичних, видавничих, наукових, громадських, виховних, релігійних та ін.) до боротьби за права і волю українського народу. Потенціял нашої еміґрації величезний і належне використання його може принести для української визвольної справи великі успіхи. Вартість праці кожної установи й організації, навіть одиниці, визначує мета, їх функція, яку вони сповняють у творчому процесі життя і боротьби нації за свої права і самостійність.

Посилений наступ московських катів-імперіялістів на український народ і українську еміґрацію мусить, у відповідь на нього, зміцнити нашу акцію і активність. Виявлення вбивці сл. п. Степана Бандери повинно зактивізувати всю українську еміґрацію, всі українські установи і всю українську вільну пресу на фронті боротьби з ворогом, не зважаючи ні на політичні, ні на релігійні різниці. Ворог наш один і якщо в нас мета одна — докажім це спільним чином: протестом у вільному світі і безщадним демаскуванням московських убивців.

»Богові — душа, Отчизні — життя...« — гасло колишніх лицарів-подвижників української нації і християнської віри, що єдине може і нас відродити. Рішучий протест проти кривавого московського деспотизму повинен вирвати з »блаженного спокою« кожну заблукану чи загублену українську одиницю на еміґрації і створити один могутній фронт з'єднаної спільними ідеалами української громадськости. Щойно тоді кожний може чесно і з чистим сумлінням вимовляти з нагоди наших національних свят та імпрез слова національного гимну: »... і докажем, що ми браття, козацького роду«. Інакше, всі наші патріотичні заяви й деклямації будуть ганебним лицемірством і облудою для нас самих і принесуть шкідливі наслідки для української визвольної справи.

Тому ще раз, і ще раз пригадуємо слова сл. п. Степана Бандери:

»...Закордонною роботою можна дуже багато допомогти визвольній боротьбі й завдати ворогові ударів. Звідси можна йти підмогою боротьбі на Рідних Землях у різних формах. Звідси треба всім ввійти назад у збройно-політичну боротьбу з ворогом, і до того треба якнайкраще підготуватися. Це — істотні наші завдання, в яких ніхто нас не заступить...« І, як дороговказ для всіх, хто любить свою Батьківщину-Україну: »...Не зіб'ється з дороги той, хто кожний свій крок орієнтує на головну мету — визволення України, хто в кожній справі, в усякій ситуації керується однією міркою: що і наскільки корисне визвольній справі«.

Степан БАНДЕРА

ЕВОЛЮЦІЯ БОЛЬШЕВИЗМУ Й ЧАСТИННІ ЗДОБУТКИ БОРОТЬБИ*

В українському політичному житті на чужині є й такі концепції, які спираються на переконання, що еволюційний розвиток большевицької системи провадить до щораз свобідніших і кращих умов життя народу і людської одиниці й такими ступневими змінами з часом буде цілком усунений дотеперішній нестерпний стан. Також у демократичних державах зустрічаємо часто надію на еволюцію большевизму в напрямі збільшування свобід усередині СССР та притуплення експансії Москви проти інших держав. Тому над цим питанням треба застановитися, поскільки воно займає центральне місце в деяких політичних концепціях.

Як в усякому житті, так і в підбольшевицькій ситуації та в большевицькій системі відбуваються зміни. Абсолютної незмінности й непорушности нема в жодній державній, суспільно-політичній системі, нема її теж і в большевицькій. Серед тих змін, які відбуваються в СССР, є теж і такі, що в порівнянні з дотогочасним станом створюють дещо свобідніші, кращі умовини для життя людини і народу в поодиноких ділянках. Але на тій підставі ще не можна оцінювати еволюції большевизму, її напряму й значення. Бо не всі зміни, які мають місце в підбольшевицькому житті, походять з еволюції большевицької системи.

Насамперед мусимо з'ясувати собі, **який зміст вкладаємо в це поняття.** Під еволюцією большевизму розуміємо ці **ступневі зміни** в большевицькій системі, які відбуваються зі спонуки, з волі, чи за пляном чинників, приналежних до большевицької системи і большевицького режиму. Головний наголос є не на тому, що ініціятива до зміни мусить бути большевицького походження, тільки на властивому змісті даної зміни, на її напрямі і вислідному ефекті. Отже до еволюції большевизму зараховуємо також такі зміни, які проводить большевицький режим, пристосовуючися до зовнішніх впливів чи до внутрішньої ситуації в опанованих ним країнах, **не змінюючи, одначе, генерального курсу прямування до своєї мети.**

Від еволюційних змін у большевицькій системі відрізняємо **зміни вимушені боротьбою** поневолених народів, внутрішніх

*) Розділ із праці **сл. п. Степана Бандери: »Перспективи Української Національної Революції«.**

противників режиму, чи натиском зовнішніх сил, себто зміни **суперечні з метою і бажанням большевиків,** на які вони йдуть з необхідности. Істотна різниця є в **якості** змін першої чи другої категорії, **в їх значенні й наслідках,** як для большевизму, так і для його противників.

Зміни еволюційного характеру большевики трактують позитивно, не дивлячись на те, чи вони їх роблять з власного почину, чи під зовнішнім впливом, чи навіть з конечности, під натиском. Важливе те, що зміст і наслідки тих змін вкладаються в їхній плян, не суперечать їхній меті та допомагають їм утримати й закріпити свої позиції. Хоч не раз поштовх до змін у большевицькій системі й політиці дають інші чинники, проте большевицький режим завжди намагається зберегти свою основну лінію та вкладати в нові методи, в нові тактичні потягнення такий зміст, що ці зміни виходять на користь большевизмові, а не його противникам. Коли це їм вдається, тоді вони можуть трактувати того роду зміни як свій успіх, як дальший крок на шляху здійснювання своєї мети у внутрішній чи в зовнішній політиці.

Коли ж іде мова про зміни запляновані й ініційовані самими большевиками, то вони завжди служать виключно большевицьким цілям. Навіть тоді, коли є справа з внутрішньою боротьбою між ривалізуючими групами в компартії, то як мотив і предмет цієї боротьби завжди виступають рації самого большевизму, інтереси компартії і режиму, а не добро народу. Скільки вже було внутрішніх конфліктів, криз, чисток у большевицькій партії, але завжди повторювалося це саме. Кожна група змагалася за диктаторську владу для себе та за найуспішніше закріплення і поширення панування большевизму над народами. Не було й нема в компартії таких течій чи груп, які виступали б на захист народу, боролися б за його права, волю і добробут коштом зм'якшення большевицької системи, обмеження комуністичного тоталізму й комуністичної диктатури. Нема також в компартії СССР і протиімперіялістичних, чи хоча б менш імперіялістичних, тенденцій чи груп, які мали б на меті волю народів, а не їх поневолення московським імперіялізмом, і які спротивлялися б його тиранії і дальшій експансії.

Течії і сили неімперіялістичні, свободолюбні, що дбають про добро народу, не можуть зародитися і розвинутися в большевицькій партії з двох причин. Поперше, тому що большевизм у своїх корінних засновках нехтує волею і добром людини й народу, і цілим своїм матеріялістичним, тоталітарно-диктаторським наставленням змагає до того, щоб машиною комуністичної тоталітарної держави, якою володіє Москва, опанувати всіх людей і всі народи, ціле їхнє буття. Подруге, комуністична партія побудована на засадах стислого добору й перевірки, так що в ній

збираються і втримуються тільки такі елементи, які пройняті комуністичною доктриною і большевицьким наставленням.

Комуністична партія є носієм большевизму, большевицької системи, і вона вилонює большевицький режим, як своє завершення. Поскільки в ній нема таких ідей ні таких людей, які змагали б до волі й добра народу та людської одиниці, — все в ній наставлене на втримання й поширення большевицької неволі й визиску, то такими самими мусять бути і всі намагання та дії, що походять від неї. Це однаковою мірою стосується до того, що большевики роблять із власної ініціятиви, як і до таких їхніх потягнень, які є реакцією на небольшевицьку ініціятиву, коли большевики проводять їх у своєму напрямі, згідно зі своїм бажанням.

Така категорія змін у большевицькій системі, в методах і тактиці режиму, що належить до еволюції большевизму, є важливим чинником, завдяки якому большевизм втримується і поширюється в часі й у просторі. **Змінність тактики і форм дії належить до найважливіших засад большевицької практики.** Її застосовують зокрема тоді, коли йде про підступний обман і послаблення напору, або відпору, ворожих до большевизму сил. Большевики є в постійній боротьбі з тими народами, яких уже вспіли поневолити, як і з іншими, до яких добираються. Прямим застосуванням насильства не все і не всюди вдається перемогти здорові, свободолюбні сили народів. Підступ має допомогти там, де насильство не дає бажаних наслідків, або де не стає сил для фронтової боротьби.

Як бачимо, большевицькі методи зміняти тактику та пляновими змінами виводити в поле своїх противників дають Москві бажані успіхи, не зважаючи на те, що ці методи вже загально відомі. Народи, що попадають у большевицьку неволю, чи загрожені нею, не хочуть і не вміють скористати з гіркого досвіду тих націй, які вже давніше пізнали правдиву суть большевизму. Як у політиці чужоземних держав, так і в деяких середовищах поневолених народів не вигасає орієнтація на засадничі зміни в большевицькій системі. На тому тлі зроджуються все нові, фальшиві сподівання, що різні зміни в большевизмі приведуть до переродження його хижацької природи. Головною метою большевицької тактики »поважних змін« є саме створювати і підсичувати такі фальшиві сподівання та розкладати ними антибольшевицькі сили у світі.

Ми вже прийшли до висновку, що еволюційні зміни в большевизмі не прямують до перетворення його в неімперіялістичну і сприйнятливу для народів систему тому, що в ньому нема для того ідейних засновків, ані відповідного людського матеріялу.

Висновок цей із теоретичного погляду є вповні підтверджений спостереженнями з цілої дотогочасної большевицької практики. Майже сорокрічний період большевицького володіння дає аж надто багато підстав для заключних підсумків. За той час сталося багато потрясаючих подій у країнах опанованих большевизмом і в самому большевицькому режимі. Але серед них не можна знайти жодних доказів, чи хоч би познак на те, що в большевицькій системі запроваджується, чи хоч допускається, розвиток у напрямі свободи, пошанування прав і потреб народів і людини. Коли деякі події зроджують напочатку проблиски надій у тому напрямі, то їхній дальший розвиток завжди показує незмінну істоту большевизму. За кулісами нібито великих змін у большевицькій системі приховуються або беззмістовні тактичні маневри з намаганням збаламутити народ і противників, або хитро закаптурені пляни дальшого затиснення системи неволі й крайнього визиску. Це стосується до всіх ділянок життя. Большевики завжди і все прямують послідовно й безоглядно до одної мети — **до всебічного збільшення і скріплення своєї імперіялістичної машини,** передусім її мілітарного, економічного й технічного потенціялу, щоб **нею завоювати і підкорити собі цілий світ.** У цьому напрямі спрямована, і його притримується, ціла так звана еволюція большевизму.

З цього бачимо, що покладання надій на еволюційні зміни в большевицькій системі в напрямі щораз більшої свободи для народів і людської одиниці, позбавлене будь-якої основи. Всякі політичні концепції, побудовані на таких сподіваннях, треба зарахувати до утопічних чи фальшивих концепцій. Поскільки ж їх підсувають як основу для наставлення поневолених Москвою народів, чи для наставлення вільних держав супроти большевицького імперіялізму, то за такими намаганнями приховується поважна небезпека баламучення свободолюбних сил у світі, з чого найбільше скористав би большевизм.

Вже була згадка, що до еволюції большевизму не зараховуємо змін вимушених на большевицькому режимі боротьбою поневолених народів, чи тиском зовнішніх сил, всупереч большевицьким плянам і бажанням. Перше питання, що виринає при цьому, стосується до самої можливости таких змін. Підсовєтська дійсність дає на нього позитивну відповідь. Для прикладу, згадаємо період так званої »українізації« і НЕП-у з першого десятиріччя панування большевицького режиму, зм'якшений курс большевицької й економічної політики під час другої світової війни та в повоєнних роках, зм'якшення політики супроти т. зв. сателітних країн після угорського повстання. Всі зміни цієї категорії накинені большевикам незламною боротьбою та спротивом поневолених Москвою народів

і надто трудними для них обставинами, так що большевицький режим не міг дати собі ради самим насильством. Вирішальне значення має той факт, що большевики були приневолені не тільки зробити деякі зміни, щоб ними заспокоїти супротивні сили, а й мусіли піти **на фактичні,** хоч частинні, поступки. В даних випадках большевики змушені проводити такі зміни у своїй системі, в національній чи суспільно-економічній політиці, які щодо змісту є відступленням від большевицьких пляпів і якоюсь мірою відповідають вимогам народу. В цьому саме і є істотна різниця між вимушеними справжніми змінами та змінами тактичного порядку, робленими теж під натиском, але без фактичного відступлення від большевицької лінії. Бачимо, що коли спротив і боротьба поневолених народів чи зовнішній тиск примушують большевиків робити якісь зміни, то в одних випадках це зміни тільки тактичні, в які вони вкладають зміст відповідний до їх власних плянів, а в інших випадках вони мусять відступати від своїх плянів. В цьому вирішує **сила** тієї боротьби, цього спротиву чи тих обставин, що з ними большевики мають діло, і те, наскільки вони примушені до фактичного відступу.

Далі спостерігаємо, що в большевиків є завжди намагання **завернути** всі зроблені під примусом поступки. Чи це діється цілком відкритим способом, чи залишається тільки самі форми пороблених змін, а в них вкладається інший, бажаний для большевиків зміст — це вже другорядне питання тактики. Але з постійним закріпленням фактичних здобутків протибольшевицьких сил і акцій большевики ніколи не примирюються і при відповідній нагоді намагаються їх ліквідувати. Тому всі зміни, які не відповідають большевицькій меті та йдуть на користь народові, **можна втримати тільки безнастанною боротьбою,** так само, як тільки боротьбою можна їх відвоювати від режиму. Початок і кінець доби »українізації« і НЕП-у є клясичним прикладом. Большевицький режим мусів відступити від свого властивого курсу в національній і економічній політиці тоді, як був доведений до катастрофічного становища спротивом селянства започаткованій колективізації та невгаваючою повстанською боротьбою в Україні. Коли ж опісля режим скріпив свої сили, а революційна боротьба України була приспана спрямуванням національної енергії на розбудову національного життя в рамках »радянської держави«, тоді прийшла нова хвиля большевицького натиску і ліквідації всіх попередніх зм'якшень.

Змішування таких змін, що є наслідком протибольшевицької боротьби, зі змінами в межах еволюції большевизму, є

фатальною політичною помилкою. Річ не тільки в невірному розумінні чи насвітлюванні історичних явищ, їхніх причин-рушіїв і механіки їхнього розвитку. Нас інтересують передусім фальшиві засновки для висновків на майбутнє. Річ у засадничому ставленні до большевизму. Теза, що еволюція большевицької системи йде в напрямі злагіднення большевизму, в напрямі пристосовування його до потреб свобідного розвитку людини і народів, є основою концепції пасивного вижидання на наслідки автоматичного розвитку. Ця концепція є протиставленням до концепції безупинної боротьби з большевизмом, себто — якщо йде про поневолений большевизмом народ — концепції революційної. Тому нам треба мати вигострений погляд у тих справах, у яких змішання причин і наслідків двох цілком різних категорій, приводить до фальшивих висновків.

Підсумки з цих міркувань можна зібрати в таких ствердженнях:

1) Еволюційні зміни в большевицькій системі, що відбуваються під переважним впливом самих большевицьких елементів, зміряють до того, щоб скріпити большевизм, поширити і зміцнити його панування над народами. Такі зміни не мають вартости для визвольних змагань поневолених московськими большевиками народів і ні трохи не причиняються до осягнення свободи і кращих умовин їхнього життя.

2) Істотні зміни в напрямі свобідніших умовин для народів і людської одиниці можуть бути тільки відвойовані від большевиків непереможною протибольшевицькою боротьбою.

3) Як здобуття, так і втримання всяких поступок большевицького режиму в користь свободи народів залежить від натуги і безупинности цієї боротьби.

4) Суттєві зміни в підбольшевицьких умовинах, виборені визвольним змаганням народу, хоч приносять тільки частинні полегші, проте є немаловажними здобутками на шляху до волі. Вони гальмують здійснення большевицьких плянів, скріпляють самостійницькі прямування і сили поневоленого народу.

Анатоль В. БЕДРІЙ

НАЦІОНАЛІЗМ СЬОГОДНІ Й ЗАВТРА

(1) »*Націоналізм став »найважливішою справою у світі« не лише для* європейців, а також і для американців, азійців і африканців, майже для всіх сучасних людей. Щобільше, націоналізм охоплює не лише політичний, а й усі інші аспекти життя«.

(2) »В дійсності, найважливішим наслідком другої світової війни і загальною рисою сучасної доби є світове піднесення націоналізму... Друга світова війна була вирішальним фактором у світовому тріюмфі націоналізму, у відкиненні та ліквідації західнього імперіялізму«.

(3) »...Наймогутнішою силою у світі сьогодні не є ні комунізм, ні капіталізм, ані ядерна бомба, ані керована ракета, а тільки вічне прагнення людини бути вільною і самостійною. Головний ворог цієї колосальної сили — свободи — називається, через брак іншого, більш спрецизованого терміну, імперіялізмом, що сьогодні означає імперіялізм совєтський, і — хочемо цього чи ні — імперіялізм західній, хоч його й не можна порівнювати з імперіялізмом совєтським«.

(4) »На тлі ривалізації великодержав в некомуністичному світі скрізь процес усамостійнення залежних націй і їх перехід у стан державної незалежности. Впарі з процесом емансипації народів в некомуністичній частині світу йде протилежний процес закріпачення все нових націй у большевицькій сфері панування. Безупинна визвольна боротьба десятків народів, підбитих московським імперіялізмом і комунізмом, проти неволі — наймаркантніша риса останнього десятиліття світової історії«.

(5) »Ми живемо в добі націоналізму«.

*

Наведені вгорі цитати не є — як може хтось подумати — »фразами« з постанов українського націоналістичного середовища. Їх не можна вважати й »тенденційно перебільшеними«, бо перша, друга і п'ята цитати взяті з творів трьох визначних американських учених — Бойда С. Шефера »Націоналізм«, Карлтона Гейса »Націоналізм — релігія«, і Люї Л. Снайдера »Значення націоналізму«. Третя цитата є висловом теперішнього президента США Кеннеді, а лише четверта є твердженням Організації Українських Націоналістів.

В нашій статті зупинимося коротко над виявами націоналізму у світі впродовж останніх двох десятків років і порушимо деякі актуальні питання з теорії націоналізму в неукраїнській літературі, а також і

проблеми українського націоналізму. Згадаємо й про майбутнє націоналізму.

Почнемо від ствердження, що Україна визволиться від московсько-большевицького поневолення наслідком дії українського націоналізму, незалежно від того, чи це буде з допомогою західніх великих держав, чи й без неї, в іншій ситуації. Історія останніх двох десятків років виявляє, що численні народи здобули свою самостійність і державність головно тому, що їх визвольна боротьба ґрунтувалася на націоналістичних основах. Чимало й інших, також самостійних народів, вели й ведуть свою політику згідно з націоналістичними концепціями та ідеями. Живучість і сила націоналізму в сучасному світі підтверджені працями визначних наукових і політичних діячів. Багато фактів показують не тільки зростаючу силу українського націоналізму, в теорії і дії, а й стають запорукою його остаточної перемоги над московським імперіялізмом.

НАЦІОНАЛІЗМ У СВІТІ

В 1945 році впали три імперії — Німецька, Японська й Італійська. Залишилася ще Британська, Французька й деякі інші менші імперії. Але в той же самий час відбулося велике територіяльне розширення імперії Московської.

В тому ж самому році почав розгортатися могутній огонь націоналізмів в Азії і в арабському світі, а в Східній Европі — зокрема в Україні, Словаччині, Польщі, Хорватії, Туркестані й в прибалтицьких країнах — національно-визвольні рухи проявляли жваву активність. В Азії, зараз же по розвалі Японської імперії, націоналізм став домінуючою силою. Крім визволених Китаю і Тайляндy, в 1946 році відзискали самостійність Філіппіни, в 1947 році — Індонезія, в 1948 році — Корея. Одночасно розгорталася визвольна війна проти тих европейських імперій, що верталися у свої колонії. Таким способом в 1947 році стали самостійними державами Індія і Пакістан, а в 1948 — Бурма і Цейльон.

З такою ж силою ширилась хвиля націоналізму й на Передньому Сході. В 1945-46 і в пізніших роках Персія примусила московських імперіялістів та їх п'яті колони відступити з її територій, при чому Туреччина повела виразно націоналістичну політику. В перші повоєнні роки Греція зазнала інвазії московських імперіялістів, що діяли руками комуністичних аґресивних сил, але одночасно відродився і грецький націоналізм, що з допомогою Заходу зліквідував московську загрозу. В 1946 році усамостійнились Сирія, Ліван і Йорданія. В 1948 році постала Ізраїльська держава, а потім — Ліберія.

В 1950-их роках націоналізм в Азії й Африці був далі в наступі. Розпалася велика французька колонія в Індо-Китаю, на руїнах якої постали нові держави — В'єтнам, Ляос і Камбоджа. В 1957 році одержала самостійність Маляя. Драматично проявився націоналізм у Єгипті під час т. зв. Суезької війни, і майже одночасно проголосив свою самостійність Судан. В міжчасі в Західній Африці стали самостійними Туніс, Марокко і Ґана, що вплинуло на зростання визвольних рухів по

всій Африці. В Альжірі вибухла визвольна війна, а Ірак пережив внутрішню революцію, позначену націоналістичними проявами.

В 1950-их роках Східня Европа була під знаком національно-визвольної боротьби поневолених московським комунізмом народів. Українці вели її штрайками і повстаннями в московських концтаборах і в підпіллю. У Східній Німеччині й Польщі також проявилися сильні націоналістичні тенденції. Врешті, в Угорщині спалахнула визвольна революція проти московського імперіялізму й колоніялізму. Аналогічні революційні спалахи заманіфестували свій протимосковський виступ в Україні, на Кавказі та в Балтицьких країнах.

Впродовж останніх кількох років ми бачили також героїчну боротьбу тібетців проти комуно-китайських імперіялістів, сильні націоналістичні тенденції в Латинській Америці, а також постання численних самостійних держав в Африці. Справді, доба з 1940-их до 1960-их років великою мірою має характер доби націоналізму.

Націоналізм проявляється не тільки як політично-суспільний рух, а також як рух ідеологічний, що дає свою відповідь на філософічні, політичні, соціяльні, економічні, мистецькі, а деякою мірою і на релігійні проблеми. Фактом є, що з року в рік наука про націоналізм і сама націоналістична теорія постійно зростають. Маємо щораз більше дослідників і теоретиків націоналізму і щораз більше писаних творів про націоналізм. Націоналізмом займаються сьогодні вчені й ідеологи дослівно на всіх континентах світу. До давніх теоретиків, таких як Сун Ят-сен у Китаю, Кемаль Ататюрк у Туреччині, Різа Пагляві в Персії, Теодор Герцль у жидів, Баль Ґанґадар Тіляк в Індії, Дмитро Донцов в українців, дійшли нові, які в багатьох випадках здобули у своїх країнах, і поза ними, великий вплив. Це Чіян Кай-шек в Китаї, Магатма Ґанді в Індії, Бен Ґуріон в Ізраїлю, Сіґман Рі в Кореї, де Ґоль у Франції, ген. Франко в Еспанії та інші.

НАУКА ПРО НАЦІОНАЛІЗМ У США

Варто присвятити деяку увагу науці націоналізму у США, себто в державі, що відграє особливу ролю в міжнародному укладі сил.

Тут треба згадати учених Карлтона Гейса, Ганса Кона, Люї Снайдера, Коля Дойча, Бойда Шефера і Фльоріяна Знанецкого. Всі вони намагаються вияснити поняття націоналістичної термінології, з'ясувати історію націоналістичних рухів і націоналістичних ідеологій, розподілити націоналізм на різні роди, дати клясифікацію йому і його проблемам.

Наприклад, Люї Снайдер у своїй праці »Значення націоналізму« має такі розділи: »Розуміння націоналізму істориками«, »Соціологічні погляди на націоналізм«, »Антропологічні погляди на націоналізм«, »Психологія і націоналізм«, »Психіятрія і націоналізм«, »Психоаналіза і націоналізм«. Все це вказує на всебічний розгляд націоналізму і його велике значення. Учені намагаються вивчити націоналізм якнайбільш всебічно, а потім відповідно застосувати його в житті.

Ганс Кон пише так: »Розуміння націоналізму і його причетність у модерній історії та в сучасності видаються сьогодні такими суттєвими, як розуміння релігії для християнства в XIII-му столітті«.

Головна проблема для науки це дати правильну дефініцію націоналізму. Сьогодні майже всі вчені твердять, що стислої дефініції, якою можна б окреслити всі націоналізми, немає. О. Д. Вікс у збірній праці »Політична думка XX-го століття« каже так: »Індивідуальний націоналізм можна легко дослідити й пояснити, але націоналізм як всеобіймаючий термін тяжко визначити«. Інший дослідник, Федерстон, думає, що »націоналізмові не можна дати наукової дефініції« (»Століття націоналізму«). Причини, які унеможливлюють вивчення націоналізму як універсального терміну, Бойд С. Шефер пояснює так: »Кожна нація, кожна національність і кожний націоналізм постали наслідком інших складників. На їхній розвиток впливали неоднакові політичні, економічні, соціяльні й географічні умовини... Тому націоналізм кожного народу був виявлений своїм способом і змінювався в різні часи... А тому, що сама річ змінювалася, значення, що його даємо слову »націоналізм« — різне в кожній мові, в кожній національності та в різні часи« (»Націоналізм: Міт і дійсність«).

Зустрічаємо й чимало дивних, незрозумілих дефініцій націоналізму. Наприклад, у Карлтона Гейса вона звучить так: »Націоналізм можна визначити як сполучення патріотизму з національною свідомістю«. А Фльоріян Знанецкі формулює її таким способом: »Націоналізм це активна солідарність національно-культурної спільноти«. Знову ж Ганс Кон каже: »Націоналізм це погляд, що одиниця в першу чергу є зобов'язана бути льояльною до нації-держави«. Словник Вебстера дає націоналізмові аж шість різних дефініцій. Люї Снайдер твердить, що »на жаль, націоналізму не можна точно визначити простими словами тому, що він прибирає численні форми і вияви«. Отже Снайдер визначує суть націоналізму реченням з шістдесяти слів, і все ж таки невистачально.

Ми можемо сказати, що кожний націоналізм має своє визначення, як явище одної нації, відмінний від націоналізмів інших націй. Тому слушно каже Люї Снайдер, що »націоналізм означає те, що даний нарід на основі свого історичного досвіду вирішує, що він має означати«.

Що ж є, на думку вчених, суттю націоналізму? Ганс Кон думає, що певного роду націоналізмом є якась означена колективна воля людей, що рішені діяти в користь своєї нації. Гейс бачить націоналізм двох родів: культурний і політичний. Культурний націоналізм дбає про розвиток і поступ власної національної культури (мова й історичні традиції). Політичний націоналізм прямує до того, щоб встановити і розбудувати національну державу. На думку Д. Вікса, суттю націоналізму є прагнення нації — якщо вона розподілена на кілька держав — до об'єднання, або — якщо вона не може виявити себе в існуючій державі — до встановлення національної держави. Шефер каже, що обов'язковими складниками націоналізму є льояльність, патріотизм і національна свідомість. А його суттю є всі, або лише деякі, такі явища: 1) любов до всього національного (земля, раса, мова, історична культура), 2) бажання

політичної самостійности, безпеки і національного престижу, 3) містична відданість певному своєрідному »духові« нації, 4) догма, що одиниця живе тільки для нації, а нація має свою мету, 5) своя нація повинна бути провідною між іншими націями.

Коли існують націоналізми багатьох родів, то учені висувають різні пропозиції для визначення націоналізмів. Деякі історики ділять націоналізми за історичними періодами: 1) Інтеґральний або об'єднуючий (1815-1871); Розривний або антиімперіяльний (1871-1890; 3) Аґресивний або імперіяльний (1900-1945); 4) Сучасний антиколоніяльний. Це визначення націоналізму Люї Снайдера.

Карлтон Гейс ділить націоналізми інакше: 1) Гуманітарний або народницько-сантиментальний; 2) Якобінський, еквалітарний і насильницький; 3) Традиційний або еволюційний; 4) Ліберальний; 5) Інтеґральний або тоталітарно-мілітаристичний, і 6) Економічний, що розвинувся в економічний імперіялізм.

Ганс Кон ділить націоналізми на західні й незахідні. Політичний теоретик Макс Гендман розподіляє націоналізми на: 1) Націоналізм поневолених меншин; 2) Державницько-визвольний націоналізм; 3) Оборонний, великодержавний націоналізм, і 4) Морально-пристижевий націоналізм.

Історик Квінсі Райт пропонує таку історіософічну клясифікацію націоналізмів: середньовічний, монархістичний, революційний, ліберальний і тоталітарний.

Великий учений Макс Вірт дає таку соціологічну клясифікацію: 1) Гегемонний націоналізм; 2) Партикуляристичний або сецесіоністичний націоналізм; 3) Прикордонний націоналізм, і 4) Меншостевий націоналізм.

Славний італійський учений Дон Люїджі Стурцо клясифікує націоналізми згідно з національністю, в якій він проявляється, себто націоналізм німецький, французький, італійський і т. п.

Сучасні психологи також зацікавлені націоналізмом. Ґустав Ічгайзер ділить його на два основні роди: свідомий націоналізм і несвідомий (або підсвідомий), останній ми назвали б — націоналізм стихійний. Дуже дивний і хибний поділ пропонує письменник Джордж Орвел, а саме: 1) Націоналізм позитивний, в склад якого входить неоторіїзм, кельтський націоналізм, сіонізм, 2) Переміщений націоналізм (комунізм, політичний католицизм, расизм, клясократичний націоналізм, пацифізм), 3) Неґативний націоналізм (англофобія, антисемітизм, троцькізм).

Врешті, філософ Л. С. Ґрінберґ ділить націоналізми на матеріяльний і духовий.

Наука про націоналізм охоплює багато ділянок, напр., націоналістичну термінологію, націологію (нація, національність), психологію націоналізму, клясифікацію націоналізму, націоналістичну філософію (зокрема про відношення патріотизму до націоналізму, проблеми національного характеру і національної душі), історію націоналізму, націоналістичну етику, націоналістичну політичну філософію, відношення суспільних наук до націоналізму і т. п.

НАЦІОНАЛІСТИЧНІ ІДЕОЛОГІЇ У СВІТІ

Націоналізм, що намагається охопити всі життєві явища, формулює на них відповідь, утворює і націоналістичну ідеологію. В сучасному світі існують і проявляються такі важливіші націоналістичні ідеології: індійська (еволюційва, пацифістична, містична, леґалістична), індонезійська (мілітарна, еклективна, спіритуальна), арабська (панарабська, еґалітарна, мілітарна, антисемітська, тоталітарна), ґанська (расистська, тоталітарна, антитрадиційна), шведська (ізоляціоністична, модерністична, матеріялістична, урбаністична), сербська і кубинська (націонал-комуністична, тоталітарна, антитрадиційна), турецька й перська (парляментарно-республіканська, традиційна, немесіяністична), китайська (мілітаристична, традиційна), українська (антиімперська, традиційна, революційна, еґалітарна).

Сьогодні, як і колись, є багато націоналістичних ідеологів і націоналістичних рухів. Сучасні націоналісти поділяються на такі типові групи: 1) Антиколоніяльні й антиімперіяльні, що борються за самостійні, суверенні національні держави (українці, китайці, корейці, тібетці, туркестанці, альжірці та інші народи Східньої Европи і Африки); 2) Націоналісти, що борються за повну суверенність своїх держав, або які відчувають, що ця суверенність загрожена (японці, філіппінці, фінляндці, турки єгиптяни і т. п.); 3) Націоналісти, що на першому пляні ставлять внутрішньодержавний економічно-соціяльний прогрес (індійці, шведи, еспанці та багато інших народів Европи, Азії, Африки і Латинської Америки).

Ці три роди націоналізмів мають великий вплив на міжнародні відносини. Вони є головною причиною упадку европейських імперій. Великі держави, особливо Московська імперії, намагаютьсн опанувати, або хоч впливати на націоналізми інших народів. Так Москві вдалося здобути вплив на деякі націоналістичні рухи, особливо на Кубі, в Ляосі, між муринськими народами і в деяких арабських державах. Вона ж закріпила свої сильні впливи в Індонезії, Єгипті, Іраку, Бурмі й Бразілії. З другого ж боку націоналізми України, Китаю, Угорщини, Японії, Філіппін, Німеччини становлять головне забороло проти закріплення московського імперіялізму і колоніялізму.

УКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛІЗМ

Український націоналізм, як націоналізм найбільшої (не враховуючи Китаю) поневоленої московським імперіялізмом нації, займає головне місце між націоналізмами Східньої Европи і Північної Азії. І саме український націоналізм є головним ворогом московського імперіялізму всередині імперії. Московський народ, хоч і великий, націоналістів типу українських не має. Там існують хіба що опозиційні групи до комуністичного режиму, які хотіли б його зреформувати, залишивши Московську імперію ненарушеною, в старих межах її панування. Москалі не мають національної проблеми, бо фактично вони є пануючою нацією в імперії. Діяльність усіх москалів завжди виявляє їх імперсько-колоніяльну політику супроти інших народів, а така політика діяметрально протилежна до справжньої націоналістичної політики.

Вияв українського націоналізму після 1945 року був заманіфестований такими важливішими подіями:

1) Оборонна акція цілого українського населення, керована націоналістичним рухом, на т. зв. Закерзонні проти ліквідації української суцільної етнічної спільности на цьому терені.

2) Всенародний бойкот большевицьких виборів у 1946 році на західньоукраїнських землях.

3) Провідна роля українських націоналістів в організуванні штрайків, повстань і розрухів в концтаборах у 1950-их роках на всіх теренах СССР.

4) Скріплення націоналістичних тенденцій і виявлення націоналістичних сил під час угорської революції 1956 р.

5) Зміцнення наступу Москви на український націоналізм і українських націоналістів в краю і на еміґрації, що виявився особливо в убивстві сл. п. Степана Бандери, в багатьох публічних процесах проти націоналістів в Україні та в інтенсивній пропаґандивній акції, скерованій на розклад ОУН. Це є ще одним доказом, як Москва боїться українського націоналізму і в ньому бачить для себе смертельну загрозу.

6) З тих же самих причин Москва постійно робить масові переселення українців з України на інші терени імперії, русифікує їх, намагаючись таким способом знищити основу українського націоналізму — українську націю.

7) Поза межами України, на еміґрції, ввесь український патріотичний елемент виявив свою солідарність з українським національно-визвольним, націоналістичним рухом, з його ідеями і політикою.

Зупинімся коротко над питанням, чи є можливе визволення українського народу без українського націоналізму. Україна сьогодні поневолена московським імперіялізмом, що виявляється в пануванні провідної московської верстви, в тотальній комуністичній системі, в московській імперській культурі, в московській економічній і соціяльній політиці, в московській армії, адміністрації, політичній поліції і т. п. Московський імперіялізм поневолює, крім України, й багато інших народів, а ще іншим народам смертельно загрожує. Одночасно сам московський нарід не є народом поневоленим, а панівним, імперським.

Основним прагненням українського народу є позбутися цього московського імперського поневолення і відновити Українську самостійну соборну державу, а потім встановити в ній такий національний суспільно-політичний і економічний лад, який відповідатиме його духовості, традиції і потребам.

Щоб осягнути визначену мету, треба:

1) Знищити провідну верству московського імперіялізму, його політично-партійну організацію, адміністрацію, економічну систему, суспільну структуру, шовіністично-московську культурну політику, імперську армію, поліцію тощо.

2) Знищити ідеологію московського комунізму, його політичну систему й соціяльну структуру, що є інструментами московського імперіялізму, колоніялізму і денаціоналізації.

3) Для цього мусить існувати українська національна визвольна організація, як хребет, центр, керівник і організатор визвольної боротьби. Самий стихійний націоналізм не може перемогти московського імперіялізму, що організований у відповідну диктаторську систему. Стихія ж не вистачає для державного будівництва, а для повалення Московської імперії необхідна організована націоналістична революційна сила, що може протиставити себе панівній імперській силі.

4) Ідеологічна війна проти Московської імперії, ведена на основі націоналістичної ідеології, необхідна. Тільки вона може розбити комуністично-московську ідеологію і підняти до визвольної боротьби поневолені в СССР народи.

5) Визвольна революція мусить розгортатися в усіх ділянках життя, згідно з пляном визвольної концепції, щоб фронт цей існував на терені цілої України і виявлявся в усіх суспільних, культурних, економічних і політичних секторах як спротив московському імперіялізмові впродовж потрібного періоду, аж до повної перемоги.

6) Спільний фронт усіх поневолених і загрожених Москвою народів — українців, кавказців, туркестанців, балтійців, балканців, центральноевропейців, китайців, корейців, в'єтнамців, тібетців, кубинців і т. д., — об'єднаних спільною концепцією визвольних революцій, розширить боротьбу проти московського імперіялізму на всі ті терени й країни, де він (московський імперіялізм) проявляється, і приспішить остаточний удар у саме серце Московської імперії, який буде її повним розгромом. Спільний фронт поневолених народів в СССР і загрожених Москвою, організований згідно з концепцією, ідеями і метою АБН, зміцнить протимосковські сили, утворить нові революційні ядра, скріпить і полегшить визвольну боротьбу українців, бо московські імперіялісти матимуть проти себе не лише українських націоналістів, а також і націоналістів всіх інших народів від Лаби до Владивостока, від Арктичного моря до Ляосу.

7) Особливе значення для поневолених народів і вільного світу має спільний фронт поневолених і загрожених Москвою народів з одного боку, а з другого — народів-держав вільного світу, їх тісна взаємна співпраця, організована на основі спільного інтересу (знищення московського імперіялізму) і концепції побудови національних самостійних держав (забезпечення тривалого миру між народами). Такий спільний фронт ще більше зміцнив би протимосковські сили поневолених і вільних народів, дав би Заходові не тільки мілітарну, а й моральну перевагу над московсько-большевицькими силами, забезпечив би співпрацю в пропаґандивно-ідеологічному, дипломатичному і економічному наступі на московський імперський бльок і скріпив би визвольні революції поневолених в СССР народів мілітарною, матеріяльною і моральною підтримкою.

8) У своїй визвольній боротьбі Україна не може орієнтуватися на атомну війну Заходу з СССР, ні на внутрішню еволюцію в СССР у напрямі ступневого усамостійнення поневолених народів. Перша орієнтація, яка загрожує людській цивілізації знищенням, тим більше Україні, мало правдоподібна. Друга орієнтація — нереальна фантазія, бо

Московська імперія ніколи добровільно не уступить із своїх панівних імперських позицій і вживатиме всіх заходів, щоб вдержати Україну як свою колонію.

Тому приходимо до висновку, що український націоналізм є абсолютною необхідністю для організування і розгортання революційно-визвольних сил українського народу і тільки він потенціяльно спроможний розвалити Московську імперію в тісній співпраці з революційними рухами інших поневолених народів. Саме такими є й основи політики Українського Націоналістичного Руху.

ІДЕОЛОГІЯ УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛІЗМУ

Найактуальніші проблеми ідеології українського націоналізму, що часто вимагають докладного з'ясування, такі: 1) Що таке український націоналізм?; 2) Що таке українська нація?; 3) Чи український націоналістичний рух є ідеологічним рухом?; 4) Яке відношення між українським націоналізмом і християнством?; 5) Яке відношення українського націоналізму до філософії і чи існує націоналістична філософія?; 6) Чи існує націоналістична етика і яка вона?; 7) Яку програму висувають українські націоналісти? Постараємося відповісти якнайкоротше, кількома словами.

1) Український націоналізм — явище суто українське, самостійне, незалежне від сторонніх впливів. Зродився він всередині самої нації, є виявом її найкращих прагнень, охоплює всі ділянки життя і спрямовує свою дію під кутом інтересів нації. Для українських націоналістів нація є підметом їхнього життя і діяльности. В сучасну пору найважливіша мета українського націоналізму це відбудова і закріплення Української суверенної, національної, соборної держави. Тому український націоналізм сьогодні є визвольним націоналізмом. Існує два роди українського націоналізму: стихійний і організований. Стихійний націоналізм виявляється в індивідуальній дії окремих людей, свідомих або підсвідомих націоналістів-патріотів. Організований націоналізм виявляється в оформленій, пляновій дії українського націоналістичного руху. Основна політична прикмета українського націоналістичного руху це його революційна стратегія, його революційні методи дії, що вважаються найважливішими чинниками національної революції. Провідною ідеєю українського сучасного націоналізму є: »Здобути Українську державу або згинути в боротьбі за неї«.

2) Українська нація це культурна спільнота, що існує впродовж багатьох століть, відрізняється від інших націй тим, що має свою всебічну національну культуру й історичну минувшину, себто — певні своєрідні світоглядові поняття, національну мову, спільні національні традиції, своєрідні політичні, соціяльні, філософічні, релігійні та психологічні властивості, свій власний національний патріотизм, і виявляється як одна історична суспільно-національна спільнота.

3) Український націоналістичний рух — це рух ідеологічний, що реалізує своєрідну систему політичних, соціяльних, релігійних, філософічних

та економічних ідей, згідно з інтересами нації. Кожний організований націоналістичний рух є апріорі рухом ідеологічним, незалежно від того, як розвинена його ідеологія, бо кожний такий організований рух мусить мати певну систему ідей, які хоче здійснити. Тим більше мусить мати свою ідеологію український націоналістичний рух, бо в боротьбі з московським імперіялізмом він мусить протиставити ворожій системі, яку намагається знищити, свою систему ідей і вартостей, яку хоче здійснити. Без власної ідеології український націоналізм був би лише рухом руйнуючим, а не будуючим, рухом без власної системи ідей і вартостей, властивих українській духовості, що мають заступити зруйновану ворожу систему. Український націоналістичний рух, як рух ідеологічний, є одночасно протиставленням ідеології московського месіянізму-імперіялізму.

4) Український націоналізм не є протилежністю до християнської ідеології, навпаки — ґрунтується на ній і вони одна одну доповняють. Християнство від віків стало складовою частиною української культури. Завданням християнства є спрямовувати людину до Бога, а завданням українського націоналізму є сприяти українській людині в її боротьбі за людські й національні права, встановлені Божими законами. Треба підкреслити, що тільки в Українській суверенній, соборній державі українська людина зможе свобідно реалізувати християнську ідеологію своїм життям і своєю діяльністю. Християнство є ідеалом української людини, а український націоналізм є її засобом для здійснення християнських і національних ідеалів. Тому для українців у сучасну пору найважливішим завданням є відновлення Української національної держави, без якої неможливий розвиток християнської культури в Україні. Християнство і український націоналізм взаємно доповняють себе і хто вносить антагонізм між них, той діє на шкоду не тільки національній справі, а й християнській релігії в Україні. І це однаковою мірою стосується і до тих українських церковних діячів, які бачать релігію, але не бачать нації, в якій ця релігія повинна розвиватися, і до тих українських політичних діячів, які бачать націю, а не бачать християнства, що є складовою частиною української духовости.

5) Український націоналізм як ідеологія має і свої погляди на філософію. Він відкидає і поборює марксизм як фальшиву й антинаціональну ідеологію, відкидає і всі інші матеріялістичні ідеології. Він уважає, що нація є органічним твором Бога, як і ціла природа, а розв'язка філософічних проблем повинна служити для вдосконалення правди на землі. Християнську філософію він лучить з тими філософічними напрямками, які разом дають націоналістичну ідеологію. З цього й випливає існування націоналістичної соціології, аксіології, історіософії та інших наук.

6) Українська націоналістична етика у своїй основі відповідає етиці християнській, хоч наголошує дію в користь визволення української нації і відбудови Української держави. Боротьба за права своєї нації, за власну національну державу, себто активна оборона нації, її політичних, соціяльних і релігійних ідеалів — є в сучасну пору найвищою

чеснотою українця. Заповідь »Здобудеш Українську державу або згинеш у боротьбі за неї«, що є виявом політичної концепції українського визвольного руху, це заповідь ідеалістична, згідна з християнською політичною філософією і християнською етикою. Етичною вважається і дія в користь української нації, що згідна з концепцією, стратегією і політикою організованого українського націоналізму.

7) Український націоналістичний рух має свою програму, себто проект політичного, суспільного й економічного ладу у відновленій суверенній Українській державі. Програма — це візія ладу, який хочемо здійснити після знищення чужого, ворожого ладу в Україні. Основні тези націоналістичної програми такі: а) відкинення комуно-большевицької, фашистівської націонал-соціялістичної і крайньо індивідуалістичних програм; б) демократичний державний лад, що буде встановлений згідно з висловленням волі цілого народу, всіх громадян Української держави; в) мілітарна сила української нації, яка максимально забезпечить її самостійність і суверенність; г) адміністраційна незалежність Церкви від державних органів і свобідний вияв релігійних віросповідань; ґ) принцип рівности права кожної одиниці; в) приватна власність — підстава економічно-соціяльного ладу, з одночасним забезпеченням соціяльних і економічних інтересів кожного громадянина і керованим державою економічним прогресом; д) всебічне забезпечення розвитку шкільництва, освіти, науки, культури, свободи слова, преси і т. п.

МАЙБУТНЄ НАЦІОНАЛІЗМУ

Сучасна доба — це доба націоналізму, в першу чергу як руху визвольного, антиімперіяльного. І доки існуватимуть поневолені народи, доки існуватимуть імперіялізми, доти існуватимуть визвольні націоналізми. Найбільшою і найбрутальнішою сучасною імперією є Московська з її агресивним народовбивчим імперіялізмом. Зростання Московської імперії викликає одночасне зростання визвольних націоналізмів. Розвал Московської імперії започаткує новий етап у політичній структурі світу. Принцип побудови самостійних, суверенних національних держав на їх етнографічних територіях забезпечить одночасно добрі міжнародні взаємини, справедливий лад у світі та тривалий мир.

Боротьба націоналізмів з імперіялізмами, як показує розвиток політичних подій, всюди закінчується перемогами націоналізмів. Історичні факти стверджують, що імперії падають, зникають, а на їх руїнах постають національні держави. Не маємо найменшого сумніву в тому, що й остання найганебніша Московська імперія зникне з лиця землі. Україна стане самостійною, суверенною, соборною державою, а український націоналізм, як націоналізм революційно-визвольний, сповнивши свою історичну ролю, перестане існувати. З того моменту він служитиме українській нації для розбудови й закріплення власної держави, для розвитку її духових і матеріяльних сил. Буде стояти на сторожі її самостійного державного життя, її християнської культури і традиції.

Гийла ІЛЛІЕС

ДУМА ПРО ТИРАНІЮ

Там, де тиранія, вона виглядає не тільки з нагана, чи дула рушниці, і не тільки з льохів ҐПУ, із скривавлених стінок і ґратів в'язниці; вона теж і в п'яних гуканнях ґвардійців-чекістів, опричників глупої ночі, і в безглуздих та чорних як сажа провинах, що тобі закидають за марш [Ракочі;

У признанні — під примусом! — в слові останнім, що сусіди стукочуть [через мури,

коли вироком дико-жорстоким трибунал шле невинних на смерть і тортури, і під бій барабанний, команду — »Увага! Вогонь!« — чуєш, залпи тріскучі бачиш... кинули їх — півживих ще! — мов падлю, до ями, до спільної [кучі.

Тиранія не тільки в заляканім шепоті, крізь зачинені двері, в щілини, і не тільки в тремтячих губах, що мовчать про жахливі новини-злочини... Вона і в зморшках, що наче маска залізна скували і кривлять обличчя, і в плачі-голосінні, що мовчки, без слів, порятунку і помочі кличе; вона в розпачі тім, що з душі визирає... з застиглих від жаху зіниць, в сльозах, у гірких, що течуть наче з ринви, з невтішного горя криниць; вона й там, де лунає »Ура!«, сміх веселий, пісень голосних чути гук, там, де грають святочні оркестри й — до болю! — плещуть тисячі рук!

Вона оком моргає з брехливих вистав і плякатів, з концертів,
і з нахабних погрудь-монументів вождів пролетарських — голоти і [смердів!

Вона фарби міша маляреві, дає пензель у руки йому і підносить палітру, вона шпигом до авта твого загляда: чи не маєш бензини півлітри?... Там, де є тиранія, вона все заповняє, вона вдень і вночі — всеприсутня, більш ніж Бог твій колись... У дитячім садку, де кується майбутнє, в запитанні батька, в усмішці несмілій, у пестощах стриманих мами, у брехні, що дитина у відповідь дасть, як чужинець застука до брами;

вона є не лише в таборах, що їх оточили смертним колом колючі дроти, а і в чаді отруйних книжок, у гидких словах, що їх плюють прокажених [роти.

Вона навіть в поцілунку жінки, в привіті щоденні-прощальнім...
у питанні непевнім: »Коли повернешся до дому?«, в самітно-печальнім її погляді... В стискові рук побратима, якого з дитинства ще знаєш як [друга,

що з ним зустрінешся десь випадково і раптом відчуєш: зникає напруга і тепло з його рук... коли ти, за старим звичаєм, так собі запитаєш: »Ну, а як біля тебе? де працюєш? де дружина твоя? як ся маєш?«

Тиранія в застиглім обличчі, з яким наречена — душею відсутня —
тебе слуха,
вона робить сердечну розмову виною, що зогидила втоплена, мертва муха...
Вона завжди з тобою, навіть вдома, в ліжку... в спальні подружній...
Ти ніколи не сам! Її постать повії, її погляд настирливий, такий осо-
ружний,
скрізь на тебе чатує... навіть в мріях-бажаннях глибинно-інтимних!
Тільки те, що вона вже тримала в руках своїх жаб'ячо-зимних,
Тільки те, що зґвалтоване нею — вона дозволяє і тобі споживати...
а мусиш за це — в продажному ліжку — з нею першу ніч переспати...

Вона — в склянці й тарілці... в ушах твоїх, в голосі, в роті...
на морозі і в хаті нетопленій... у хліві, у пітьмі, в підворотті...
Вона трупом смердить на подвір'ї, коли вікна навстіж розчинені,
або в кухні, із крану від газу, що лишив голова житлоспілки відчиненим,
і коли ти гадаєш: нарешті ти сам! розпочнеш щиросердну розмову —
вона раптом — непрошена гостя! — глузує: »забув про подружню умову?«
Вона так полонила тебе, що й уява твоя добровільно їй платить чинші!
Глянеш в небо: а там Шлях Чумацький, одвічний, став не той, зовсім
інший!

Мов великий прожектор, що пасмами світла втікачів на кордоні шукає...
»Чи не впав десь підстрілений »ворог народу«, що з пекла на волю вті-
кає...
Зорі світять, тобі ж удається: то вікна, з яких доглядають шпигуни-
сексоти.
Небозвід став, немов Соловки, і миготять ліхтарі каторжан, що вертають-
ся з роботи.
Чути голос її — тиранії! — луною переможною в дзвонах вечірніх,
церковних,
у псалмах панотців, що горять в лихоманці, ждуть чуда від слів моли-
товних,
у каплиці, на сповіді, в школі, на раді, в клубі, в підземній катівні —
вона скрізь! — на чолі, на арені!, для неї — всі підданці, невільники
рівні!

Її подув смертельний над морем, у шпилях верховин, в полонині,
мов павук свої жертви вплітає у страх за вчора і завтра і нині...
Вдарить грім, несподіваний шум, чи з-за хмари майнуть блискавиці —
серце стане на мить...: »може знову візьмуть, у Єжові її рукавиці?«
Вона спокій твій мучить, вона на дозвіллі тисне груди одчаєм, нудьгою;
вона в зливі дощу... і веселці, що стала надією в небі, дугою!
В білім снігу, що землю покрив, мов вапно, яму мертвих у бараці,
і в очах у дітей, у Бровка, що голодні ждуть хліба, як вернешся з праці;
в огорожі зеленій, що пнеться до сонця, його затуляє своїм живоплотом,
і в голубі білим — листівці, що скинена другом далеким — шілотом!
Тиранія стоїть караулом, за спиною, при кожному русі й ділі...
вона знає всі твої пляни, таємниці й сумніви, приховані цілі...

І ти став, як та річка, що пливе руслом і сама ж його творить...
заховаєш як струсь чоло в пісок, а вона з телевізії кпить і говорить;
і нема де тікати! Згубив всі маршрути, і напрям, і компас, і карти!...
в божевіллі — щоб стежити сам за собою, самогубцем! — стаєш до варти!

Її сморід уївся в твій одяг, в тютюн, в почувань твоїх ніжні нюанси,
нищить мозок, задуми. Непритомний блукаєш, наче в гіпнозі, у трансі;
за ухили, за погляд критичний... дістанеш погрозу й догану:
»На коліна ставай, покутуй! Ти не віриш у догми?... у фата-моргану!?«
А як згубиш на хвилю терпець, врониш слово правдиве — сірник для [пожежі,
то пішлють тебе десь на Камчатку, або й за земного життя твого межі...
Вона скрізь за тобою слідкує: на фабриці, вдома, в колхозі —
поки не заломишся і не впадеш, як тварина підбита стрільцем, у знемозі;

поки ти не забув про минуле, про інше життя: з хлібом, маслом і салом,
і не викинеш геть — в безнадії — динаміт твого спротиву: волю-кресало!
І не знищиш усі думи шалені про власну державу, не зрадиш прапор [подертий,
і не кинешся старому братові Каїнові в пащі його розпростерті.
А тоді — так як люди татарські — скуєш сам собі свої пута-кайдани,
станеш тільки кільцем в ланцюгу безконечнім злочинства шайтанів,
і — в отарі сліпими народжених — тих, що не бачать ні сонця, ні неба [— кротів,
будеш сморід тиранів, їх душ покалічених, замість ладану — ширити й [ти.

І ловити в ясир сателітів, яких бедуїни комун поженуть на пустелі [Сагари,
до верблюжих хвостів — з дурисвітства й оман — прив'язавши в чергу [і до пари.
Де живе тиранія — там дух завмирає! Там творці Прометеї шкідливі, [зайві,
праця, пісня, родина, краса — замерзають, мов крига в полярному сяйві;
мов упир — вона кров твою точить, заглядає в зачаття дітей твоїх менти,
вона лаптями топче у бруд найсвятіші тремтіння душі — сакраменти!

Від колиски тебе, кріпака — робхудобу — крізь каторжну працю жене [до могили,
і ніде не сховаєшся, не втічеш ти з кліщів душегубних нечистої сили!
Навіть труп твій, твої катакомби, їй — відьмі — погнюєм ще будуть [служити,
якщо ти — честь і сором згубивши! — за всяку ціну, навіть бидлом її [— хочеш жити!

Дума ця написана під час повстання в Будапешті 1956 року. Переклад — дуже вільний — подав **Микола Скрипник**, користуючись перекладом голляндською мовою, як перекладом з угорського тексту.

Р. ВОЛОДИМИР

ДОСВІТКИ

(Уривок з поеми)

Вогонь шаліє здовж Славутиці,
Дрижить земля під напором заліза,
Будівлі, помости валяться всі,
Регочуть верхи в заверусі цій,
Між згарища пітьма з димами лізе.

На грані двох світів зударились
Два бігуни того самого гону,
Гад щедру землю нині, як колись,
Зумів зайняти, нею й подавивсь
І в'ється в болях з Райну аж до Дону.

Скажена це, смертельна боротьба,
В якій тиранозаврів два лютує,
Вули б у згоді ще гнилій оба,
Якщо б за чорнозем, не свій, злоба
Їх крови не псувала гірш отруї.

Ще вчора моторошний мали пир,
Вітчизну шматували до вподоби,
Один з них кров народну ссав, опир,
А другий тіло обертав на жир,
Живих трактуючи ще гірш худоби.

Чудну Річпосполиту знищивши,
Він наш народ по цей і той бік Збруча
За ніс оманами водив лише,
Мовляв, »Ти вільний будеш, жди й це нам лиши,
Аж діло перемогою заключим«.

В низькім обмані вчені більш майстри
Диявольським звичаєм поступали,
В них правда й ложногами догори,
Тож — »із цих пір панівні й вільні ви«,
Собі на глум, народові брехали.

Та хто про самостійність хоч би снив,
Чи в синіх мріях волю б золоту мав,
Якщо повік концлагер не провчив,
Наган життя вмить тому вкоротив,
Щоб другий раз про річ таку не думав.

Не снити-мріяти рішили ті,
Що волю й гідність більш життя злюбили;
Коли вмирати тільки раз в житті —
Вони, мужі із криці вилиті,
На гідри голови мечі спустили.

Від люті піниться червоний гад,
В досаді чорний змій йому вторує,
За голод, кров, землі за кожну п'ядь
Народний месник — бойовий улад
На ворогу кривавий знак таврує.

Де б жертв жадний наїзник не шукав,
Де б грабіжжю, насиллям люд не мучив,
Там жде на нього месника рука,
Наука на весь вік, чи смерть прудка —
Діткне його все кара неминуча.

*

Наїжений штиками грузовик
Он там веде живих мерців колону,
Кінчить маршрут нещасних жертв отих
Собачий збрід... Насильний спів затих,
Щеза надія вийти вже з полону.

Крізь бір, з концлагера, в каменолом,
Отак щодня, від ночі аж до ночі,
Жорстока мука тим — з тавра знаком,
Вітчизні вірним; голодом, ярмом,
І смертю кат карає їхній почив.

Чоло колони в ліс...
Нежданий гук!!!
Втім клуби диму рвуться вгору з ломом,
Зо дві-три серії з невидних рук,
І від постів завмер усякий дух,
А в'язні вільні, гнать їх більш нікому.

*

Смутна й бійка країно ти моя,
Така ж сама в історії й сучаснім,
Ще чути бранців плач, та вже в боях
На сторожі землі стоїть вояк...
Так буде доки сонце не погасне!

Проф. Вадим ЩЕРБАКІВСЬКИЙ

УКРАЇНСЬКИЙ ЕТНІЧНИЙ ТИП

(Продовження, 7)

УКРАЇНСЬКІ ВЕСІЛЬНІ ОВРЯДИ

Наш визначний антрополог, етнограф і археолог Федір Вовк подає таку характеристику українського народу:

1) Український нарід на всій території, яку він заселяє, відзначається цілим рядом спільних для нього етнографічних особливостей. Вони не залишають навіть сумніву в тому, що він становить собою одну етнографічну цілість, зовсім виразно відокремлену з-поміж інших слов'янських народів.

2) В етнографічному укладі свого життя, український нарід зберіг значну кількість останків старовини, і вони доводять, що він не піддався глибоким етнічним зовнішнім впливам. Не зважаючи на свою багату на події історію, він послідовно й досить рівномірно розвинув свої етнографічні риси.

3) Підлягаючи, як і всі інші народи, певною мірою зовнішнім етнографічним впливам, він асимілював деякі чужі йому форми, але вони не могли змінити його етнографічних рис і не віддалили його від загального слов'янського типу.

4) В деталях свого етнографічного побуту український нарід має найближчу подібність на своїх сусідів, південних слов'ян — болгарів і сербів, а також румунів, які етнографічно залишилися цілком слов'янським народом. Через Польщу на українські землі приходили, головно, культурні впливи европейського Заходу[1].

В українськім весіллі Федір Вовк бачить церемоніяльний історичний, і навіть передісторичний, елемент, який репродукує в більш-менш драматичних формах примітивний спосіб складання шлюбного договору. Тут він помічає сліди ендогамії, матріярхату, екзогамії, викрадання, купівлі молодої, її спротив і т. п. Він підкреслює, що часто всі ті акти дуже віддзеркалюють етнографічний характер доби, до якої вони самі належали, а також пізнішого часу, коли вони ще міцно трималися. Спостерігаються також і зовнішні впливи, вказівки на раніші умовини громадського та родинного життя жіноцтва. Впродовж усіх тих діб шлюб відбувався в супроводі певних культових церемоній, що незалежно від зміни релігії затримувалися і незвичайно відпорно переходили через усі історичні фази. Тому в шлюбних обрядах знаходимо спочатку

1) Вовк: »Студії...«, стор 214.

елемент літургічно-драматичний, що виявляється в різних священних актах (співах, танцях тощо). Є і сліди жертв та молитов у вигляді прохання до богів чи у вигляді хвали їм. Іноді виявляються вони ще й у вигляді апотропеїчних актів і т. п.

Далі Ф. Вовк каже, що треба ще додати елемент мітологічний, що виявляється в наближенні шлюбу до поетичних концепцій природи, а також елемент символічний, що виявляється в не менш поетичних порівняннях, взятих з царства тварин і рослин. Співи, що супроводять шлюбні церемонії — творять дуже багату літературу, яка — висвітлюючи їх — разом із тим стає невичерпним джерелом матеріялу для археологічних, історичних та соціологічних розвідок[2].

Велику кількість уламків минувшини знаходимо в народній слов'янській традиції, і особливо багато — в народній українській літературі. Бо український нарід з усіх слов'янських народів з погляду етнографії перший вийшов на історичний шлях і до наших днів становить повну цілість.

Звичаї народу, який, зберігаючи консервативний дух, властивий ритмічній літературі та пісні, переходив від одної релігії до іншої, від одного соціяльного устрою до іншого, — мають на собі відбиток усіх етапів його розвитку. Тому — вивчаючи ці звичаї за їх історичним порядком — можемо на окремих прикладах весільного ритуалу та обрядів простежити майже все, що в останні часи було відкрите і висвітлене дослідами Лебока, Тайльора, Мак-Ленана, Морґана, Летурна, Вілкена, Жіро-Телона, Штарке, Зібера, Ковалевського, Куліша та інших.

Праці цих учених дають нам можливість твердити, що родина — в сучаснім її стані — є відносно новою формою соціяльних відносин, що вона не з'явилась як цілком зорганізована інституція, властива людській породі, а як звичайна другорядна інституція, що розвинулася з дуже примітивних старих форм, відповідно до нових економічних, політичних і релігійних умов, що їм мусіло підлягати людство на різних частинах землі та в різні епохи свого розвитку.

Наші літописи — майже єдині документи, що дають нам деяке поняття про шлюб того часу, але дуже неясні й непевні. Вони тільки показують, що шлюб тоді вже існував як інституція, а була це ніби купівля, або викрадання, молодої, приблизно в VIII і IX віках.

Так, напр., знаємо, що поляни шанували невісток, сестер, матерів, тещу. Молоду приводили до молодого, а на другий день приносили її батькам те, що мали дати за неї.

Деревляни жили грубим, примітивним життям, немов звірі. Їли всіляку нечисть, вбивали один одного, шлюбу не знали, дівчат викрадали тоді, як вони йшли по воду.

---

2) Ф. Вовк: »Студії...«, стор. 215-217.

Радимичі, в'ятичі та сіверяни так само жили в лісах. Вживали безсоромної лайки перед своїми батьками й жінками, а батьки перед синами і невістками. Шлюбу в них не було. Між селами відбувалися ігри й тоді викрадали дівчат, з якими вже були домовилися раніше. Мали до трьох жінок[3]. Це стосується до IX віку.

Ф. Вовк думає, що дівчат справді викрадали, як вони йшли по воду, і що в деревлян були поліандрія (многомужжя), снохацтво, а навіть і сексуальне змішування між родичами. У сіверян, радимичів та в'ятичів — викрадання було вже формою пережитку, бо відбувалося за попередньою згодою дівчини на іграх. І це, мабуть, було певною мірою шлюбом. Це саме каже й Переяславський літопис.

Поляни практикували купівлю дівчат, придержуючись шлюбних обрядів. Жених не викрадав молодої силою, а приводив її до своєї хати в супроводі товаришки, очевидно вже після виконаних шлюбних церемоній. На другий день молодий посилав батькам жінки умовлену ціну.

*

Наш весільний обряд був докладно досліджений Хв. Вовком, але дуже давно, в 1891-92 роках, а потім частково доповнений Михайлом Грушевським у його »Історії Української Літератури«. Багато дечого додали й інші дослідники, але основою лишаються матеріяли, зібрані ще раніше Чубинським і праця Х. Вовка.

Хведір Вовк усю процедуру українського шлюбу поділяє на три частини: а) сватання, б) заручини, в) весілля. Переважно відбуваються тільки сватання і весілля, а заручини пропускаються.

Сватання. Молодий у супроводі своїх двох старостів, звичайно його дядьків (брати батька й матері), йде з хлібом і горілкою до хати молодої (нареченої), з якою вже наперед прийшов до згоди. Старостам вручає палиці, як ознаки старшинства. Стукають у двері, просяться в хату і пояснюють матері молодої, що вони ловці, йшли по слідах куниці та зайшли аж тут. Просять віддати цю куницю їм, а то вони силою заберуть. По такій розмові мати викликає дочку. Дочка входить в кімнату, стає біля печі та колупає її пальцем (символічне звертання до духів вогнища своїх предків). Дівчину обов'язково питають про її згоду вийти заміж за того, хто її сватає, і коли вона, мати і батько дають згоду, приносить спеціяльно вишиті для цієї оказії рушники і перев'язує старостів. Старости кладуть хліб на стіл (якщо ще не поклали його під час переговорів) і виймають пляшку горілки. Мати дівчини приймає хліб старостів, а на стіл ставить свій і крає його. Відбувається гостина, всі п'ють горілку і їдять хліб, а потім молодий зі старостами йде додому з хлібом від матері молодої. Це перший акт шлюбу. Вовк уважав це сватання за найстаршу форму українського шлюбу, себто, що колись шлюб на тому кінчався і молода переходила до молодого, що ставав її чоловіком. Наскільки ця гіпотеза правдива, тяжко сказати.

Заручини. Вони починаються так само, як і сватання, але тепер у молодої збирається багато людей. Приходять її дружки, що звичайно є

[3]) Літоп. Нестора, переклад Леже з Лаврієнт. списка.

дівочим хором. Молодий бере зі собою не тільки старостів, а й батьків і цілу рідню, часом ще й гостей. Хор співає пісень, що їх вимагає народний ритуал, а це вже вказує на колишній релігійний характер церемонії. Цей хор має ту саму ролю, яка йому належала в античній трагедії, чи — краще сказати — в усіх античних релігійних обрядах. Хведір Вовк уважає, що цей хор, без сумніву, є пережитком старовинного хору поганського культу. З боку молодого теж виступає хор т. зв. свашок, що складається тільки з молодиць.

Відбувається врочисте благословення молодих батьками, перед якими вони б'ють поклони. Батьки молодої благословлять молодих хлібом — двома однаковими буханцями, що зв'язані докупи кольоровою стрічкою, дарують його молодим, а крім цього дають їм також сніп жита — символ творчости. Треба додати, що ще перед заручинами до хати вносять чотири снопи жита і розставляють їх по кутах. Це зветься покрасою. Потім відбувається бенкет і танці молодого з молодою. Умовившись щодо весілля, батьки і гості розходяться. Молодий має вже право лишитися з молодою, навіть ночувати з нею в хаті, не порушуючи вінка.

Вільце або гильце. Напередодні весілля, найчастіше в суботу рано або ще в п'ятницю ввечері, в хаті молодої починали прибирати вільце або гильце. Так звали зелену гілку (взимку з хвойного дерева) або маленьке деревце. Його втикали в хліб і оздоблювали всім, що можна було в той час дістати — пучечками різних квітів, калини, грабини, барвінку, рути, позолоченими горіхами, барвистими стрічками, а часом і маленькими свічками. Це вільце (або гильце) мініятюрно нагадує ялинку наших вищих верств суспільства, запожичену в німців, що з'явилася в нас зовсім недавно, десь в кінці XVIII віку. Наше дерево, т. зв. »майове«, виставляли на весні. А це вільце, як і майове дерево, символізує »дерево життя«, яке ми часто бачимо на різних рисунках старовинних народів Месопотамії, Малої Азії і Сирії. Вільце ставили на кінці столу, де воно мало стояти впродовж цілого весілля. Але в багатьох місцевостях, напр., на Сквирщині, Гуцульщині та в Галичині, його носили скрізь перед молодими.

Приготування вільця мало врочистий, релігійний характер, відповідно до дуже старанно виробленого ритуалу. Насамперед виступав хор дружок і просив у Бога, у святих, у батьків молодої та в усіх присутніх благословення. Звичайно говорили так: »Пане старосто, пане підстаросто — благословіть вільце вити«. А ті відповідали тричі: »Бог благословить«.

Хведір Вовк (»Студії...«, стор. 234) про вільце пише так. Вирубує його сам молодий з дружком (дружбою) у благословенний час, себто, перед полуднем, а прибирають його в п'ятницю рано.

В гуцулів вільце — це вершок сосни з трьома розгалуженнями гіллячок, завжди в парному числі. Втикають його в хліб і оздоблюють гусячим пір'ям, пучечками різних квітів, вівсом, калиною, рутою, яблуками (символ родючости) і свічечками. Ставлять в кутку, на столі, напроти образів Оздоби вільця чіпляють насамперед батьки на самім вершку, а потім, за порядком віку та родинного споріднення, й інші присутні спускають по вільці згори вниз.

Коли відбувається оздоблювання вільця, хор співає різних ритуальних пісень. Зміст деяких пісень дуже зворушливий, але ця зворушливість немає нічого спільного із зворушливістю московських пісень. Всі пісні українського весілля це дуже різкий контраст до того, що бачимо в піснях московського весілля. В Московщині весільні пісні — це справжні »плачі« та »заплачки«, справжнє »вытье« (скиглення) за майбутню долю нещасливої молодої, за її смутну долю в чужій родині, де її буде кривдити свекруха, де її буде переслідувати своїми сластолюбними вимогами »грізний« свекор, де чоловікова »пльоточка шелковая« (гарапник) буде лишати криваві сліди на її білому тілі. В українських весільних піснях не зустрічається і тіні подібних натяків.

Отже, коли готують вільце, хор співає-просить старостів піти до лісу за зрубати там сосну, принести її і поставити на стіл на »срібному полумиску«. В інших піснях посилають товаришів молодого на море зібрати золоті пера якоїсь мітологічної птиці, або дістати »золоте пір'я« риби-щуки. В одній з пісень говориться про молоденьку качечку, що пливе по »Дунаю«, себто по воді, та збирає з його дна золото для оздоби вільця. Є ще пісні, що оповідають про викрадання дівчат, про куницю зловлену лукавими мисливцями. Згадують про пересторогу дівчатам — не ходити раннім-ранком до води, не слухати воркотіння голубів, не брати дарунків від молодого і т. п.

В деяких піснях молода ще й тепер просить батьків не впускати до двору молодого і його товаришів, бо їхні коні копитами витопчуть увесь барвінок у саду. Ще інші пісні в поетичних висловах говорять про взаємне кохання молодого й молодої, але молода все ж таки не може втриматись від жалю за своєю дівочою волею...

В той самий час, як готують вільце, готують і вінки, також у супроводі ритуальних пісень.

Весільні вінки. Вінки для молодої і молодого роблять з вічно зеленого барвінку. Він є символом першого кохання, шлюбу, та їхньої довготривалости або й вічности.

В'ючи вінок, звичайно, співають:

А вчора звечора порошенька впала,
А опівночі дрібен дощик пішов,
А перед днем земля зілля забрала.
З чого ж ми будемо князеві вінець плести?
Ой є в городі хрещатий барвінок,
З того ми будемо князеві вінок плести.

(Чубинський, 93)

В гуцулів є два роди барвінку: з одного роблять вінки для молодих, а з другого — для мерців. Дівчата-дружки плетуть вінки й собі, але тільки з рути та м'яти, відповідно до пісні, яку співає молода:

Вийте, дівочки, собі й мені,
Собі звивайте з рути, з м'яти,
Мені звивайте з барвінку.

(Чубинський, 103)

Для молодої роблять вінок з першого сорту барвінку, мажуть його медом та дають кілька голівок часнику, що має охороняти від »вроків«. Дають ще й кілька монет, що приносять щастя і також захищають від поганого (Х. Вовк: »Студії...«, стор. 237).

Коли починають плести вінки, всі присутні жінки підходять, щоб і собі вплести до вінка два листки барвінку. В гуцулів листки ці зараз же позолочують. Готовий вінок кладуть на хліб, що має вигляд кола, і несуть його до батьків молодої, щоб благословили свою дочку на шлюб. Вони кладуть вінок на голову молодої, торкнувшись перед тим тричі її чола.

В бойків самий акт збирання барвінку на вінок став окремою церемонією, з якої починається цілий весільний ритуал. В супроводі музики сваха і дружки йдуть у садок, співаючи. Несуть хліб із ножем, застромленим всередину, і повішеним на ньому замком. Коли біля хати молодої нема садка, йдуть до сусідів, і беруть зі собою ще й горілку. Привітавши сад піснею, запитують, які він має рослини. Сад відповідає, що в нього є три рослини: барвінок, часник і васильки, щоб ними заквітчати косу дівчини. Дружка рве барвінок і після цього всі відходять, знову співаючи. Тепер просять сад, щоб він не жалував за зірваним барвінком, бо молода господиня поливатиме нові його паростки. Вернувшись, спиняються перед дверима хати, де їх частують горілкою. Ввійшовши в хату, кладуть барвінок на застелений скатертиною стіл. Потім в решето кладуть хліб із застромленим ножем, прив'язують до нього нитку з двох кінців і запрошують усіх присутніх причепити туди маленькі пучечки барвінку.

Вся ця процедура відбувається в супроводі співу. Скінчивши плести вінки, накладають їх на голови двох хлопців, найчастіше дорослих братів молодої. Тим часом дружка і ще одна дівчина, кожна тримаючи в руках хустку, стають на лавку біля стола, а парубки »викупляють« в них танець.

Хведір Вовк пише: Звичай вінків дуже давній та поширений серед усіх арійських народів, а також і серед народів семітської раси. В Україні він існував уже в передісторичні часи, як атрибут соняшного культу весни, що можна бачити в купальських піснях, а особливо у шлюбних обрядах. Як свідчить Боплан, звичай вінків в Україні був значно більше поширений і різноманітніший в середині XVII стол., ніж тепер. За його часів усім запрошеним гостям на весілля давали вінок з квітів, який вішали на руку. Молода, йдучи до церкви, також мала вінок (Хв. Вовк: »Студії...«, стор 239).

Треба сказати, що в Україні мали право носити вінок на голові тільки дівчата. Він служив ознакою дівоцтва, захистом (апотропейоном) від

усяких наврочень, від лихого ока і від нечистої сили, а одночасно — і пересторогою для мужчин. Для зміцнення апотропеїчної сили вплітали у вінок ще й часник, який сам по собі служив апотропейоном (чортогоном) проти нечистої сили. Часник часто вплітали молодій ще й у волосся, звичайно, розплетене. Уже Ягіч (в Zeitschrift für slavische Philologie) вказав на важливу різницю між українцями і москвинами в тому, що в українців вінок служив ознакою дівоцтва (покритка не сміла його носити), а у москвинів такого звичаю не було і вінок не мав такого значення.

В античній Греції вінок мав таке саме апотропеїчне значення, що й в Україні. Коли з Пірея в Атенах колоністи відпливали на кораблях до чорноморських колоній, то їх проводжали вінками, які кидали також у море, щоб охоронити виїжджаючих від бурі та всякого іншого нещастя. Лавровий вінок борцям на Олімпійських змаганнях цінився так високо тому, що апотропеїзм цього вінка зміцнювався ще й тим, що був зроблений з галузок лавра, який ріс біля храму Зевеса, в Олімпії. Це значення вінків в Греції збереглося там, мабуть, по традиції від матріярхальних етнічних елементів, що жили в Аттіці перед приходом туди індоевропейських патріярхальних дорійців.

Коровай. Коровай починають готувати часто в п'ятницю увечорі або в суботу, дуже рідко в неділю. В призначений вечір у хатах молодого і молодої збираються запрошені молодиці, т. зв. »коровайниці«, щоб робити коровай. Це мусять бути тільки такі молодиці, що живуть у той час зі своїми чоловіками; вдови і жінки, що їх чоловіки відсутні, не можуть займатися готуванням короваю. »Коровайниць« запрошує »прохальниця«, теж заміжня жінка. Число »коровайниць« мусить бути непарне, часто їх буває сім. Кожна »коровайниця« приносить із собою певну кількість муки, яєць, масла та інших потрібних речей. Вони миють руки, заквітчують себе барвінком, і піснею просять старосту, щоб він благословив їх працю. В пісні прикликається Господа Бога і Божу Матір допомогти. В ній співається, що воду для короваю брали з семи криниць[4], муки вжито сім міхів, пшениця для нього росла на семи полях, мелено її на семи жорнах, переховувано її сім років. До короваю дано сім кіп яєць від семи білих молодих курей, які були в семи хатах, масло збито з молока від семи корів (Чуб. чч. 501, 523). Це велике таїнство, бо в іншій пісні співається, що »сам Бог коровай місе, Пречиста Діва світе, Янголи та воду носять, Миколая на поміч просять« (Чуб. ч. 504).

Все це показує, що коровай — хліб священний і має не тільки символічне, а мабуть і магічне, може навіть і апотропеїчне значення. Отже молодиці-»коровайниці« готують священний, магічний хліб — хліб-коровай.

---

4) Число сім зв'язане з числом планет: Сонце, Місяць, Венера, Меркурій, Марс, Юпітер і Сатурн.

В болгарів ще й досі в день св. Юрія печуть великий півкруглий хліб — »Боговицу«. Зверха на ньому наліплюють фіґурки різних тварин: овець, лошат тощо. В старовинному Мехіко на щорічному святі Сонця в приватних домах робили з тіста фіґури жертви, саме в той час, коли в храмі приносили справжні людські жертви. Фіґурам з тіста кланялися, а потім наслідували справжній обряд жертвоприношення — розрізували груди, стинали голову, виймали серце, ділили все це на куски і їли.

Український коровай, каже Ф. Вовк, замінив собою м'ясну жертву. Але, на мою думку, це не жертва, а щось інше. Жертви, звичайно, спалювали на вогні, а тут було виготовлення матріярхальною родиною, чи громадою, дуже важливого священного предмета, що посилав щастя і був божественним свідком договорів. Коровай мусів бути чимсь тим, що тепер хрест і Євангелія, на яких свідки складають присягу. А може це був предмет св. Євхаристії, яким — як божеством хліборобства — причащалися учасники шлюбу.

Крім того український коровай має родовий характер, бо муку для нього приносять усі члени роду, а в деяких місцевостях у старі часи приносили тільки зерно, яке молов на жорнах сам молодий, співаючи відповідних пісень.

Вже готовий коровай оздоблюють різними фіґурками, також з тіста, що подібні на птахів чи звірят, та »оперізують золотим поясом чи обручем«. Наверха дають червону шишку, яка остаточно завершує його і надає йому особливий характер. Все це робиться з тіста.

Коли коровай уже готовий і можна його саджати в піч, то »коровайниці« співом просять Вога, щоб священний коровай удався — »як день білий, як яснеє сонечко, як Бог милий...« (Чуб. ч. 538). Просять старосту поблагословити коровай і саджають його в піч, співаючи:

Наша піч регоче,
Короваю хоче,
А припічок усміхається —
Короваю дожидається.

(с. Шпиченці)

Але перед тим, як дають коровай до печі, кличуть парубка »кучерявого« і просять його »вимести піч«. Парубок робить це ритуальним способом — змахнувши віником тричі.

Коли коровай уже в печі, його оточують — відповідно до слів пісні: »як зорі оточують сонце« — малими хлібцями різноманітної форми; між ними є й шишки, і дивень, що має вигляд калача з діркою всередині. Назва »дивень« походить від слова »дивитися«, бо молода має дивитися крізь нього. Тому його печуть тільки в хаті молодої. В хаті молодого печуть »борону«, а часто додають ще й »бичка« з тіста. Потім печуть ще й »лежень« — довгий хліб, що його дарують молодим на другий день після весілля, ще перед тим, як вони встануть з ліжка.

Запросини на весілля. Коли коровай, гильце і весільні вінки вже готові, молода із своїми дружками, а молодий із дружбами йдуть у село запрошувати гостей на весілля.

Вийшовши з дому, молода йде в напрямі сонця, але потім напрям може змінити. Йдучи вулицями співають відповідних пісень, які говорять про мету їхньої подорожі. Молодий ходить по селу в супроводі своїх товаришів і також запрошує на весілля, але його кортеж не має тої урочистості, він без хору. Трапляється, що молода із своїм товариством зустрічається з молодим і його кортежом на вулиці. Товариство зупиняється, а молоді підходять одне до одного й цілуються. Коли є більше весіль і дві молоді зустрінуться на вулиці — вони також вітають одна одну й цілуються.

Таким способом запрошують на весілля всіх, кого бажають. У малих селах не минали ні одної хати, щоб не зайти і не попросити на весілля. Молода, звичайно, кланялася, цілувалася з кожним, хто був нежонатий. Тільки старших людей і жонатих цілувала в руку. Найстаршому в родині давала шишку й говорила: »Прошу на хліб, на сіль, на весілля« (Сквирщина), або: »Мій батько, моя мати і я просимо вас прийти на хліб, на сіль, на весілля«. Старша дружка, що йшла з молодою, так само кланялася й цілувалася.

Родичі або близькі люди дають молодій перед відходом різні дарунки — куски полотна, рушники, або й грошей »на підківки до чобіт«. Все це забирає дружка. Коли в родині, яку запрошують на весілля є дівчина — вона також пристає до товариства і таким способом кортеж збільшується.

Тим часом у хаті молодої готують для неї посад, себто почесне місце, звичайно на покутті, під образами.

Врешті молода з дівчатами-дружками вертається додому й стає біля дверей. Дівчата піснею тричі просять старосту благословити молоду; староста тричі благословляє і палицею тричі стукає в двері, що ввесь час відчинені. Після цього всі входять до хати. Молода низько кланяється своїм батькам, ставши навколішки. Староста, взявши за кінець хустини, що її тримає молода в руці, обводить молоду навкола стола і садовить її на посад.

В гуцулів на посад веде молоду сам її батько, але робить це таким способом, що молода йде по землі, а він — по лавках, що стоять біля стола.

Після цієї церемонії починають їсти і співати пісень. У випадку, коли батько молодої помер і тому не може бути на весіллі дочки, співають пісень незвичайно зворушливого характеру. Напр., таку пісню, сповнену поезії:

Знати Марусейку,
Знати сиротойку,
Що вона на посад засідає;
А її віночок

Порошком перепадає,
А її батько
Перед милим Богом служить,
Яснюв свічечков горить,
Милому ся Богу молить:
Пусти мене, Божейку,
З чорнов хмаров на село,
З дрібним дощем на землю,
З ясним сонцем віконцем,
Най я ся подивлю
На своє дитятко,
Хто му справить веселейко,
Справлять йому люде,
Жаль батейкові буде.

(Чуб., 283)

Або співають пісню: »Та пливи, пливи, селезеню, тихо по воді, та прибудь, прибудь, мій батечку, теперя к мені«. Або ще таку: »Викопаю я грядочку в зеленім саду...«

Після цих пісень до хати входить молодий із своїми боярами. Тоді хор співає:

Колесом сонечко нагору йде,
Колесом, ясне, нагору іде,
Полком молодий на посад іде.

(Чуб., 240)

Молодий входить у хату молодої, мов »ясний місяць«. Його оточують бояри і ціле товариство, що складається з його рідні, запрошених гостей і музикантів. Його прихід вітають піснею, в якій кажуть:

Скриплять-риплять воротечка тисовії,
Іржуть, іржуть, коненьки воронії.
Сховай мене, моя матінко, гостоньки до нас;
Сховай мене, моя матінко, у комору,
Щоб не взяли сії гостоньки із собою.
Не з тим вони, моя донечко, приїхали,
Щоб без тебе, моя донечко, поїхали.

(Чуб. 341)

Сестра молодого (»світилка«), що йде з ним, має маленьку китичку квіток, а між ними горить три свічки. Вона спиняється біля хати молодої, перед порогом сіней. Назустріч їй виходить мати молодої, тримаючи в руці також засвічену свічку. Обидві вони стають правою ногою на поріг, цілуються, а потім мати молодої запрошує всіх, що прибули, до хати. (Вовк: »Студії...«, стор. 242).

Вінчання. День шлюбу звичайно неділя. Молода і молодий лишаються кожне в себе вдома та готуються до церемонії вінчання, але цей акт є зовсім побічним для весілля.

В молодого староста, перехрестивши двері палицею, провадить молодого з хати надвір. Усі присутні стають в коло, а мати кропить молодого свяченою водою. Молодий перед кожним присутнім б'є поклони, починаючи з матері й кінчаючи навіть малими дітьми; цілується з ними і потім виряджається до церкви. З ним обов'язково йде старший боярин і підбоярин. Мусять іти і »світилки«, з яких одна несе шлюбні свічки, а інша — меча, застромленого у верхню скоринку хліба й оздобленого квітками або стрічками. (Це щось подібне на зброю з грецьким тирсом, як думає Ф. Вовк). Але батьки не йдуть на вінчання, це було б великою непристойністю. Молоді можуть іти до церкви окремо, але часом молодий заходить ще до молодої, батьки якої благословлять їх разом.

В хаті молодої виконується значно важливіший обряд. Найперше молодій розплітають косу й розпускають волосся. Ф. Вовк думає, що цей звичай відповідає стародавньому звичаєві обстригати волосся, але не дає на це жодних аргументів. На мою думку, він помиляється, бо обстриження волосся порушувало б змисл процедури — це був би доказ, що молода вже не дівчина, якою в дійсності вона ще є.

Розплітання коси відбувається так: На середину хати ставлять діжу, покривають її кожушиною або скатертиною і саджають молоду. Хор співає і просить старосту благословити розплітання коси. Староста благословить. Тоді брат молодої, обов'язково нежонатий (умова — Sine qua non), або найближчий нежонатий родич, розплітає косу. Дружки розчісують волосся, мастять його маслом та медом, чіпляють до нього багато надарованих молодим монет і окрайчик хліба. Батьки молодої, тітки та сестри в перших дають головку часнику, як талісман (апотропейон), а потім волосся знову заплітають в одну косу та укладають на голові на кшталт вікна. Тепер молода востаннє носить дівочу зачіску, а мати її кладе їй на голову останній вінок. Отже з цього видно, що розплітання коси не відповідає колишньому обтинанню, бо її волосся ще раз заплітається в косу.

Пісні, що їх співають під час церемонії розплітання коси — дуже поетичні. В них співається про те, як молода прощається зі своєю косою. В різних місцевостях ця процедура має свої різні варіянти.

Перед відходом до церкви молоду благословлять її батьки, а коли прийшов і молодий — благословлять їх разом. Потім молода з дружками йде до церкви. Часто попереду походу несуть прапор або вільце чи коровай, грає музика і співають пісень, але біля церкви всі вмовкають.

Акт благословення молодої перед відходом до церкви найбільше врочистий у бойків. Тут хор просить матір благословити свою дочку, а староста садовить усю рідню на довгу лавку. Розстеляє їй на колінах дуже довгий рушник або біле полотно і кожному з рідні кладе на коліна хліб. Тоді звертається до присутніх і просить їх пробачити молодим усі їх провини та дати їм благословення. Молодий і молода кланяються в ноги кожному родичеві, цілують їм руки й ноги та тричі цілуються з ними. Після того дружба тричі б'є батогом, оздобленим дзвіночками, по дверях, кладе батіг на поріг, а молодий і молода (тільки вони) мусять переступити через нього, виходячи з хати.

Коли молода виходить з дому до церкви, мати кропить її свяченою водою і обсипає хмелем. У гуцулів до церкви молоду випроваджує сам її батько. Він тричі з нею обходить навколо стола, а всі присутні йдуть за ними. Потім молода стає навколішки серед хати і староста просить батьків і присутніх благословення для неї. Проказавши декілька сакраментальних слів, батько бере молоду за руку і веде її з хати. Біля середнього сволока в хаті, молода зупиняється, бере склянку води і виливає за себе. Тоді всі присутні беруться за руки і, утворивши таким способом ланцюг, ідуть разом з молодою надвір. Там молода знову цілує руки всім, а мати — з допомогою дружок — садовить її на віз і обсипає всіх пшеницею. Батько, взявши коней за поводи, виводить віз на вулицю. Крім шлюбної одежі молода має ще й намітку, якою потім зав'язують їй голову вже як молодиці. До цієї намітки причеплений великий калач (у вигляді плетеного бублика), який спадає їй на груди, а на правій руці вона має ще один калач, що зветься — »прозорий«, себто той, що в центральній Україні має назву »дивень«. Молодий має на собі теж подібні калачі. Молода мовчить цілу дорогу; вона не має права говорити, доки не зустрінеться з молодим, що також їде до церкви. Коли зближаються до церкви, музики перестають грати. Б Коломийському повіті, спинившись перед церквою, співають такої пісні:

Нема попа вдома,
Поїхав до Львова
Церкву викупати,
Її відчиняти. (Н. Колцуняк, Весілля в Ковалівці).

Ця пісня, мабуть, є ремінісценцією-згадкою про ті часи, коли треба було платити жидові-орандареві за право увійти в церкву.

Ф. Вовк каже, що шлюбні обряди Православної Церкви, як і цілого християнства взагалі, мають у собі багато рис успадкованих від попередніх релігій, напр., вінці, перстені, зв'язування рук молодим, обведення їх з засвіченими свічками навколо аналоя, пиття з одного келиха тощо (Вовк: »Студії...«, стор. 254).

На жаль, він не каже, з яких попередніх релігій ця спадщина? Так, напр., жиди ведуть своїх молодих на смітник і там відбувають якусь процедуру, а в християнських вінчаннях того нема. Отже наші звичаї не прийшли від жидівської релігії.

В гуцулів, поки йде шлюбна церемонія, старости тримають над головами молодих в одній руці хліб, а в другій — засвічені свічки. В Коломийському повіті хрещений батько приносить до церкви білу намітку, а священик, перед тим, як класти на голови молодих вінці, накидає цю намітку на плечі молодій так, щоб кінці спадали їй на груди. Хресна мати, що стоїть за молодою, тримає на її плечі хліб, а боярин, що стоїть з правого боку біля молодого, тримає в руках його шапку (Колцуняк: »Весілля в Ковалівці«, »Правда«, 1891, ч. 6, стор 26).

Коли виходять з церкви, кожне з подружжя намагається першим переступити церковний поріг, бо це забезпечує йому першу ролю в подружньому житті. Є ще й цілий ряд інших забобонів, що ніби визначають майбутнє молодому й молодій. Так, напр., під час шлюбної церемонії спостерігають полум'я свічок, бо від того, як швидко вони згоряють буде залежати довголіття молодих. Або коли перстень на пальці молодого чи молодої трісне, то це ознака, що той швидко помре. З церкви виходять найчастіше бічними дверми, щоб молодих не покидало щастя.

(Далі буде)

о. Богдан КУРИЛАС

БИТВА ПІД МАРАТОНОМ

Степанові Бандері —
в другу річницю його
геройської смерти.

Як Олімпійських грищ сміливих змаги
Загартували греків духа й тіла́,
Із Азії стерв'ятників ватаги
Нахлинули на Маратонські поля́.

Як гураґан на фіялкові трави
На гелленську красу — варварська тьма.
Даремні Лімпія і зрадників орави
На вас пішли Атени і Спарта.

Свобода двигнулась проти рабства власті
І ум ясний — на злоби чорний яд,
Геройський Мільтіяд — на Дарія загин!

Московіє! Твої загарбницькії снасті
Вже шарпає Український Мільтіяд,
На новий Маратон його нас кличе Чин!

Федір БАЛИЦЬКИЙ

ШД РІЗДВО НА ЧУЖИНІ

Як зірка засія вечірня,
Ще й Божу звістить нам Дитину,
На схід зверну тужливий зір я
Та й серцем в Рідний Край полину.

В мій Край, що в горі вижидає
Від Заходу спасіння-чуда;
А цей у газарді карти грає
Та срібняки міня, мов Юда.

На втіху катові чуденно
Стрибає, мов паяц у фраку;
Ще й попадеться злободенно,
Як Юда — на суху гілляку!

В свої ж, народе мій, Самсоне,
Вір сили та й у ті в підпіллі,
Та в Божі вічнії закони,
Бож »опікун« твій — у похміллі!

Як зірка засія вечірня,
Ще й понесеться »Бог предвічний«,
На схід звернуся до узгір'я,
Де Край мій в далі потойбічній.

Лариса МУРОВИЧ

У МЕНЕ В СЕРЦІ Є ОДНА СВІТЛИЦЯ

У мене в серці є одна світлиця,
Де темінь не змогла ввійти до неї —
В подвоях двері ще й густа кирея,
Мов вартові глядять її границі.

В ній світло грає джерелом в криниці,
Боно посвячене чарівній феї
Й її майбутнього рясні трофеї
Все мерехтять в яскравій багряниці.

Розносять вени в переливах крови
Всі іскри світла тонами любови
Аж до покірних пальців моїх рук.

Тривожно вслухуюсь я в світла мову
І в темряві шукаю того слова,
Що як струна з'єднало б кожен звук.

1960

Кн. І. ТОКАРЖЕВСЬКИЙ-КАРАШЕВИЧ

КОЗАЧЧИНА

(РОЗДІЛ З НЕДРУКОВАНОГО ТВОРУ »КОНСТИТУЦІЙНА ІСТОРІЯ УКРАЇНИ«)

Про народження Козаччини в Україні в нашій історіографії панує — знову ж таки під впливом історіографії російської і польської — погляд, що спочатку існувало якесь невпорядковане і неоформлене »козакування«, соціяльне й політичне обличчя якого оформилося лише тоді, коли поглибився конфлікт із Польщею, яку в Україні представляла шляхта — єдина повноправна верства населення.

Професор Д. Дорошенко (I, 146, 147) наводить погляди Костомарова і Антоновича, що в польсько-українській боротьбі (виразником якої з українського боку була Козаччина) бачили боротьбу двох засад — аристократичної і демократичної, правда, додаючи, що як польська аристократія була занадто демократична, так українська демократія — аристократична. З цього ніяк не можна зрозуміти, чому козаки, що своїм походженням, становою приналежністю, укладом життя і поглядом мали бути ніби демократами, виявили себе аристократами, і де саме та в яких обставинах польська знана демократія нею не була. Це лишається невиясненим.

Польський історик Кшайноха (»Генезис козацтва«) пояснює — як каже Д. Дорошенко (I, 146, 147) — появу Козаччини »потребою для українського населення в самообороні. Та на зміну меча мусів прийти плуг і починалась культурна праця. Але козакам не треба було спокою, бо тоді вони губили рацію свого існування«.

Отже з цього виходило б, що Козаччина постала майже виключно для боротьби з Польщею, а боролась лише за свою свободу, свободу розбещених, розледачілих »хлопів«, що грабували панів, які жили на українській землі, що Козаччина появилася в постійному суперництві не двох націй, а лише плуга і меча, в суперництві мирної хліборобської культури і козацької вольниці.

Інший польський історик, Ол. Яблоновський (один з найбільш безсторонніх) каже, що козаки виявили себе в боротьбі з Польщею лише в одному — в суперництві селян із землевласниками, і вважає, що ані релігія, ані національність не грали тут ролі.

Ще інший польський історик, Т. Корзан, бачить у Козаччині якийсь болючий наріст на тілах Польщі і Московщини, шкідливий для культури, що для неї центром небезпеки була Січ і Військо Запорозьке Низове, бо вони приваблювали юрби хлопів — лінивих, жорстоких п'яниць. Подібні погляди знаходимо в Генрика Сенкевіча, а тим більше у Фр. Равіти-Ґавронського.

Російські вчені С. Соловйов і М. Покровський так само вважають Козаччину за суспільно-клясове явище, маючи на увазі знову ж лише його ролю в боротьбі з Польщею, підкреслюючи всюди, що ця боротьба мала в собі антидержавний і ворожий усякій культурі елемент.

Українські модерні історики, Антонович і Грушевський, зводять усю історію Козаччини до її боротьби з Польщею і причину козацьких повстань бачать тільки в соціяльному устрою Польщі: шляхетські привілеї, безправність нижчих верств населення, обмеження прав Православної Церкви і природну реакцію проти цього всього.

Козаки, на думку проф. Д. Дорошенка, стають оригінальною суспільною верствою, яка утворилася в боротьбі з Польщею. Початок був хаотичний. Був порив, але не було програми. Була принципова ворожнеча до »польсько-шляхетського ладу«, але не було пляну, чим його заступити.

Навели ми цей погляд нашого великого вченого тому, що доведеться нам скористувати його в послідовнім зображенні походження, організації, розвитку і громадсько-політичної ролі козацьких військ, Козаччини та козаків взагалі.

Наведемо, одначе, один блискучий уступ із тієї ж »Історії« проф. Д. Дорошенка (I, 148-149), що дуже полегшить нам наші твердження. »Козаччина є не тільки найблискучішою, найефектовнішою появою української історії, вона уявляє собою ще й добу найбільшого напруження сил українського народу і його державної, соціяльної та культурної творчости, коли виявились яскраво найліпші — ясні — і найгірші — темні — боки української національної вдачі. В Козаччині український народ виділив з-поміж себе найкращий, найбільш активний елемент, утворив свою національну аристократію (в буквальному значенні цього слова; по-грецькому — »aristos«, значить, »найкращий«). Недурно в XVII столітті утворилася і довший час трималася назва »Козако-руська нація«. Козаччина — ідеал українського народу, оспіваний і опоетизований у піснях. Козак у народній поезії це ідеал вільної людини, борця за громадське добро, за волю рідного краю. В жіночих піснях козак це ідеал мужчини-юнака, сміливого, завзятого, який втілив у собі найкращі сторони мужеської вдачі. Такий апотеоз дала Козаччині й романтична українська поезія нових часів, а вершком цього прославлення Козаччини були твори великого українського поета Тараса Шевченка. Українська література XIX-го віку розвинулася під знаком опоетезування Козаччини, і це наклало свій відпечаток і на наукові досліди на полі історіографії. Але треба сказати, що українські дослідники зуміли стати вище романтичних поглядів і національних симпатій, і українська історіографія постаралася дати безсторонній образ зародження козаччини, її історичного розвитку і її історичної долі. З результатами цих дослідів нам тепер треба познайомитися«.

А далі йде знову перелічення і переповідження майже всього, що було сказане про Козаччину, і то не тільки українськими сучасниками,

літописцями й істориками, а й чужинецькими. »Наукове розроблення питання про походження козаків почалося аж геть пізніше, в 1863 році, коли появилася розвідка В. Антоновича »Изследованіе о козачестве по актам с 1500 по 1648 год«.

Одначе ці досліди ще не привели до якоїсь дефінітивної теорії, всіма прийнятої. Наукові дослідники дуже різняться у своїх поглядах і висунули цілу низку гіпотез, які в наших демократичних істориків останнього п'ятдесятиліття привели до згоди лише в одному — Козаччина це »своєрідна« верства українського народу, може, навіть кляса, в яку виділявся, хто хотів через »козакування« фактичне, а само походження ідеї чи первісні початки організації на Запоріжжі досі не вияснені й не устійнені.

З цією гіпотезою, з цим здогадом, на мою думку, важко погодитись без застережень, бо справа значно складніша.

В іншій моїй праці, присвяченій Запоріжжю, я старався — обмежуючись Військом Запорозьким Низовим — подати мої думки про появу слова »козак« в Україні і про появу Січової організації, членів якої називали »козаками«.

Правдоподібно, доведеться мені й тут повторити дещо і стисло висловити погляд на появу і розвій Козаччини, виразно показати ті державно-організаційні засади і ті конституційно-правні погляди, що вийшли з них, перетривали сто років з лишнім і донині залишилися в українських прагненнях чи тенденціях.

Не зважаючи на різні функції і пояснення, не зважаючи на різні пристосування в залежності від території, на якій воно появляється, незалежно від часу і мовних відмін, слово »козак« означає те саме поняття, що й слово »лицар«.

У XV-му столітті українська нація вже не жила своїм власним державним життям, була поділена поміж Литвою і Польщею, тому й ствердження, хто в ній є »лицарем« вона вже не могла дати сама й мусіла шукати для цього чужої санкції; отже витворився ненормальний стан речей, бо — так як у кожнім суспільстві — така категорія (лицарі) існувала і в Україні. Тим більше мусіла існувати і виявити себе наслідком ідейної, релігійної постійної боротьби з »бусурменом«-татарином і його волоськими, турецькими, а часом навіть і московськими альянтами.

Як в цілому світі, так і в нас кляса лицарська складалася передусім з людей боярсько-шляхетського походження і навіть повністю утотожнювалась із боярством або шляхтою. Стан боярів у XV-му стол. підлягав ще двом цілком різним законодавствам, і в литовській частині, як ми вже бачили, мусів пристосовуватись до своєрідного литовського февдалізму, а в польській — включатися в усе зростаючий шляхетський демократизм. Держава — Литовська чи Польська — накладала свої організаційні форми військовости і оборони країни, а це не були жарти, бо Україна була найбільше висунена на постійну небезпеку з боку татарського сусідства. Знаємо, що форми ці не завжди були доцільні, та

що Україна, властиво, була здана на свої власні сили і мусіла не тільки захистити себе, а ще й оборонити і цю державу, під пануванням якої сама опинилася. Коли на початку XVI-го стол. траплялися такі татарські наїзди, що досягали аж до Любліна і Новгородка Литовського, то можна уявити собі, яка ця оборона мусіла бути.

З цієї щоденної, безперервної потреби оборони, з ідейної боротьби проти мусулманства, з авантюрницького бажання шукати »промислу над бусурменом« — створилося те, що ми називаємо »козаччиною«. Створилося само, за обставин, які штовхали більш активний боярсько-військовий елемент іти в »дикі поля«, грудьми своїми захищати батьківщину і християнство.

Конденсатором тих лицарських поривів, школою лицарською або — як кажуть польські літописці — організмом, в якім скупчились вкінці всі українські національні сили (принаймні на якийсь час) став запорозький орден — Військо Запорозьке Низове (Січове Товариство).

Нема підстави бачити в тій організації військове збіговисько »лотрів«, опришків, кріпаків, що втекли від панщини, побунтованих ледарів, яким подобалося ловити рибу на Дніпрових плавнях, полювати на всіляку звірину в степах і жити вільно на самоті. Історики, особливо наші, які встановили таку теорію, не думають логічно і не беруть до уваги тогочасних обставин і тогочасного психічного наставлення. Так само помилковою є думка, що Січова організація постала лише в другій половині XVI-го стол., і то наслідком заходів старостів організувати слухняну, державну прикородонну варту та через бажання продовжувати своє добичницько-чумацьке життя в »дикім степу«.

Ми не знаємо Запоріжжя в незорганізованому вигляді. Отже воно напевно існувало вже в XV-му стол. і є право гадати, що на самім початку воно не мало виключно українського характеру, і лише ступнево, завдяки поповнюванню його з найближчої і найбільше зацікавленої країни, Запоріжжя стало майже виключно українським.

Є право гадати, що в другій половині XV-го стол., після завоювання турками Криму і повної ісламізації татар, відомі нам з ґенуезьких колоній »козаки« подались на північ і зформували біля Дніпрових порогів Січовий осередок, щоб продовжувати хвилево перервану боротьбу за Хрест проти півмісяця. Затримались якнайближче від того місця, куди збирались повернутися за першої можливости. Таким способом знайшлися в степу, з якого потім постали запорозькі »вольності«, недалеко від української землі, включеної в Річпосполиту або, властиво, ще у Велике Литовське Князівство і Королівство Польське.

Також, судячи по описі Січі Запорозької, що його з таким ентузіязмом і подробицями робили подорожники, літописці й чужоземні посли, маємо право гадати, що вже в Криму це був лицарсько-чернечий орден, на зразок тих військово-орденських організацій, що їх знаємо з Царгороду та західніх лицарсько-чернечих орденів, і таким він прибув на острови за порогами.

В ті часи, коли хрестоносна гарячка на заході і у Святій землі вщухає, коли з орденів утримуються лише Родосько-Мальтійський на Середземному морі і Тевтонський у Прусії, наше Запоріжжя продовжує невпинну боротьбу проти ісламу і цим увесь час послаблює його войовничий імпет.

Не можна гадати, що цю постійну боротьбу — зазначену і в церковних анналах, і в рапортах дипломатів, і в постійних наріканнях татарів та турків — могли вести якісь принагідні добичники, чумаки чи чабани, які в тому »дикому степу«, ще більше небезпечному ніж власна земля, шукали вільного, безпанського, безжурного життя.

Це не були обставини траперів у лісах північної Америки чи в пампасах південної, куди йшли люди озброєні до зубів, з запасами пальної зброї, проти тубільців, озброєних лише луками і стрілами з дерева. Це була постійна справжня боротьба, на яку не піде ледар чи розбишака, а лише людина, що має ідею, захоплена метою, до якої прямує, готова за цю ідею віддати життя. Словом — людина, що свідомо прямує до мети.

Рівночасно устрій і організація Війська Запорозького Низового показують, що це було товариство з випробуваними, значить, давніми формами, перейняте засадами лицарства, тими самими, що їх знаємо з західніх лицарських кодексів.

Отже важко гадати, що чабани і свинопаси мали якенебудь поняття про лицарські закони, а найважливіше — що хотіли їх притримуватися в обличчі постійної небезпеки, безперервної війни, кинувши власну країну, родину, все, що їм рідне й близьке тільки для якоїсь особистої непевної вигоди.

Це дає право твердити, що викривлення поглядів на Військо Запорозьке є наслідком, поперше, черпання з польських джерел, а потім з російської історіографії, що навмисне фальшиво зображували постання Козаччини.

В першій половині XVI-го стол. Запоріжжя вже заповнюється людністю, переважно українського походження, а біля Січі скупчується дуже різнорідний елемент. »Козакуванням« займаються переважно молоді шляхтичі, боярські та навіть великопанські сини. Вони йдуть у »дикий степ« на якийсь час і утворюють зв'язок між Україною і Запорозькою організацією. Але інші залишаються як постійна частина Війська Низового.

Цей зв'язок українського народу з Військом Запорозьким стає відразу іншим, ніж могли мати з ним сусідні або дальші народи. Військо українізується, а народ український починає в ньому бачити моральну твердиню. Військо Запорозьке не постало як суто українська організація, так як, напр., Тевтонський орден Пресвятої Богородиці, що був доступний тільки німцям, але й не створилося воно — як учили впродовж довгих років ворожі Україні й українській нації польська і російська історіографія, — з утікачів від чийогось суду чи з »лотрів«-добичників,

рибалок, чабанів чи чумаків, а прибуло на запорізькі острови як організація, вже зформована, з метою боротися з невірними.

Тільки цим можна пояснити собі загальне зацікавлення і, можна сказати, загальну симпатію до Запоріжжя, яка проявляється навіть у тих польських істориків, що намагаються злегковажити його значення і звести до випадкового явища соціяльного порядку.

Отже вже в кінці XVI-го стол. Січ Запорозька стала вогнищем української національної думки, вогнищем, при якому відгрівалася заморожена українська національна свідомість.

Спричинилися до цього три чинники: 1) велика участь українського панства і шляхти в Січовій організації, 2) польський уряд Жигмонта Авґуста і Степана Баторія, 3) світовий розголос, що його набрало Військо Запорозьке в той час, коли на Заході не думали вже про міжнародні хрестоносні походи.

1) Перебування у Війську Запорозькому Вишневецьких, Заславських, Ружинських, Федоровичів, Косинських, Голубів, Байбуз, Кішок і т. п. вносило у звичаї, організацію, устрій і ціле життя запорожців елементи стабільности, щось, що не є випадковим пристосуванням до життя в степу, а стабілізується у своїх функціях і в житті, приладнаному до тих функцій.

2) Польський уряд, що в 1568 і 1572 роках робить перші заходи включити Військо Запорозьке у свою військову прикордонну організацію, в 1578 р. випускає »Postanowienie z Niżowcy«, що дало привід до відомої леґенди про Баторієву реформу.

3) Західні держави, цісар і Ватикан починають трактувати Військо Запорозьке як усталену організацію, що має власну територію, заселену вже такою кількістю людей, що можна набирати цілі відділи для боротьби з різними »бусурменами«, чи то буде надбосфорський турок чи то буде шведський Ґустав Адольф.

Ці три чинники вплинули на те, що Військо Запорозьке Низове стало визнаною організацією, майже державою, і стало українським, до того ж українським політичним центром.

На питання, з кого складається Військо Запорозьке, два перші чинники, себто українські пани і польський уряд, відповідали: »з русинів, наших співгромадян чи підданих«.

На питання, що собою представляє Військо Запорозьке, всі три чинники відповідали, що це незрівняний військовий матеріял, джерело здобуття найбільш вартісного і вишколеного військового люду. Творячи »козацькі« городові полки — на підставі закону великого коронного гетьмана Юрія Язловецького (1568-1572) і на підставі »Postanowienia...« з 1578 та універсалу Ст. Баторія з Риги, з 9 квітня 1582 р., — польський уряд удавав, що не визнає Запоріжжя, як існуючу вже майже сто років організацію, натомість звертався до якихось людей (своїх підданих), що »козакують« на Дніпровому Низові, на »полі« (себто »дикому полі«). Він закликав їх, щоб вони верталися додому і ставали на службу в

новозорганізованих полках. Цим полкам він давав різні привілеї, признавав різні права, але про їх творення говорилося вже від часів Остапа Дашковича, себто перед першим універсалом »Do Niżowców« (1524), лише з представниками Війська Запорозького.

Польська держава на протязі цілого свого існування не могла дати собі ради з трьома справами, що стосувалися до України, як її складової частини: 1) з окресленням своїх південних і східніх кордонів та з їх обороною, 2) з питанням релігійним, і 3) з т. зв. »справою руською«, себто з законним полагодженням питання української окремішности.

Особливо виявилось це тоді, — і тим самим висунуло українські національні домагання, — коли показалося, що ці домагання, дуже прості й елементарні, не вкладаються в жодні польські урядові рамки, а ці рамки знову зовсім не відповідають дійсності.

Річпосполита була з'єднанням двох держав: Королівства Польського і Великого Князівства Литовського. Як ми бачили, обидві ці держави захопили українські землі, з тою лише різницею, що до польської держави входили дев'ять десятих українських земель, а до Литовської — щонайбільше одна десята. Теоретично Польська держава виявляла претенсії і на всю степову територію, аж до Чорного моря, яку тим часом займалися татари, підлеглі кримському ханові, а на якій Військо Запорізьке Низове вирізало собі навкруги запорозьких островів свої »вольності«. Прикордонні польські староства хотіли, щоб ті частини степу були »уходами« для ловлі бобрів, риби чи що попадеться, навіть татарського »язика«, але під умовою, що все буде доставлене старості й поділене з ним. »Уходи«, ліси і поля для полювання були поіменно надавані, як приналежні до окремих староств — Черкаського, Канівського, Корсунського, і ними користуватися мав право лише той, хто отримав концесію від старости. На превелике здивування, не допускали до цього користування не тільки татари, чого можна було сподіватися, а й люди, що покликалися то на своє право »першого посідача«, то на королівські грамоти, то на »Postanowienie«, то навіть на надання не то що Витовта, а й Болеслава Хороброго!

На хитрість козаки відповідали хитрістю, на таке пояснення універсалів і грамот відповідали своїм поясненням і фактично далі спокійно сиділи на Запорожжі і своїми »вольностями« володіли, як хотіли, даючи при цьому пристановище в себе всім незадоволеним із порядків, які склалися в Україні.

За такої польської неріщучої політики супроти того головного елементу, з якого мала скластися оборона східніх кордонів, наступило роздвоєння в опінії українського суспільства. Одна частина, яку вважали за льояліstів і леґалістів, думала, що треба організувати якнайбільше »козацьких городових полків«, творити з них сильну місцеву організацію, в якій могли б виявити свою авантюрницьку енергію всі живі елементи нації. Друга частина, яка рішуче з усіма своїми симпатіями стала на боці свого власного козакування без польської державної контролі, зберігала концепцію Війська Запорозького Низового.

— Це і є момент найбільшого, переломового значення Війська Запорозького Низового, це є те, що висунуло його на чоло українського народу.

Ще раз повторю, що коли в 1568 році Жигмонт Авґуст своїм універсалом звертався до козаків, Січ мусіла вже існувати яких сто років. Цій організації допомогли навіть королівські старости, як князь Дмитро Путятич, Бернард Претвич, Преслав Лянцкоронський і Остап Дашкович. Ці два останні залічені до запорозьких гетьманів.

З 1568 по 1648 рік, отже впродовж вісімдесят років, Запоріжжя користується великою славою, бере участь в усіх війнах, здобуває Кафу і Сіноп, палить Скутарі, нищить Очаків і Акерман, дає литовському Жигмонтові Карлові Радзівілові могутній полк проти Ґустафа Адольфа, йде із своїм кошовим Самійлом Кішкою під Ригу, а з гетьманом Сагайдачним під Москву й під Хотин. Одночасно низкою повстань і організованих мирних виступів — як висилка послів до сейму, як вписання до Київського Братства гетьмана з військом — зазначає своє існування.

Яке значення мала ціла акція прикордонних старостів у формуванні козацьких відділів проти татарських наїзників? Яке значення мали заходи для звербування запорожців на шведську, російську чи турецьку війну? Це перш за все було ствердженням, що Запоріжжя стало такою організованою силою, що без неї, без її допомоги не можна було дістати з України того військового елементу, що його бажалося мати.

Отже та сила, пізнавши себе, зрозумівши, що вона стала важливим чинником у житті українського народу, відчувши одночасно все наростаючі політичні труднощі й усе більшу кількість національних і соціяльно-економічних контроверсій між Польською державою і українським народом, вирішила врешті вийти на сцену як оборонець прав »народу руського«.

Польська держава добре розуміла це і почала вживати заходів, щоб запобігти розширенню конфлікту, щоб розпорошити всі ці скупчені під фактичним проводом Запоріжжя українські сили.

До таких заходів польської влади належить залічити всі збройні акції проти козацьких повстанців і криваві розправи з ними, всі королівські накази гетьманам коронним і прикордонним старостам ще сильніше уярмити українське населення, з якого рекрутувалися запорожці, і знищувати всі спроби організування запорожців в українське »козацьке« військо.

Політичні труднощі назовні були в тому, що Запоріжжя першим своїм завданням мало »промишляти« над »бусурменом«, себто при кожній нагоді бити, відганяти якнайдалі татарів і турків та перешкоджати їх наїздам. Всередині Річпосполитої політичні труднощі були в тому, що фактично незалежні в організації і посіданні своїх »вольностей« запорожці вважалися громадянами Польської держави.

Це викликало постійні скарги татар і їх щорічні напади, для припинення яких не було сил ані в самого Запоріжжя, ані в Польської держави.

Соціяльно-економічні конфлікти між поляками і українцями виникали все більше й більше, загострювалися не лише у відносинах між шляхтою і підданими, а й в усіх громадських площинах. Поперше — в площині колонізаторській. Значне збільшення населення вимагало впорядкування землеволодіння, що було не лише ленне, службове й залежне від королівських замків і старостів, а також і вільне, так би мовити, приватне, яке щодалі на схід і південь було більше поширене.

На свої колосальні латифундії на Лівобережжі, наприклад, князі Вишневецькі стягали велику кількість різного люду на протязі довгих років. Цей люд займав »пусташі«, »уходи«, будував хутори, загосподарювався, а коли на початку XVII-го стол. все більше й більше творилося власних, панських фільварків, то він мусів підлягати перевіркам, ревізіям, податкам, а то й іти геть, якщо не мав змоги доказати законности свого посідання. Так виганяли і шляхтича, і заможного міщанина, що з містечка організував добичницькі, мисливські і риболовні підприємства на Дніпрових островах і притоках; виганяли і селянина, який уже забув, що йому скінчилася »слобода«, або який з діда-прадіда сидів на якійсь своїй землі, не знаючи, що вона мала входити до складу чийогось маєтку.

Справитися з тими всіма комплікаціями — як я вже сказав — Польща не вміла, тим більше, що на них наростав і розвивався ще й цілком зрозумілий конфлікт етнічно-національний і релігійний між русином і ляхом, між православним і католиком, між кимсь, що покликувався на варшавські надання, сеймові постанови та закони, і людьми, що — може — ніколи про Варшаву й не чули.

Польська історіографія вперто, майже до останніх часів, твердить, що Запоріжжя було кублом анархії, розбою, що це був політичний чиряк на »здоровому тілі« Річпосполитої, що жодних національних, незалежницьких, ширших політичних, специфічно руських (українських) і релігійних тенденцій у козаків не було і що всі козацькі рухи, всі повстання мали лише приватний характер, мали за мету — розбишацтво і грабіж. Так Косинський ніби через сварку з князями Острозькими виступив у поле, так Наливайко пішов проти панів ніби тому, що його »ватага розбишак« була завелика й не могла задовольнитися малими грабунками, і так далі й далі, всі Трясили й Павлюки, аж до Хмельницького включно, якому староста Чигиринський відібрав Суботів, на посідання якого він не мав належних документів і доказів.

Тим часом доказати все це тільки голословними заявами, не зважаючи на низку заперечуючих це твердження документів, як заяви духовенства, як листи Хмельницького, як кипуча дипломатична діяльність, як Запоріжжя, як гетьмани, що ввесь час шукали зв'язку з закордоном, — не можна.

Самі, зрештою, польські урядові документи суперечать цьому твердженню польської історіографії. Не підписується умов, не видається універсалів, не обіцяється ласки і привілеїв розбійникам, опришкам,

панщизняним втікачам, як це робили на протязі ста років у XVI-му і XVII-му століттях польські королі, міністри, гетьмани, сенат і сейми.

Запереченням цього твердження є і факт офіціяльного творення й признавання т. зв. »городових« полків, себто тих, що їх держава брала на свою службу за платню, під командою свого »старшого«, що був підпорядкований великому коронному гетьманові. Дуже швидко після створення невеличкого відділу цих т. зв. »реєстрових« козаків Польща несподівано побачила, що до того відділу кинулося значно більше людей, ніж вона бажала. Починається боротьба за »реєстр«, за те, щоб кількість городових полків і реєстр козаків збільшити, скільки можна, а Польська держава, яка потребує війська, нехтує цією потребою, аби тільки не допустити до зростання кількости »реєстровиків«. Здавалося б, якийсь абсурд! А тим часом це цілком зрозуміле, бо ці ніби »державні«, приведені до присяги козаки вдиралися в тодішні, встановлені Польщею громадські порядки, руйнували встановлений лад і виразно показували, що не зважаючи на свій командний склад і на самого гетьмана великого коронного, вони властиво залежать від когось іншого і підлягають якимсь невідомим інспіраціям та наказам, а властиво відомим, але таким, що їх Річпосполита не хотіла визнавати — себто суґестіям Низового ордену.

Залежність ця виразно виявляється з самого початку, ледве почали творитися городові полки, розвивається і доходить до найвищої сили в половині XVII-го століття. Вона не мала жодного формального характеру, а виникла з двох причин: 1) Запоріжжя притягало до себе, як організація, що запевнювала свободу, якої в Україні ставало все менше; отже туди кидались усі молоді люди, щоб трохи подихати свіжим, вільним повітрям, а потім верталися з »запорозькими ідеями«. 2) Польська влада не була спроможна розірвати цей зв'язок.

Вже хоч би сама назва — »Військо Запорозьке«, в прикладенні до полків городових, була юридичним абсурдом. Для тодішніх українців — і тих, що сиділи в Хортиці, і тих, що вписувалися до полкових »реєстрів« і боролися за їх розширення — назва ця була дуже вигідна, і це вони її звеличали та примусили Польщу прийняти. Але треба дивуватися Польщі, що вона допустила до засвоєння цієї назви в полках, які сама організувала, а які знаходилися далеко перед Дніпровими порогами, а не за ними, і запорізькими не були.

Хоч, говорячи урядовим способом, Польща мала на увазі лише ті полки, що мали »королеві і Річпосполитій вірно служити«, проте коли приходила потреба, то писала до кошового на Січ — справді, за »пороги« — листи, називаючи їх теж запорізькими, і фактично ними були лише вони.

Фактична незалежність Війська Низового, разом з паралельним впливом на залежне від польського короля, гетьмана великого коронного і старостів військо городове, витворювала таке становище, що конфлікт ставав все більш неуникненним.

Соціяльно »козак« ставав дійсно українською верствою, повним відповідником »лицарства«, і пробувши свої молоді роки на Запоріжжі, не

давав себе переконати, що на »волості«, що в »городах« він має або доказувати, хто він такий, або без опору визнати себе чиїмсь підданим. А як з польського боку не було якоїсь паралельної системи і все залишалось незміненим від одної війни до другої, то безпосередньо зацікавлені опирали свої юридичні права на повстаннях і на якнайтіснішому зв'язку з Січчю.

Поляки намагались не давати козакам виразно окреслених прав, а тим часом при всякій нагоді тих людей відокремлювалось в окрему категорію.

Сенько Полозович, староста Черкаський (1508-1511), якого польський літописець Бєльський називає »полюсом-русаком, славним козаком«, князь Дмитро Путятич, Христофор Кмітич, Остап Дашкович, князь Михайло Вишневецький, його наступники в Черкаському старостві в XVI-му віці, — тримали завербовані ними »роти« з місцевих людей, яких називали »козаками«. При цьому була виразна різниця між цими козаками — категорією стисло військовою — і мирним населенням Черкас та повіту, боярами, міщанами, взагалі — »черкасами«.

Всі ці »роти«, зрештою, дуже невеличкі, бо на триста або п'ятсот козаків, не тільки сиділи мирно в замку, а й постійно виконували свою військову службу, не раз запускаючись рейдами глибоко в татарські степи. Їх стосунки з Низовим Козацтвом були не тільки життьовою необхідністю, а й санкціованою їх власною владою класифікацією. Маємо враження, що набираючи »козаків« до своєї »роти«, староста волів мати вишколених запорожців (низовиків), ніж інших, і старався сам, щоб не було різниці на некористь запорожців.

Польська історіографія намагається — і то дивна річ — навіть у творах найповажніших істориків переконати нас, що в XVI-му стол. на українському півдні »козак« це був »уходник«, що ловив бобрів, чумак, що продавав сушену рибу татарам і туркам, а крім полювання мав за професію озброєне »гультяйство«.

Нічого це не допоможе їй!

Поняття козака залишиться для нас поняттям тотожним з тим, що Західня Европа розуміла у вислові »лицар«.

В такому розумінні слова »козак« утвердило український народ не козацтво »городове«, себто не ті козаки, що при старостинських замках, при господарських городах службу виконували, а власне козацтво низове, запорізьке, яке свою назву передало всій організованій Козаччині.

Коли до цього додати, що деякі королівські прикордонні старости, напр., Михайло Вишневецький, були тісно зв'язані з Низовим козацтвом, то проти лицарсько-станового розуміння слова »козак« польські історики не можуть знайти аргументів.

Рекрутувались ці низові, а потім городові козаки, приблизно з тих самих громадських сфер, отже козак мав неначе спільне, майже родинне походження.

Польський історик Олександер Яблоновський (»Історія Руси«, стор. 159) каже: »Виявом постійного зростання потуги козаків було безперервне

загортання під свої хутори і т. п. щораз більших пустинних господарських і негосподарських обширів землі. Загортання це прибирало щодня більших раптових виявів; так з акту 1503 року, в якому маємо перший слід »рот« з отаманами, ледве можна догадатися, що частина черкаського козацтва посідала вже землю, як нагороду за свої військові обов'язки. Вже 1528 року бачимо це виразно зазначеним, а акт 1535 року ще більше вирізняє »козаків« від »черкасів«-боярів і міщан (додамо до цього: невояків, — Т.-К.); в половині XVI-го стол. козаки втримують у своїх руках цілі степові простори — як Подніпров'я, так і Брацлавщини. Поступ тодішньої колонізації диких піль був одночасно поступом у зростанні козацтва, бо ж усі, що туди попали, осідали, передусім горнулися до нього, прибирали його постать, зливалися з ним«.

Юридичне існування Війська Запорозького Низового іґнорувалось, як зазначено вище, а фактично робилось неначе зусилля, щоб витворити »окремий народ« на Дніпровім Низі.

Остап Дашкович, безумовно один з вождів Козацького низу, в 1522 році на сеймі в Ґродні намагається отримати дозвіл на »організування« козаків »en grand«.

Жигмонт I Старий дораджує в 1524 році »панам членам Ради« яких тисячу козаків »по Дніпрові на перевозах розкласти, щоб тих перевозів стерегли й обороняли«.

Той же Остап Дашкович в 1535 році на сеймі в Петркові пропонує, »щоб дві тисячі козаків на Дніпрі постійно тримати, які б на чайках захищали переправи від татар, а крім того, кілька сот кінноти для того, щоб постачати їм корм; до цього ще, щоб на Дніпрових островах були побудовані замки, і щоб там міста осідали«.

Ол. Яблоновський досить наївно, на мій погляд, додає, що »йшло, властиво, про запевнення сталої оборони українських кордонів від татарів, а не про організацію козаків, як таких, тільки справи ті в'язалися одна з одною«, забуваючи про те, що пропозицію сеймові подав кошовий Запорозького Низу, і як він думав »пов'язати« обидві справи існуючої на Запоріжжі організації і оборони кордонів, можемо собі цілком легко уявити.

Далі, в 1540 році Жигмонт I наказує »списати реєстр« київських козаків і до цієї функції визначує пана Стреча Солтовича, свого »дворянина«, безсумнівного українця і київського »землянина«. Це подія досить важлива, бо перший раз падає слово »реєстр«, що відокремлює козаків у якусь окрему групу і цим самим фактом узаконнює їх існування.

Польські історики, що намагаються доказати, що козаки це лише »бандити«, »гультяї« і всякі »непослушні«, що грабували кого трапилось, час від часу нападали на татар, а звичайно сиділи над річками й ловили рибу, лазили по степах, ловили бобрів і перелетних птахів, не відчували певної смішности, що виникає з цього королівського, наведеного вище, наказу.

До чого мав служити королеві »реєстр« рибалок, степових злодіїв чи чумаків, який він доручив зробити членові свого почту? Коли це злодії і розбишаки, то повинні були підлягати судові, а не записуватися в якийсь почесний »реєстр«!

Дійсність суперечить думкам польських істориків. »Реєстр« складався, як одна з форм т. зв. »люстрацій«, для встановлення, кому належать дані землі, щоб знати якої вимагати від їх власників »служби«, і як сполучити це з обороною цілої держави, на яку татари щороку нападали й нищили.

Вибрав до цього король українця, киянина і члена свого придворного оточення, напевно тому, що йому легше було зговоритися з тими українськими панами і шляхтичами, які вважали себе за »козаків«, а яких, мабуть, було немало.

Так само неслушним є твердження тих же істориків, що на Запорозькому Низі існувала лише якась неокреслена організація, і що Січі в тому вигляді, як вона склалася в XVI-му стол., ще не було, і що властиво козаки вперше появилися на »волості«, а не »за порогами«.

Коли князь Дмитро Вишневецький-Байда будував на острові Хортиці »Січ«, оборонний замок, то робив це для Війська Запорозького, а не для якоїсь невідомої організації чи для випадкових людей. Січ від ста років перед Байдою була вже центром »козакування«, а коли вся Козаччина стала українською, то вийшла на сцену українського національного життя з тією своєю давньою лицарсько-чернечою організацією, яку ми знаємо. Те, що Січ переносилася з Хортиці на Токманівку, а потім на Базовлук, або аж до Олешок, не має значення.

Наведені вище документи можуть служити доказом, що польська державна влада, яка всі »вольності« Війська Запорозького Низового, всі »очаківські поля«, вважала за свою територію, визнавала існування якогось елементу, який — не зважаючи на заперечення Яблоновського — намагалася організувати по-своєму.

Збудування Байдою замку на Хортиці (без урядової і військової підтримки уряду, і без опертя на будь-яке стале забезпечення харчами і амуніцією, — як каже Равіта-Ґавронський), є теж доказом, що він робив це для якоїсь організації, як її вождь, не покладаючись на державну допомогу, хоч може, це й було вигідне для держави. Це був час, коли Польща ще не мала своєї політичної лінії щодо Запоріжжя, а Військо Низове своєю участю в повстаннях ще не навчило »козаків«, як треба боротися з неслушними концепціями Польської держави.

Напередодні Люблинської унії Жигмонт Авґуст звернувся до української людности з універсалом, намовляючи низових козаків вступати до державних військових організацій та заперестати вести на власну руку війну з татарами. Це, разом з попередніми закликами, нова спроба включити Козаччину в рамки державної рутини, якій вони не піддава-

лись. Але для переведення цього польський король і уряд входили в стосунки з тим, чого не визнавали. Так, напр., в 1572 році той же король підтвердив якийсь козацький статут гетьмана Юрія Язловецького, якому було доручено зформувати окремий »козацький« полк.

На чолі цього полку — здається, знову лише на 300 козаків — стояв окремий »старший«, а набирати козаків мали на Запоріжжі, бо універсал, на якому ця акція спиралась, звертався до козаків, що »з замків і міст українських без наказу й відома старостів українських з'їхалися на Низі, на Дніпрі, живуть у полі та інших уходах«. В цьому універсалі закликається козаків повернутися, бо вони »можуть знайти при замках службу, за яку кожний одержить платню«.

Не треба забувати, що ціла та акція була доручена гетьманові коронному Юрієві Язловецькому, що особисто був великим приятелем Війська Низового і вів проти татар успішні війни з надією, що вдасться очистити від них ціле »Очаківське поле«. Отже, організуючи той малий полк з 300 козаків під безпосереднім командуванням Івана Бадовського, білоцерківського шляхтича, він склав для полку такий статут, що дійсно робив його постійною організацією. Статут цей, застосований до дуже малої кількости людей, мусів мати характер якогось ордену або чину, тим більше, коли візьмемо до уваги, що Польща не мала реґулярного війська.

Таким чином у 1575 році постала перша, офіційно створена, з мовчазним визнанням джерела, з якого вона виходила — Війська Запорозького Низового, військова, самостійна, відокремлена організація.

Це було продовженням тієї сеймової боротьби, яку вела наша шляхта за права своєї Церкви, за свою участь в керівництві державою, за всі шляхетські свободи, від яких її відсунули.

В одній із своїх ранніх праць, писаних по-польському, посол граф Михайло Тишкевич, характеризуючи українсько-польські відносини в XVI-му і XVII-му стол., вважає, що головною причиною зудару було те, що козаки вважали себе за шляхту, а польський державний устрій і урядова практика заперечували це:

»Слушно завважив Гюппе, що шляхетська Річпосполита була військовою демократією. Чим же іншим була Козаччина? Козацька ідея була шляхетською. Здається, що замало відрізняємо козацтво від люду; Запорозьке товариство не було дослівно його найчистішим представником, не змагало до того, щоб всі мали свободу й рівність, ані не вийшло вповні з народу.

Січ була зібранням різного роду авантюрників з цілої, майже, Слов'янщини, козацтво, однак, рекрутувалося переважно з значної частини доброго боярства, нащадків тих отроків і боярських руських дітей, що мали ті самі права і ті самі притенсії, що й всемогутній шляхетський стан« (»Ідея демократична«, стор 49).

Перші заходи гетьмана Юрія Язловецького, що паралельно йшли з боротьбою шляхти північно-західніх земель за права, за Церкву, та з все більшим розвитком заселення півдня і розвитком Січової потуги, стали

тим звеном між, не раз нічим невиправданою, традицією, тими якимись мітичними правами козацькими, і дійсністю — незалежною організацією і вольностями.

Перший почин Польської держави взяти Запоріжжя в свої руки, організуючи »групку« — як каже Равіта-Ґавронський — підпорядкованих їй, платних козаків, цілком невдався. Замість відтягнути від Запоріжжя увагу й симпатії тих громадських елементів, з яких складалась Козаччина, скерувати їх у бік »втихомиреної Козаччини«, »реєстрової«, ця спроба саме зміцнила значення Війська Низового, яке почало трактувати »реєстрове« козацтво, як свою експозитуру »на волості«. В зв'язку з цим, все більше й більше зростають вимоги й претенсії козацькі, спочатку як клясові, а потім — національні.

Допоміг цьому польський король Степан Баторій, і через це леґенда про якусь »Баторієву реформу«, про спеціяльні надання »свобід«, про привілеї, про забезпечення »прав« і »вольностей« козацьких — зв'язана зі Степаном Баторієм. Як же було в дійсності?

Передбачаючи війну з Москвою, потребуючи війська для скріплення влади в Латвії (в тодішніх Інфлянтах), Ст. Баторій вислав на Дніпровий Низ свого представника — мадяра, як і він сам — Янчі Беґера для переговорів і набору козаків. Коли в 1578 році король був у Львові, Янчі Беґер прибув туди з послами Запоріжжя (»посланцями козацькими, уповноваженими до складення умови з королем«, — як каже Равіта Ґавронський, »Козаччина«, стор. 45).

Той же самий польський історик (Равіта-Ґавронський), що не може бути запідозрений у будь-якій симпатії до нас, або в бажанні звеличувати Січ і підкреслювати її значення, пише так:

»Наслідком того було »Postanowienie z Niżowcy«, що складене на таких умовах: козаки мають бути »вірні« і служити під зверхністю Михайла Вишневецького, Черкаського й Канівського старости, що по смерті Юрія Язловецького має бути найвищою »владою«. Всі молодці мають бути послушні старості Черкаському і в потребі Корони ставитися там, де їм накажуть. Старості мають скласти присягу вірности і послуху, скласти приречення, що не нападатимуть на землю Волоську, але не чинитимуть шкоди і розрухів; в протилежнім випадку, тих, що переступлять ці умови, »будуть стримувати, ловити і, як неприятелів наших і Корони, будуть бити«. Зобов'язувалися також не грабувати надморських міст, татарських улусів і чабанів.

Таким способом було це, з одного боку, спрямуванням зорганізованих козацьких сил проти незорганізованої козаччини, а з другого — наданням тим »реєстровим« права зверхництва і кари над свавільними козаками. Отже почет реєстрових ставав репрезентантом майже цілої тодішньої козаччини.

Був він невеликий, бо складався лише з 500 людей. Кожний козак одержував шість кіп литовських платні та сукно на »ярмак«. Це зобов'язання мало тривати аж до закінчення війни з Москвою. Потім мали

отримати те, що мали за Жигмонта Авґуста — ті самі »вольності«, що й тоді. Таке застереження вже було козацьке. Платня мала бути виплачувана в Черкасах на руки визначеного писаря. Старшим начальником, чи — як назвав його універсал — »Гетьманом козацьким«, назва, що перший раз ужита урядово, — король призначив Івана Оришовського. На знак служби державної почет отримав едвабну хоругву з орлом, символом державним. Військовим писарем того »реєстру« став Янчі Беґер« (»Козаччина«, стор. 44-46).

Навели ми цю довжелезну цитату тому, що в ній кожне слово має своє значення. Для повного вияснення цієї правної позиції Козаччини XVI-го стол. ми повинні б продовжити ще цитату Равіти-Ґавронського на сторінки дві. Далі він каже, що Степан Баторій »створив з воюючих юрбою, по-татарськи, козаків реґулярне військо« (!!!), і наводить для цього цитату з літопису Самовидця, що Баторій доручив набрати 600 козаків, »хоч у »Postanowieniu« визначено тільки 500«. Тут же він зазначує, що організування реґулярного козацтва не було жодною політичною реформою, яка б відокремлювала козаків, як суспільну верству, і що постуляти »Postanowienia« стали підставою для покликування на »привілеї і вольності«. Цього погляду тримаються всі найновіші українські історики.

Отже Равіта Ґавронський думає, що перед тим не було жодної козацької організації, хоч козаків він нараховує сотні й тисячі не лише в південній Україні, а й біля Овруча і ген десь аж за Гомелем та Могилевом Наддніпрянським, хоч з цією організацією, з представниками Дніпрового Низу, була складена »умова«, і хоч ці козаки одержували звідтам якісь напрямні, а під час кожного непорозуміння відходили або втікали на цей Низ.

Неґація всякого існування якоїсь незалежної організації належала до плянової тактики тодішньої польської державної влади, починаючи від згаданого вже вище королівського »універсалу« (Жигмонта Авґуста), яким закликали на королівську службу вільних козаків, і коли їх мало бути кілька тисяч, то в »реєстр« вносили лише 300 або 600.

Це й витворило фактичний стан зовсім парадоксального вигляду: замкові »люстратори« записують сотні й тисячі козаків, король звертається до них, запрошуючи на свою »службу« (очевидно, військову), а коли приходить діло, їх приймають лише стільки, скільки могла витримати завжди порожня державна скарбниця. Що ж робить решта козаків? Іде на Запоріжжя, що таким способом скупчує в себе не лише незадоволених, а й значну більшість козаків і тому стає моральною головною квартирою української Козаччини, стає для неї командним центром в моральному значенні, а потім і в національному.

(Далі буде)

Р. ВОЛОДИМИР

МАЗЕПА ПІСЛЯ ПОЛТАВИ

(Введення — Уривок з поеми)

Степовим бездоріжжям блукали вітри,
З ними тирса хвиляста до Чорного моря,
Небо, сонце й Дніпро — всі багатирі три,
Звіку в землю дівичу влюблялися поряд.

Щедротою плодів перевершила все,
З її чаром врочистим ніщо не зрівняти;
Чиє серце до повної прагло краси,
В Україні стелився терен необнятий.

Бористен бачив славний ще вік пращурів,
Що розплився в безмір'ї, як води Славути —
Так у просторі згинув десь пошум борів,
З тарпаном багатир і билини забуті.

Чого край не зазнав цей? І лиха й добра —
Навіщали ж підсоння й пожежі та повінь,
Кочувала віками несита орда,
Все ж землі тій народ заприсягся в любові.

А земля — його матір і мачуха зла,
Талантами й характером душу сповнила,
Зате кріпко з собою вузлами сплела,
От і дух хоче волі, земля ж полонила.

Правді відданий все, живе в довгих віках,
Хто землі передав володіння і долю,
Проте, збувшись меча — плуг і ліра в руках,
Він чужинцем приречений завжди в неволю.

У цвітучій країні, п'янкій як вино,
З роду в рід у похміллі жив люд підневільно,
На його ж бо — митців і землян спадщину
Накладав кочовик злий долоню свавільну.

І, здавалося, долі покірних мир'ян
Вже нікому, ніколи, нічим не змінити;
Їм остатись з печаттю безвільних краян
Присудили наїзники, хтиві й сердиті.

Та безсилий і присуд найдужчих потуг
Проти вищої волі всесильного Бога,
Що людині з життям дарував свободу —
Їх відняти безкарно нікому не змога.

Отже визволив Бог поневолений дух —
Враз обнажену правду побачили очі;
І піднявся народ з ложа довгих недуг,
Щоб ожить, як Ілля той в билині пророчій.

Пропливла хвиля волі широким руслом,
Наче первісний ліс — люди встали до зброї,
Кличем »слава« стотисячних мас загуло,
Кров'ю скроплено стяг свободи дорогої.

Загриміла доба Богом даних мужів,
Гураґаном на приспану землю злетіла,
Кріпаків позривавши на ноги, катів
Залишила в паралічі духа і тіла.

Хоч звільнився народ, володіти не встиг;
Небезпек було в нього без ліку, без
[міри,
Тож, аби святий чин до кінця довести,
Із сусідом зійшовсь православної віри.

Та не знав він, сердешний, що північ —
[не друг;
Скупа, зимна, жадна, що аж серце
[холоне...
Ще народ пирував у невдалу пору,
Як нараз опинився в найгіршім полоні.

О, народе, на те ж ти пив чашу терпінь
І віками мостив шлях до світла і волі,
Щоб, узрівши мету повсякчасних хотінь,
Добровільно під владу йти сили лихої?

А тупіша вона та жорстокіша всіх,
Згубна, дика, підступна, ще й рабо-
[власницька...
Господи! Тьма кромішня, п'ятно всіх
[часів —
Віроломний з Москви змій знов жертву
[зацитькав.

І вже видно — вжирається в тіло живе,
Проковтнувши до решти, пучнявіє гидко...
Україно, вдово безталанна, невже
Так кінчати Тобі, і негідно, й нашвидку?

Та колись, на висоти піднявши з низин,
І тепер Бог на згубу одної не лишить;
Пекло взнати й воскреснути Їй присудив,
Щоб, як Лазарю, правді єдиній свідчити.

ПОРЯДКОМ ОВГОВОРЕННЯ

Андрій КИРПИЧ

МЕЖІ

Ідея власности має своє фізичне втілення в межах. Межі власности звуться ще границями. Межі власности цілої нації, що відділяють простір її посідання від посілостей інших націй, звуться державними границями або кордонами. Кожна межа власности більш або менш виразно висловлює одну ідею: це моє. Чим виразніша й міцніша ця ідея в свідомості людей, тим виразнішими, міцнішими й кращими виглядають її фізичні втілення на землі, себто межі. Чим більше праці й любови вкладає людина в спорудження, догляд і плекання меж, тим міцніші ці межі, тим краще виконують вони свою функцію охорони власности, тим кращий вони мають зовнішній вигляд, і тим чарівніше виглядає цілий краєвид місцевости, заселеної даними людьми.

Краса краєвиду найвищою мірою залежить від краси його меж і найбільшою мірою свідчить про любов мешканців до рідної їм землі. Краса меж — це те саме, що перстені, браслети, намиста й пишне убрання щасливої господині, що її чоловік любить і життям своїм готовий боронити її, — і вона його теж. Краса меж — це свідоцтво, що люди з великої любови одружилися з землею, на якій живуть, доглядають і плекають її, не жаліючи своєї праці, і мають невгасиме щастя тішитися нею, милуватись її красою, радіти цілий вік нею, дивитись і ненадивитись в її обличчя, і готові життям своїм боронити її, — і вона їх теж.

Як людина з великої любови до своєї дружини не жаліє коштів на її убрання й оздоби і має з того втіху й родинного щастя багатий плід, так і ціла нація з любови до своєї землі не жаліє місця, праці й коштів на межі та догляд їх, і таке подружжя людей з рідною землею дає їм утіху й національного щастя багатий плід.

Гола земля не дасть своїм мешканцям захисту, так само й мешканці не захистять її, бож самий вигляд землі свідчить про те, що ці мешканці не любили її аж так, щоб життям своїм боронити її. Вони навіть не одружилися з нею, не вкрили її убраннями і перстенями-межами, не оселились на ній фармами-хуторами, не жили з нею разом, як чоловік з дружиною, лиш доїжджали до неї, як до коханки. Розмови про любов до рідної землі, коли нема фізичного свідоцтва про одруження з нею, не можуть бути вірогідними. Любов, не виявлена в ділах, є імпотентна, безплідна.

Де на землі немає меж, або існують лише невиразні, провізоричні чи лише символічні межі, там і в головах людей нема виразного розмежування понять реальности від фікції, або існує невиразність в розмежуванні понять, змішування реальности з фікцією і взагалі панує хаос,

замість ясности й порядку. Пробним каменем для відрізнення реальности від вигадки чи фікції є праця, як фізичне зусилля створити матеріяльний вираз ідеї, її фізичний продукт. Не всяка ідея надається до матеріяльного, фізичного втілення чи здійснення її. Фікції не надаються до реалізації. Тому там, де нема фізично здійсненої навіть такої реальної ідеї, як ідея власности, що стверджена Богом ще в 10-ій Заповіді, даній Мойсеєві; там, де навіть ця реальна ідея має невиразні форми здійснення, — там фікції легко йдуть нарівні з реальними ідеями і легко змішуються з ними; там фікція соціялізму, вигадка, практикується нарівні з реально існуючим від віків, ніким не вигаданим приватновласницьким ладом, який недавно почали звати капіталізмом, щоб створити враження рівновартости його з соціялізмом і тим самим затерти різницю між реальністю і вигадкою. Ідея власности властива природі людини і є основою її свободи. Фіктивна ідея може бути накинута людям лише шляхом насильства, себто відобравши свободу людини.

Чим міцніші межі власности кожного громадянина, чим більше вони капітальні, чим більше вони подібні до укріплень, тим міцніший кордон України проти Московщини, тим більше неприступною стає Україна для москаля з землі і з повітря. Ця міць і неприступність України є не лише в самих межах, що дають солідне укриття для оборонців рідної землі, а ще більше в характері людей, що вклали працю в спорудження цих меж. Ці межі є лише урічевленим виявом їх місцевого характеру і їх готовости своїм життям боронити рідну землю. Межа кожного маєтку, кожного двора, хутора, фарми, крім зовнішніх споруд — ровів, валів, мурів, живоплотів, густих заростів-хащів з дерев і кущів, частоколів і парканів, — повинна мати ще й підземні ходи, сховища й укріплення, пов'язані з житлом і спостережними пунктами: вежами, могилами, деревами, кущами і т. ін.

Хай кожен українець пам'ятає, що зміцнюючи межі своєї власности і зміцнюючи закони, що охороняють приватну власність, він тим самим зміцнює кордони України, робить її неприступною й непрохідною для москаля. Волоцюга і злодій, москаль заплутається у внутрішніх межах — границях України, як у джунґлях кочовик. Кожна межа, кожний кущ зустріне його пострілом, тріском автомата, вибухом ґранати, ударом багнета. Так тісно пов'язаний соціяльний устрій країни з її національною незалежністю, з її державною суверенністю. Соціяльний устрій є змістом національної незалежности. Без власного, притаманного даній нації соціяльного устрою її державна незалежність є фікцією. Сама боротьба за державну незалежність — це є ламання московського соціяльного устрою і негайне запровадження власного соціяльного устрою без жодних слідів московської комуно-общини, колхоза, артелі, села-громади, села-спілки і тому подібних винаходів окупанта і його полигачів, перевертнів, покручів, яничарів і ренеґатів.

Крім меж повинні бути в відповідних місцях спеціяльні укріплення — оборонні пункти. Це наші традиційні бурти, вибуртувані в землі просто на рівнім, але високім місці. Це суцільний лябіринт високих валів і

глибоких стрімких западин поміж ними на чималій площі, пов'язаній ходами сполучення з населеними пунктами, що для їх оборони вибурту-вані ці бурти.

Межі — це те саме, що барикади в місті, приготованім до вуличних боїв. На цих барикадах зависне й стече кров'ю найбільша ворожа сила. Десятки тисяч його танків згоряють разом з танкістами від легкої проти-танкової зброї та ґранат і автоматів оборонців, без великих втрат з власного боку. Те саме станеться з ворожими десантами з повітря. Цими барикадами-межами перервуться зв'язки ворожого війська з запіллям, знищаться лінії постачання, спаралізується ворожий адміністративний апарат, будучи фізично знищений або стероризований. На цих барика-дах заломиться мораль ворожого війська, а також мораль цілої ворожої нації, яка швидко побачить, що загарбництво чужих країн не випла-чується, коштує забагато крови. Густо зарослі межі з укритими під заростом ровами — це те саме, що якби ліс вишикувався густими рядами й укрив сіткою цілу країну, ставши в її обороні. Це те саме, що джунґлі в тропічних країнах.

Величезне значення меж психологічне. Вони є доказом, що людина міцно вчепилася за сною землю, закріпилась на ній і приготована боронити її всякою ціною. Межі дають почуття певности, спокою за своє становище і своїх дітей, почуття затишку, самоповаги і власної гідности, а це — джерело справжнього, а не паперового патріотизму. У своїй країні люди почувають себе, як у своїм домі, а не в степу — відкритім, беззахиснім просторі. Степ, поле — це ніби море не лише своїм зовнішнім виглядом, а й соціяльно-правним відношенням людини до нього, — відношенням власности. Як море на певній віддалі від бере-га не належить нікому і по ньому плаває, хто хоче, так і степ чи поле робить враження нічийого і по ньому може йти чи їхати, хто хоче, особливо по зборі врожаю і взимі. Зовсім інакше виглядає це поле, коли воно вкрите сіткою хуторів-фарм, розмежованих густо врощеними рова-ми-межами. Це означає, що цей простір є вповні колонізований, опа-нований і освоєний людьми, власниками його, і без їх дозволу ніхто не сміє перейти навпростець, а може рухатись лише дорогою.

Треба самим навчитися шанувати приватну власність і свободу лю-дини, тоді тільки ми змусимо й чужинця шанувати нашу власність — цілу українську територію. В Англії, наприклад, якби ви перейшли межу і пішли полем, то це на фармера зробило б таке саме враження, якби ви залізли до нього в комору, і він негайно притягнув би вас до законної відповідальности за перехід. А в нас на це навіть закону не було. Так само без запрошення ніхто не сміє зайти не тільки до хати, а й на подвір'я. Такий вислів з української байки, що відбиває саме звичайне для нас побутове явище, — »Через левади та городи два куми йшли з весілля до господи«, — для англійця видавався б дивним і незрозумілим. Перше, що йому прийшло б у голову, було б те, що ті куми негайно будуть затримані й покарані, бож іти можна лише доро-гою, а не через якісь левади та городи. Не дурно на цих наших кумів, за змістом байки, страшенно напали собаки, в яких, очевидно, почуття

правопорядку й пошани до чужої власности краще розвинуте, ніж у наших кумів. Цим, напевне, пояснюється велика ненависть у деяких наших людей до собак і така ж велика любов до них в англійців. Різниця у відношенні до собак пояснюється різницею в поглядах на власність, бож собака — це вроджений сторож власности. Під час »розкулачування« заможніх селян в Україні з наказу уряду московського окупанта всі собаки в Україні були вистріляні. Англійці, мабуть, про це не знали, а то б на цілий світ заявили протест, а ми навіть з сорому не почервоніли за це звірство. Аж так до краю може збідніти людське серце.

Наші люди виявили великий хист і колосальну енергію в наживанні багатства і зовсім слабий інстинкт оборони його від грабіжників. Цей інстинкт оборони занепав у нашім народі за час московської окупації України. Занепала й пошана до чужої власности. Злодіїв дуже легко карали в Московській імперії, бо метропольний народ її є відомий у світі злодій і не міг сам себе за це карати, тому потурав і нашим злодіям, на яких фактично спирався. Покарання злодіїв, як і оборона країни, було покладене на уряд окупанта. Звідси занепад інстинкту оборони своєї власности і своєї країни в нашім народі.

Робота для спорудження меж і утримання в належному порядку виховає і підтримуватиме пошану до власности і оборонний інстинкт у народі.

Не треба жаліти площі на межі: вони себе виплатять стократно. Межі заміняють пастуха і звільнять дитину в її найкращому віці від неволі й нудоти пастухування, цього згубного марнування дитячих літ в найкращу пору року. Вже саме звільнення дитини від цього непотрібного ярма вартісніше за той покіс збіжжя, що мав би вирости на місці межі.

Межі змінюють топографію місцевости: з відкритого терену роблять терен закритий, що має першорядне оборонне значення. З відкритого степу, де гуляють вітри, межі роблять затишні ниви, городи, сади й фармерські двори, а це затишок і людям, і свійським тваринам, і плодовим рослинам. Значення меж, як снігозатримувачів і зберігачів ґрунту від висушування, просто необчислиме. Колись, до приходу людини з плугом, земля протягом літа вирощувала собі розкішне хутро з високої трави, густо змішаної з різним зіллям, що мало тверді, гільчасті стебла, як от полинь, нехворощ, чорнобиль, коров'як, будяки тощо. Восени трава висихала, але не падала щільно до землі, бо зависала на твердих стеблах різного зілля. Взимі це хутро перетворювалось у зимовий кожух »вовною«, себто травою, наспід. Ввесь сніг затримувався в хащах з трави й різного зілля та укривав землю шаром понад півметра товщини. Прийшла людина й роздягла степ від його власного розкішного одягу. Косою при самій землі виголює своє збіжжя, навіть стерні високої жаліючи залишити, і на зиму, на люті морози й вітри лишає голе поле, абсолютно пограбоване й обдерте, що тріскається від морозів і замерзає на цілий метр углибину. Харциз би того не зробив, що робить наш

сіряк із святою землею в простоті свого серця і сліпоті розуму. Щоб звернути землі пограбований нами її зимовий кожух, ми повинні спорудити на ній розкішні межі з хащами дерев, кущів, трави і різного зілля.

Межі можуть значною мірою позитивно вплинути на зміну клімату країни й охоронити її від посухи. Сніги, що колись вітер часом з землею зривав і зносив у балки, яри, яруги та провалля, тепер грубим шаром, мов кожухом, укриватимуть ниви, хоронячи їх від морозів. Весняні вітри не так швидко з'їдатимуть сніг. Весна наступатиме повільніше. Більше снігової води ввійде в ґрунт, менше збіжить до ярів і річок, бо багато затримається по межових ровах. В затінках по межах, де були найбільші замети, сніг ще довго лежатиме, хоч уже буде зовсім тепло і польові роботи йтимуть на повний хід. Наявність вогкости по межах послабить силу спеки і виснажливий вплив весняних вітрів-суховіїв. Яри, що по них колись весняна вода за короткий час уся втікала з поля, тепер, перерізані межами, перегачені гатками та греблями, перетворяться в суцільний ланцюг ставків, що в них вода відсвіжуватиметься протягом літа дощовими зливами. Колишні сухі яри, що їх безліч є по полях, тепер перетворяться в напівстоячі, напівтекучі річки з безліччю дерев і кущів понад ними. Така затримка атмосферичних опадів по межах і ярах уповільнить весняний розлив рік і зробить їх повноводними протягом літа.

Величезне багатство різної свійської птиці і диких птахів, а також свійських тварин і дичини викохуватиметься поміж тими межами на величезному просторі, що лежав колись голим, роздягненим і порожнім степом, а люди з худобою й птицею тіснилися в селі. Отож, не треба жаліти площі під межі, бо межі — це вліті пастух, взимі кожух, для птахів привілля, для дітей дозвілля, в негоду схорона, у війну оборона.

Ширина зовнішньої межі — границі посілости — до двох метрів: рів, вал і живопліт, або рослинний заріст на ньому. Висота заросту — два-три метри. Внутрішні межі, себто між окремими полями сівозміни, можуть бути без рова, лише живопліт заввишки з півтора метра, завширшки з півметра. Зрідка по межах повинні бути декоративні й плодові дерева: верби, дуби, тополі, клени, груші, вишні, сливи, ліщина, калина, бузок, троянда, шипшина, хміль, ожина, порічки, малина тощо. Для властивого живоплоту, себто непроникального заросту надається дереза, ляґустра, жовта акація, лоза і верболіз, взагалі, рослина, яку треба щороку стригти вгорі й збоків, або яку можна нагинати й заплітати, де треба, щоб не було проходів, т. зв. вилазок, ні для людей, ні для худоби.

Винахідливість наших людей щодо функціональної вартости межі і краси її зовнішнього вигляду така багата, що їх не треба вчити, як це найкраще зробити. Треба тільки, щоб вони мали певність, що їхня робота не піде намарне. Отож, власне, щоб мати цю певність, що земля ця навіки наша і ніхто її від нас не відніме, то й треба споруджувати на ній якнайкращі межі. Захищена межами земля тими самими межами поможе нам захистити її і себе самих. Гола земля нас не захистить, бо сама беззахисна. Межі землі — це її єдина і найкраща зброя. І наша теж.

Мґр Роман КУХАР

ПЕРІОД ТВОРЧИХ ШУКАНЬ ЛЕСІ УКРАЇНКИ—ДРАМАТУРГА

»Велике мистецтво вимагає великих тем« — твердив Ґете в своїх розмовах з Екерманом[1]. Подібно ж, по-своєму, здійсняла й Леся Українка цю засаду, осягнувши — після періоду початкових шукань — належне їй місце на полі драматичної творчости. Власне характеристичним моментом для поетки є те, що високий і найвищий мистецький рівень її творчість осягнула саме в тих драмах і драматичних поемах, що ґрунтувалися на великих темах, зачерпнутих з Біблії, Євангелії, античної трагедії, великих творів світової літератури, української мітології та історії України. В драматичних творах »Вавилонський полон«, »На руїнах«, »На полі крови«, »Одержима«, »Руфін і Прісцілла«, »Кассандра«, »Камінний господар«, »Лісова пісня«, »Бояриня« — виразно зарисовуються ширина засягу й піднесення характеру в тематичному підході творчости Лесі Українки. З цього списка драматичних творів поетки, в їх хронологічному порядку написання, видню й деякі характеристичні познаки ступневого зростання і постійного поглиблювання драматично-творчого процесу Лесі Українки, що — сказавши в загальному сенсі — бере свій початок з вихідної точки обумовленої особистими мотивами творчости і поширюється на питання загальнолюдського характеру з одного боку, а з другого — від зацікавлень моментальними вартостями (з тенденціями до модернізму чи певними нахилами до панівного в даний час літературно-духового напрямку) до поглиблення тривалих літературних вартостей (з печаттю літературно-клясичних і романтичних традицій).

Низка її діялогів, драматичних етюдів, сцен, драматичних поем і драм, що написані хронологічним порядком, представляється так: »Прощання« (діялог, ок. 1896 р.), »Блакитна троянда« (драма, 1896), »Одержима« (драматична поема, 1901), »Вавилонський полон« (драматична поема, 1901-1903), »На руїнах« (драматична поема, 1904), »Осіння казка«« (фантастична драма, 1905), »Три хвилини« (діялог, 1906), »У катакомбах« (драматична поема, 1906), »В дому роботи, в країні неволі« (діялог, 1906), »Кассандра« (драматична поема, 1901-2-3-1907), »Айша та Мохаммед« (сцена-діялог, 1908), »Руфін і Прісцілла« (драма або драматична поема, 1906-1909), »На полі крови« (драматична поема, 1909), »Йоганна жінка Хусова« (драматичний етюд, 1909), »Бояриня« (драматична поема, 1910), »У пущі« (драматична поема, 1898-1908-9-1910), »Лісова пісня« (драма-феерія, 1911), »Адвокат Мартіян« (драматична поема«, 1911), »Камінний господар« (драма, 1911-1912), »Оргія« (драматична поема, 1912-1913)[2].

---

[1]) Екстракт із »Розмов Ґете з Екерманом і Соретом«, Bohn edit., London, 1913, стор. 328-336.

[2]) Хронологічний список драматичних творів Лесі Українки зроблений на підставі матеріялу з творів Л. Українки, 12 томів, В-во Тищ. Біл., Нью-Йорк, 1954.

До питання різнорідного означування драматичних творів Лесі Українки, м. ін., такими термінами, як »драматична поема«, »віршована драма«, »драма« тощо, варто ще додати, що такий визначний чужинецький знавець творчости нашої поетки, як Персіфал Кунді — не йде слідом за загальноприйнятою в нас диференціяцією в технічній термінології Лесиних творів, зокрема між драматичною поемою і віршованою драмою, і називає і »Адвоката Мартіяна«, і »Камінного господаря«, і »Оргію« віршованими драмами[3].

З хронологічного порядку, в якому чергується поетично-драматична творчість Лесі Українки, виникає ось який факт: творчість поетки можна характеризувати не лише як постійне зростання — в загальномистецькому розумінні, — її літературного капіталу, починаючи з дрібніших поетичних форм, лірики, аж до складніших і найскладніших форм — поем, драматичних поем і драм, а також як щораз ширше тематичне розгортання та ідейне поглиблювання в рамках самої драматичної драми; від любовних і індивідуально-підкреслених мотивів до соціяльних, національних і, нарешті, універсальних своїм засягом; від психологічних компонентів драматичного мистецтва до історичних і світоглядових. В тому аспекті спостерігаємо тривалий зріст поетки від її ранньої стадії, з періоду перекладання лірики Гайне, до визрівання її творчого генія в поемах; в обсягу драми — від науки в майстрів соціяльної драми, в першу чергу в Ібсена, до опанування драматичної техніки титанів світової драматичної літератури, головно — великих грецьких трагіків, а далі з черги — до повного розгорнення власних творчих сил, що були своєрідним мистецьким, самостійним відзивом на майже всі головні течії у світовій літературі — клясицизм, романтизм, неоромантизм і символізм.

Показовим прикладом наростання ідеологічної лінії драматичної творчости Лесі Українки від мотивів індивідуалізму й тих супровідних рис, що складаються на сутність т. зв. »соціяльної драми«, — до підкреслено національного й універсального трактування (в найкращому розумінні слова) драматичного матеріялу, а одночасно зразком вияву того наскрізь прикметного для поетки звороту від безґрунтовного соціяльного модернізму до висвітлення суто національної проблематики клясичними і (найбільш піднесеного характеру) романтичними літературними середниками — є та ідеологічна пропасть, що ділить її ранні драматичні твори — »Прощання«, »Блакитна троянда« і частково »Одержима« — від її творів з періоду мистецької зрілости, зокрема від останньої драматичної поеми »Оргія«.

Перед обговоренням »Блакитної троянди«, першої драми Лесі Українки, звернемо ще увагу на дві її ліричні поезії, що — за часом їх написання — належать до цього самого творчого періоду поетки і тематично об'єднують індивідуальні та любовні мотиви лірики Л. Українки з її першими драматичними творами. Дещо здається дивним, що Рулін, займаючись

[3]) Percival Cundy: »Spirit of Flame«, стор. 35.

тією темою, не згадує про них, хоч він і намагається відшукати особливо ті вірші поетки, які віддзеркалювали б настрої розчарування в коханні та послужили б вступними мотивами до »Блакитної троянди«. Бо ж саме якимись тяжкими переживаннями, якимсь іще неперетравленим горем, якоюсь глибокою драмою серця — вияснює собі Рулін виникнення »Блакитної троянди«[4]. До тих поезій, а їх справді дуже мало, належать: »Все, все покинуть« і »Як я умру«[5]. Названі поезії подаємо в дослівному тексті:

Все, все покинуть, до тебе полинуть,
Мій ти єдиний, мій зламаний квіте!
Все, все покинуть, з тобою загинуть,
То було б щастя, мій згублений світе!

Стать над тобою і кликнуть до бою
Злую мару, що тебе забирає,
Взять тебе в бою, чи вмерти з тобою,
З нами хай щастя і горе вмирає.

*
* *

Як я умру, на світі запалає
Покинутий вогонь моїх пісень
І стримуваний пломінь засіяє
Вночі запалений, горітиме удень.

Благаю вас, пісні мої крилаті,
За ним услід мов іскорки летіть,
Побудьте з ним в його самітній хаті,
Верніться і мені про нього розкажіть.

Коли ж коханий мій і там у самотині
Так само гордо відречеться нас,
Тоді, пісні мої, у домовині
Край мого серця поховають вас.

Коли ж він з тугою та з гіркими сльозами
Згадає втрачену, зневажену любов,
Тоді, мої пісні, розтанемось ми з вами,
Лишіть мене в труні, летіть до нього знов.

Не випадково на період 1896 р. (або трохи раніше) припадають і Лесині драматичні твори »Блакитна троянда« і »Прощання« та її поезії »Як умру« і »Все, все покинуть«. Ці твори, на нашу думку, стоять в одному тематичному ряді та мають пряме відношення до автобіографічних показників творчости поетки. Тому й не дивно, що індивідуалізм є

[4]) Рулін: »Перша драма Лесі Українки«, Твори, т. V, стор. 20.
[5]) Текст »Як я умру« поданий за збірником сольоспівів Бобикевича, Мюнхен, 1954.

власне тією рушійною силою, що позначається в ранніх драматичних творах Лесі Українки, включно з таким маркантним твором, як »Одержима«. В зв'язку з тим, доводиться говорити про деякий вплив Ібсенової літературної школи в ранніх драматичних творах поетки.

Проте, якщо існує й дещо об'єднуюче між ранніми творами Лесі Українки і певними драмами Ібсена, воно не має суттєвого значення для дальшого розгортання її творчости, оскільки вона проходила далі під знаком протилежних Ібсонові ідейних позицій і висновків. Тоді, як Ібсенів індивідуалізм виявляв часто антисоціяльні риси й був панівним мотивом навіть у його пізніших т. зв. »соціяльних драмах«, що мали, в цілому, виразно індивідуальне й тенденційне забарвлення, з їхніми проблемами жіночої емансипації, деструктивної сили спадковости, протиставлення індивідуальности масі[6], то кінцеву стадію драматичної творчости Ібсена, з її короною »Ґедда Ґаблер« (1891) — загально в літературі таки й визнається індивідуалістичним періодом. Той період, з прикметним тоді Ібсенові інтересом до характерології, довів його до своєрідного містицизму. Натомість у творчості Лесі Українки бачимо відворотний процес: від пристрасного струменя індивідуалізму, що ним почала поетка свій творчий шлях драматурга, до завершення його річищем національно-суспільної та універсальної тематики.

В порівнянні з Ібсеном, драматичний геній Лесі Українки постійно зростав, ширшав і захоплював усе дальші образи. Хоч Б. Якубський каже, що вся творчість Лесі Українки не зазнала в своїй еволюції ніколи жодного зламу, проте і він знаходить, що в другу половину тієї творчости її соціяльні мотиви поповнились мотивами кохання, себто трохи вужчими мотивами, але зараз же підкреслює, що вони виявилися не менш сильними у своїй мистецько-емоційній вартості. Зате останній твір поетки — драматична поема »Оргія«, поєднує в собі мотиви трагічного кохання з мотивами соціяльної — в даному разі, національної — трагедії, і ті останні мотиви мають перевагу над першими[7]. Геній Ібсена, визрівши з історичного трактування драматичного предмету (»Воїни з Гельґелян«, 1861) й досягнувши свого поетичного вершка у віршованих драмах, або, як їх також звуть, драматичних поемах (»Бранд«, 1866, »Пер Ґінт«, 1867), — що в аспекті індивідуального підходу трактують універсальні проблеми, — держався ще на рівні широко закроєної суспільної проблематики (»Дім ляльки«, »Стовпи суспільства«, »Ворог народу«). Але згодом зійшов знову до вузького індивідуалізму на те, щоб зникнути нарешті в містицизмі й абстрактності (»Пані від моря«, »Малий Ейольф«, »Коли ми мертві прокинемось«). Почавши свою кар'єру драматурга як романтик, Ібсен з черги пройшов школу Скріба, став реалістом і, нарешті, свою драматичну творчість закінчив символізмом[8].

---

6) Такі твори Ібсена: »Стовпи суспільности«, 1877, »Дім ляльки«, 1879, »Привиди«, 1881, »Ворог народу«, 1882.

7) Б. Якубський: »Айша та Мохаммед«, Твори Л. У., Нью-Йорк, 1954, том VII, стор. 11.

Вільям Арчер подає, що після свого останнього драматичного твору »Коли ми мертві прокинемось« (1899), який звикли називати драмою-епілогом, Ібсен ще не був упевнений в тому, що справді це буде його останній твір. В листі до князя Прозора він, між іншим, писав: »Я ще не можу сказати, чи не буду вже більше писати драм... Якщо б, одначе, довелося, то це станеться за нових метод і за нового озброєння«. Чи не натякав він тут на своє бажання, вже давно звірене проф. Герфордові, що його останнім твором буде віршована драма[9]. Здійснити це бажання вже не довелося йому, але і з того епізоду видно, наскільки мінливим був шлях драматичної творчости Ібсена.

Драми Лесі Українки — »Блакитна троянда«, »Одержима«, а також »У пущі«, — що стосуються до раннього періоду її творчости, годиться розглядати і за їхньою тематикою, і за індивідуалістичним забарвленням — у світлі »соціяльної драми«, що була свого часу новим словом у драматичній творчості взагалі, а в Ібсена — зокрема. Це, очевидно, не означає, що названі твори не відзначаються своєрідним, самостійним поетичним підходом Лесі Українки в її творчості. Вплив Ібсена, як і взагалі будь-які сторонні впливи на творчість поетки, був обмежений. Це можна запримітити не лише в характеристичному для неї духовому перетворенні зачерпнутих із світової літератури мотивів на власний індивідуальний лад, а також — значною мірою — і в самій формі її творів. Поетка, користуючись у »Блакитній троянді« — мабуть, за прикладом Ібсена — прозовою формою, у своїх чергових творах не пішла шляхом прозових драм Ібсена, а витворила таку цікаву й типічно свою форму — драматичну поему, в якій вона почувала себе найкраще і залишилася вірною їй у більшості своїх драматичних творів.

Чому саме Ібсен, що був такою ж мірою драматургом як і поетом, відступив від віршованої форми своїх попередніх драм, маємо про це замітну вказівку в його листі до свого майбутнього біографа, Едмунда Ґоссе, в якому він вияснює, чому вжив прозової форми у своїй першій драмі »Імператор і Галілеєць«. »Ви вважаєте, — пише Ібсен, — що драму треба писати віршем, та що від цього вона тільки скористає на вартості. Тут я дозволю собі не погодитися з Вами. Цю драму (»Імператор і Галілеєць« — Р. К.) скомпоновано в наскрізь реалістичному стилі; я саме й бажав створити ілюзію дійсности... Ми вже більше не живемо в часах Шекспіра... Загально мовивши, стиль має бути співзвучний із тим ступнем дійсности, що проникає ввесь твір. Моя нова драма — це не трагедія в античному розумінні слова; я намагався відтворити людські постаті й тому не можу допустити, щоб мої персонажі говорили »мовою богів«[10].

В »Блакитній троянді«, першій і єдиній прозовій драмі поетки (якщо не брати до уваги діялог »Прощання«), можна знайти цей характеристич-

---

[8]) D. C. Stuart: "The Development of Dramatic Art", New York, 1928, p. 592.
[9]) William Archer: "The Collected Works of H. Ibsen", New York, 1913, Vol. XI, p. XXVI.

ний комплекс, яким займався, особливо в »Привидах«, Ібсен, і який теж відбився в ранній Лесиній драмі. Сама поетка, мабуть, не надавала »Привидам« особливішого значення, бо ніде не знаходимо якихось суттєвіших її посилань на цю драму. Ібсенові »Привиди«, як і драму »Нора« (»Дім ляльки«), поетка пов'язувала головно з жіночим питанням[11]. Одначе, коли »Блакитна троянда« близька до Ібсенового твору »Привиди« темою спадковости, то насправді вся композиція »Привидів«, а також застосована в тій драмі метода різного, навіть драстичного поставлення предмету і загальна мораль, що виходить із неї — зовсім ідеологічно відмежовують цей Ібсенів твір від »Блакитної троянди«. В »Привидах« маємо типовий зразок експозиції »долі« в творах Ібсена; модерний субстрат »долі« з античної трагедії: долі, що ще більш похмура й невблаганна, ніж у Софоклевому »Едіпі«. В кожній соціяльній драмі Ібсена розкривається, немов під прецизним склом мікроскопу, якийсь аспект суспільного й морального пістряка. Ібсен каже своїм персонажам уважно розглядати своє минуле, умови суспільства, в якому їм доводиться жити, методи, якими їм доводиться задовольнити своє честолюбство; все те — з метою поставити себе самих під власний осуд. Ібсенові теми стосуються головно до моральних і етичних взаємин між людьми[12]. В »Привидах« Ібсен виступає відверто проти тих, що відмовляються нести відповідальність за свої вчинки. Показуючи наслідки жіночого підпорядкування загально-прийнятим конвенціональним засадам, що виявилися у фатальних впливах у подружжі на здоров'я чергової ґенерації, Ібсен повчає, що від індивідуальної моральности залежить не лише щастя одиниці, а й солідарність суспільности[13]. Все ж таки у своєму заклику до моральности Ібсен не був послідовним; в його дотичній засаді, що нагадує засаду »мета освячує засоби«, тими засобами була саме неморальна тенденція до подружньої розлуки. Крім цього в »Привидах« він уживає надто вже драстичних середників, степенуючи одне страхіття ще більшим черговим (одідичена по батькові недуга Освальда, рішення його матері, пані Альвінґ, вкоротити самогубством його терпіння), чим викликав загальне прилюдне невдоволення і ресантимент до його особи. Ібсеновий індивідуалізм, і без того яскраво виявлений вже в попередніх драмах, зокрема в »Норі«, досягнув у »Привидах« нищівних аспектів, що мають деякі познаки анархізму. Не дивно, що навіть дехто з ліберальних і демократичних кіл суспільности почував себе згіршеним »Привидами«[14].

Провідною думкою »Блакитної троянди« є саме аспект »фатум«, аспект грецької »мойри«, що визрів частково з автобіографічних обставин поетки, а частково був відгомоном започаткованої нової теми про проблему

10) Hubbell: "An Introduction to Drama", p. 12
11) Л. Українка: »Нові перспективи і старі тіні«, Твори Л. Українки, том XII, стор 154.
12) M. F. Berlinger: "A short History of the Drama", New York, 1927, p. 319.
13) Dickinson: "An Outline of Contemporary Drama", p. 78.
14) B. H. Clark: "A History of Modern Drama", New York, 1947, p. 12.

спадковости в Ібсенових »Привидах«. Як у »Привидах, так і в »Блакитній троянді«, недуга є основною темою, але й на тому кінчаться всі аналогії до »Привидів«, бо, зрештою, драма Лесі Українки мистецькими методами й ідеєю твору відмінна від Ібсенової драми. Поширюючи дещо провідну думку »Блакитної троянди«, в рамках сюжету твору, можна б її передати як свідомість своєї присудженості, свідомість того, що героїня п'єси, Любов, не має права на своє особисте щастя в подружжі з коханою людиною, а з другого боку — існує невгасиме, палке прагнення до такого щастя[15]. Про те, що проблема грецької »мойри«, або — передаючи ібсенівським поняттям — спадковости, інтересувала тоді Лесю Українку і вона присвятила їй свою »Блакитну троянду« — про це немає, мабуть, сумніву. Адже це видно вже в відповідному настроєнні п'єси з самого її початку. Наводимо дотичне місце:

ЛЮБОВ: »Чого ви, панове, так збентежилися? Ні, справді, чому про душевну слабість не можна говорити без того, щоб не вийшло ніяково? Ні, це не ганебне, це тільки дуже, дуже сумне для родини... О, той, кому загрожує ця страшна хвороба, не повинен би дружитись; це просто злочин!«

ОРЕСТ: »Ну, хіба ж хто може це передчувати?«

ЛЮБОВ: »Чому ж ні? А, приміром, діти таких слабих? Не тільки можуть, а навіть повинні думати про це...«

ОРЕСТ: »Боже мій! Хіба ж це так фатально, що мусить одбиватись на дітях?«

ЛЮБОВ: »Тут досить одної можливости... Мій бідний татко, з якою тривогою він дивився на мене... Скажіть, правда ж, я похожа на мамин портрет?«

Далі, в діялозі є характеристичний момент, що вказує безпосередньо на мотив з Ібсена, а посередньо — на їх генезу в грецькій »мойрі«.

ЛЮБОВ: »Ця розмова серйозна, хоч теж »модерна«, коли хочете. Справді, панове, розмова наша виходить »а ля Ібсен«. Що ж робити? Наше бідне покоління стільки вже ганьби прийняло за необачність, егоїзм, що нарешті задумало поправити свою репутацію і поставило ребром питання про спадковість. Це, панове, варте давньої християнської і філософської моралі. Закон причинности, спадковість, вироджения, — от наші нові боги...«

ОРЕСТ: »Веселий Олімп, нема що казать!«

ЛЮБОВ: »Спадок — це фатум, це — мойра, це — бог, що мститься до чотирнадцятого коліна. На кого ж він наложить важку руку, той мусить пам'ятати, що за одну хвилину його солодкої втіхи ціле безневинне покоління заплатить страшною ціною. Це, панове, така відповідальність...«[16]

Характером своєї теми, з яскраво індивідуалістичними відзивами (»ми мусимо дбати тільки про власне »я« і прислухатись до його емоцій«[17]

[15]) П. Рулін: »Перша драма Лесі Українки«, твори Л. У., Нью-Йорк, 1954, том V, стор. 19.
[16]) Леся Українка: »Блакитна троянда«, твори Л. У., том V, стор. 35-36.
[17]) Леся Українка: »Блакитна троянда«, Твори, том V, стор. 36.

— Острожин), а навіть і професійним середовищем героїв п'єси (»А треба, знаєте, ще скінчити фельєтон; гулянки гулянками, а велике колесо цивілізації потребує своєї жертви... Ах, от, Орест Михайлович, щоб не забути! Наша редакція дуже інтересується мати вас своїм постійним співробітником«[18]) — »Блакитна троянда« ще дуже зближається до поля інтересів типічних Ібсенівських драм. (Порівняти б її тільки, в обсягу професійної тематики, з кліматом журналістичного середовища в Ібсеновій »Гедда Габлер«).

До Лесиної ранної драми дуже критично, вавіть неґативно ставляться деякі критики її драматичної творчости, м. ін., і П. Рулін у своїй статті »Перша драма Лесі Українки«. А все ж таки, коли взяти до уваги, що »Блакитна троянда« була першою драматичною спробою Лесі Українки, то ця обставина повинна злагіднювати критичні висновки. Рулін, ствердивши за М. Драй-Хмарою вплив Ібсенових »Привидів« у »Блакитній трояндi«, обмежує його обсягом самої теми, бо з технічного боку, на його думку, далеко Лесі Українці до Ібсена, а також до тих драматургів, що більшою чи меншою мірою використали його символічву манеру — Метерлінк, Андреєв і, частинно, Чехов[19].

Лесю Українку, на думку Руліна, не можна назвати ученицею такого незрівняного майстра драматичної техніки як Ібсен. Все ж таки він признає, що поетка добре використала дещо з засобів нових драматургів, насамперед — Ібсена. В її задумі виразно діють не тільки слово, а й інші театральні фактури[20]. Рулін робить висновок, що »Блакитна троянда« не так закінчений художній твір, як певна, досить на ті часи смілива, спроба дати психологічну драму, першу за »Таланом« в українській драматургії. Спроба ця, на його думку, була невдала, наслідків помітних не принесла, але відповідає вдачі поетки, бо вже тут вона намагалась показати — що пізніше пощастило їй з »Камінним господарем« — »до чого смелость хохлацкая доводить«. (Московська критика була дуже сполошена з приводу виставки »Блакитна троянда« та виходу тематики української драми на широкі світові обрії). Рулін, називаючи »Блакитну трояндy« — »блідою, безбарвною квіткою«, протиставить її драмі »У пущі« та підкреслює, що цим твором виходила поетка на властивий їй шлях широких філософських проблем, що були їй близькі тим, що набували особливо болючої конкретизації в обставинах українського життя. Натомість близькі до реального життя, побутові, неабстраговані твори, як »Блакитна троянда«, не вдавалися поетці[21]. Рулін вказує також на відсутність у драмі »Блакитна троянда« того витонченого, стислого й енергійного Лесиного діялогу, що згодом утворився в неї під

[18]) Там же, стор. 37.
[19]) П. Рулін: »Перша драма Лесі Українки«, Твори Л. У., том V, стор. 27.
[20]) Там же, стор. 27.
[21]) Там же, стор. 28.

впливом античної трагедії, і називає »Блакитну троянду« ученицькою вправою літератора, що вперше дійшов до драматичної форми[22].

Драматична творчість Лесі Українки з періоду »Блакитної троянди« хоч і була під впливом Ібсенової соціяльної драми, проте має знаменні відмінності від останньої. Одна з них, що є — так би мовити — другим ляйтмотивом драми, — це тема ідеального кохання, що розгорнулась у чергових драматичних Лесиних творах, напр., в драмі »Руфін і Прісцілла«. Саме ця тема надає ранній драмі поетки притаманного в її творчості й зовсім відмінного звучання, ніж у »Привидах« Ібсена. Ідея чистої любови в »Блакитній троянді« включається такою мірою в тон цілої драми, що її основний характер стає зовсім протилежним до природи однорідного типу Ібсенівських драм, в яких порушується тему любови.

Ібсен — ліберальний, залишає жінці вільну руку, включно до розриву подружніх зв'язків і до подружньої зради (»Нора«, »Коли ми мертві прокинемось«). Леся Українка — навпаки: до подружжя і молодої пари перед одруженням ставить високі, суворі моральні вимоги. Її героїні такі ж суворі й вимогливі, як і вона сама. Це видно зокрема в її драматичних творах »Блакитна троянда«, »Йоганна жінка Хусова«, »Руфін і Прісцілла« та інших. Поскільки тема »чистої любови« в »Блакитній троянді« віддзеркалює первісний характер кращих зразків клясичних драматичних творів світової літератури, чим далеко відходить поза концепцію »соціяльної драми« Ібсена, то в духовому розумінні цей твір наскрізь самостійний і вільний від будь-якого принципового запозичення в Ібсена. Для ілюстрації наводимо дотичне місце, що уточнює Лесин погляд — устами її героїні — на любов:

САНЯ: »Значить, ти признаєш так звану гру в любов, флірт?«

ЛЮБОВ: »Яке це бридке слово!... Слухайте, Оресте, ви ж письменник, поет, роз'ясніть цим людям, яка ще є любов, окрім звичайної любови й флірту!«

ОРЕСТ: »Єсть іще — або, краще сказати, — була любов міннезенґерів; це була релігія, містична, екзальтована. Культ мадонни і культ дами серця злились в одне. Це була любов часів »блакитної троянди«, це любов не наших часів і не нашої вдачі. Коли є що в середніх віках, за чим можна пожалкувати, то власне за цією »блакитною трояндою«. Єсть і в наші часи блакитні троянди, але це ненормальні створіння хворої людини, продукт насильства над природою«.

ЛЮБОВ: »Ви забуваєте другу любов, наприклад, любов Данте до Беатріче, а я, власне, таку мала на думці«[23].

Проти неґативної, назагал, оцінки першої драми Лесі Українки, ми висунули б в її оборону такі мотиви: Неґативний відзив української

[22]) Там же, стор. 25.
[23]) Л. Українка: »Блакитна троянда«, Твори, том, V, стор. 44.

критики був, деякою мірою, обумовлений ранішою негативною критичною оцінкою »Блакитної троянди« російських критиків, що виходили з зовсім інших ніж українські критики міркувань. Інший мотив: »Блакитній троянді« ще й досі не дана належна їй сатисфакція у формі високомистецької сценічної постановки, з участю високомистецьких театральних сил. А без того — відмежуючись від сценічного аспекту й обмежуючись тільки літературним аспектом твору, — навряд чи можна зробити остаточний об'єктивний висновок. І врешті, деякі аргументи негативної критики, напр., погляд Драй-Хмари про наслідки мелодраматичної манери в »Блакитній троянді«[24], мусять відпасти як необґрунтовані.

Коли візьмемо до уваги ще й такі — на перший погляд — тематичні подібності в драматичній творчості Ібсена і Лесі Українки, як трактування жіночого питання і проблеми індивідуальности взагалі, то й тут розбіжності в подібностях творчости обидвох драматургів стають наочними. Для проведення аналогій дуже вдячним матеріялом могли б послужити такі Ібсенові драми, як »Нора«, »Ґедда Ґаблер«, »Коли ми мертві прокинемось« з одного боку, і деякі драматичні твори Л. Українки, зокрема »Айша та Мохаммед«, »Йоганна жінка Хусова«, »У пущі« — з другого.

Поминувши вже те, що Ібсен від звеличування жінки і обстоювання права на її емансипацію (»Нора«) сходить потрохи до становища Стріндберґа в своїх пізніших творах, у яких займається здеґрадованою жінкою (»Ґедда Ґаблер« — постать Ґедди, »Коли ми мертві прокинемось« — постать Ірени), фактом є, що Ібсен залишив жінці повну свободу в моральній площині її поведінки, навіть виправдуючи її подружню зраду. Зовсім інших переконань була Леся Українка. Проблема емансипації жінки досить інтересувала її, про що свідчать не лише її драматичні, а й сусто теоретичні писання. Наприклад, її стаття »Нові перспективи й старі тіні« з таким багатопромовним підзаголовком, як »Нова жінка західньо-европейської белетристики«. Авторка виявила себе тут знаменитим знавцем багатого матеріялу на цю тему, в якому вона добре орієнтувалася. Ствердивши, що вже романтики вимагали признати за звичайною — навіть не вийнятковою чи наділеною талантами — жінкою одне право із завоювань »вибранниць«, а саме — право на »вільну любов«, вона зразу вказує на суперечності, що виникали б з такого стану. Не зважаючи вже на самі застереження морального характеру, »вільна любов« — якщо під тим поняттям розуміти знищення подружжя — поставила б жінку в становище ізольоване, обумовила б потребу її матеріяльної незалежности та висунула б багато тяжких до вирішення питань. Ставлячись негативно до найдрастичніших аспектів »вільної любови«, Л. Українка не погоджується з поглядами щодо права жінки до легких обичаїв чи до розв'язливих подружніх стосунків, як свободи подружньої розлуки, що допускав Дюма, чи свободи подружньої зради, в стилі Бальзака[25].

---

[24]) П. Рулін: »Перша драма Лесі Українки«, Твори Л. У., том V, стор. 26.

[25]) Л. Українка: »Нові перспективи і старі тіні«, Твори, том XII, стор. 150.

В маленькій сцені »Айша та Мохаммед«, що має за сюжет проблему подружжя, Л. Українка ставить це питання якнайбільш загострено, як проблему нещасливого кохання[26]. Становище Айші, як дружини, справді трагічне, бо вона свідома того, що Мохаммед ніколи її не любив і не полюбить так, як свою попередню жінку. Поставлення подружньої проблеми в »Айші та Мохаммеді« подекуди схоже на Ібсенову драму-епілог »Коли ми мертві прокинемось«. Розмова Айші з пророком Мохаммедом з одного боку, і Маї з професором Рубеком із другого — має аналогічні мотиви невдалого подружжя, проте в обидвох творах характери жінок і висновки зовсім відмінні. Ібсен дозволяє Маї і Рубекові вибір подружньої зради, а Л. Українка залишає Айшу в сльозах та свідомості, що їй нічого іншого не лишається, як примиритися зі своєю долею. Мая — це вже »емансипована« жінка, а Айші, як і всім героям Лесиних творів, поняття емансипації чуже.

Інша глибока жіноча драма змальована в Лесиному етюді »Йоганна жінка Хусова«: повна самотність жінки, вороже оточення, відсутність не тільки якогось кохання, а навіть і поваги до чоловіків... Яскраво негативний образ грубого Хуси та високоморальний і чіткий образ »жінки Хусової« різко підкреслюють, які ідеї проголошує поетка у своєму творі[27]. Проблему емансипації жінки Л. Українка не могла обійти, але вона не пропагує її так, як Ібсен. Йоганна, ради Христової науки, що забороняє подружню розлуку, коли нема, встановлених Церквою, для того причин, мусить скоритися своїй незавидній долі в почутті сповнювання вищих обов'язків.

Може ще більше, ніж у »жіночому питанні« зарисовується різниця між Ібсеном і Л. Українкою в трактуванні теми індивідуалізму. Індивідуалізм, що проявляється з характеристики деяких Ібсенових персонажів (зокрема в драмах »Пер Ґінт« і »Коли ми мертві прокинемось«) — це насправді ніщо інше, як об'яв егоїзму найвищого ступеня. Натомість індивідуалізм у таких типових Лесиних персонажах як Меріям чи Річард — має всі познаки альтруїзму.

Яка різна духова силюета великого індивідуаліста, й разом із тим — світового громадянина, скульптора Рубека, що був, з багатьох поглядів, автопортретом Ібсена, і шляхетного, незвичайно талановитого, хоч позбавленого життьових успіхів — подібно, як і Л. Українка — мистця-скульптора Річарда! Своєрідні риси індивідуалізму в Лесиному творі »У пущі« такі, що їх можна — і, на нашу думку, треба було б — розглядати радше в площині зудару пуританського світогляду із світоглядом великосвітського життя мистця, ніж у рамках виключного зудару індивідуальности з громадою.

Занадто багато елементів Мілтонової філософії ввійшло в драматичну поему »У пущі«, щоб можна уважати їх лише як тло драми індивідуа-

---

[26]) Б. Якубський: »Айша та Мохаммед«, Твори Л. У., том VII, стор. 10.
[27]) Б. Якубський: »Йоганна жінка Хусова«, Твори Л. У., том VII, стор. 53.

лізму, а не як вияв особливого зацікавлення поетки пуританською ідеєю і Мілтоном, визначним її представником, одночасно драматургом і теоретиком драматичного мистецтва. З приміток К. В. Квітки до III-го тому »Творів« Л. Українки (вид. »Книгоспілки«, 1923) довідуємось про головні моменти в утворенні драматичної поеми »У пущі«. Перша і третя дія, а також перша частина другої дії — написані 1898 року. З того часу аж до серпня 1907 р. Леся скінчила цю поему, написавши сцену суду до другої дії та зредагувавши написане давніше. Істотних змін в остаточнім редагуванні не зробила, але багато окремих віршів, що були написані давніше як шестистопові, переробила на п'ятистопові[28]. В рукописі перша дія без дати написання. Наприкінці другої дії рукою авторки поставлено дату: 14.X. 1908, а наприкінці третьої — невідомо чиєю рукою — поставлено дату: 1897-1909; очевидно — це роки початку і остаточного закінчення драматичної поеми. Надруковано її вперше в »Літературно-Науковому Вістнику« за 1910 рік, кн. III і IV[29].

Цей довгий промежок часу між початковою стадією писання драматичної поеми і її закінченням — вказує на повільне дозрівання концепції тієї поеми в творчих задумах Л. Українки. Якщо в перших роках своєї драматичної творчости Леся справді була деякою мірою під впливом Ібсена, то пізніша її творчість не виявляє вже слідів »ібсенізму«. Твір »У пущі«, на нашу думку, хоч і виникав ще в добу Лесиного зацікавлення деякими аспектами Ібсенового драматичного напрямку, проте був закінчений понад десять років пізніше, себто в час розквіту Лесиного драматичного таланту та більш критичного її ставлення до Ібсена. Тому й не з духовим в'язанням з Ібсеновим переяскравленим індивідуалізмом треба поєднувати твір »У пущі«, а радше з відзивом поетки на деякі світоглядові системи і проблеми мистецтва в житті.

З відомостей К. В. Квітки, що вперше подані в статті М. Зерова (Вступне слово до I-го тому »Творів« Л. Українки, вид. 1923) виходить ясно, що »постаті англійських пуритан, немов одлиті з чорної бронзи«, »суворі, тверді, повні сили й моці« — навіяні біографією Мілтона, книгою, що збудила не абияке творче зацікавлення Лесі. В книжці М. О. Драй-Хмари »Леся Українка, життя й творчість« стверджується те ж саме: »Стимулом до написання поеми сталася біографія Мілтона, яку було надіслано Лесі для того, щоб вона її популяризувала. Серед книжок Лесі Українки збереглась монографія »Мілтон і його час« Альфреда Штерна (Ляйпціґ, 1877-79). Біографії Леся так і не написала, хоч її почала писати, але замість неї з'явилася драматична поема«[30]. В характеристиці Мілтона, найяскравішого представника пуританського світогляду, що подана в брошурі Л. Українки, яку вона готувала, під-

---

28) П. Филипович: »Генеза драматичної поеми Л. Українки »У пущі«, Твори Л. У., том IX, стор. 7.
29) Б. Якубський: »Примітки до »У пущі«, Твори Л. У., том IX, стор. III.
30) П. Филипович: »Генеза...«, Твори Л. У., том IX, стор. 8.

креслено саме ті риси Мілтона, що їх пізніше Леся поетизувала в постаті Річарда: »Мілтон був уже такої натури, що правди ховати не вмів«. П. Филипович підкреслює ще одну деталь: »Їздячи по чужих краях, Мілтон бачив багато такого, що стало йому на ввесь вік згадувати, і потім писав він, що то були його найкращі часи, коли він їздив по Італії та дивився на гарні картини, статуї, перечитував нові хороші пісні та слухав чужих розумних людей...« Річард також не раз згадує про роки, проведені у Венеції — »колисці краси«[31].

Беручи до уваги те, яке велике значення мав Мілтон в очах Л. Українки як борець за політичну волю, яке значення мав для неї також і його безкомпромісовий характер, себто моменти, що послужили й Лесі Українці під замаскованою формою біографії Мілтона виступити проти насильства і самодержавного гніту московського царського уряду, важко припустити, щоб вона у своїм зацікавленні духовою спадщиною Мілтона (включно з його поетичною, драматичною й теоретичною творчістю), обмежилася тільки його політичною індивідуальністю і не пішла далі. Тим більше — наскільки нам відомо, — що вже юнацькі Мілтонові вірші (латинською мовою) поетка знала і з того приводу писала: »вони не дуже гарні, бо навряд чи можна з примусу написати щось гарне«[32].

Насправді ж, деякі елементи Лесиних драматичних творів такі маркантні й співзвучні з Мілтоновим визначенням суттєвих прикмет класичної драми, що доцільно вказати на них. Не відомо, чи не основним студіям світового й літературного комплексу Мілтонової творчости треба завдячувати все зростаюче зацікавлення поетки до класичних аспектів драматичної творчости, з одночасним зближенням її до модерного драматичного мистецтва Ібсенового стилю.

В передньому слові до своєї драми »Самсон Аґоніст« (1671), що насправді є псевдогрецькою драмою і надається для сценічної постановки, Мілтон висловлює свої погляди »Про рід драматичної поеми, що називається трагедією«[33]. Це оборона форми, що спирається радше на ідеях італійського ренесансу, ніж на властивих грецьких зразках. Трагедію в такій формі, в якій вона була компонована в античні часи — пише Мілтон — завжди вважали найважчим, найморальнішим і найкориснішим родом з усіх поетичних творів. Тому й Арістотель казав, що вона спроможна викликати жаль і страх, або страхіття, очистити ум від подібних пристрастей, а це значить — злагіднити їх і звести до уміркованих пропорцій, з допомогою певного роду задоволення, що постає при читанні чи оглядданні тих добре наслідуваних пристрастей. Сама природа вказує на правильне застосування такого середника: речі меланхолійного характеру добре застосовувати проти меланхолії, терпкі проти терпкости, солоні проти солоних настроїв. Тому й Ціцеро, Плютарх та інші часто цитують трагіків, щоб прикрасити й ілюструвати свої твердження. Сам

---

31) П. Филипович: »Генеза...«, Твори Л. У., том IX, стор. 11.
32) Там же, стор. 11.
33) B. H. Clark: "European Theories of the Drama", New York, 1945, p. 202.

апостол Павло ввів вірш Евріпіда в текст Святого Письма (І. Кор., 15,33). Парей, коментуючи Об'явлення, поділяє всю книгу, як і в трагедії, на дії, відділяючи кожну хором небесних арф та піснею. Люди найвищої гідности немало натрудилися, щоб здобути собі знання для писання трагедій, в надії, що колись їх уважатимуть добрими трагіками. І Діонісій старший не був позбавлений честолюбства в тій ділянці, і Цезар (Авґуст) також почав свого »Аякса«, але невдоволений із свого почину залишив його незакінченим. Сенеку вважають теж творцем трагедій. Григор Назіянзен, Отець Церкви, також не уважав негідним для свого священичого сану писати трагедію »Страдальний Христос«.

Про все це розказує Мілтон з метою — як він пише — »відвоювати трагедії належне їй місце після сумного стану зневаження, в якому вона опинилася в наші часи«. А склалося так, на думку Мілтона, тому, що поети помилково змішують комічний матеріял з трагедійними елементами суму й поваги, або вводять у свою творчість тривіяльні й вульґарні постаті. А все це абсурдне, позбавлене делікатности, є тільки підхлібством і бажанням задовольнити публіку.

Мілтон покликається на те, що антична трагедія, не вживаючи прологу, все ж таки — для пояснення — вживає форму »листа«. Так само й він, спираючись на античний зразок, передає нам пояснення в »листовній формі« вже на початку самої дії, або, радше, ще перед її початком. Щодо хору, то Мілтон вияснює, що вживатиме його не лише в старогрецькому сенсі, а й по-сучасному, так як його плекають італійці. Тому Мілтон ставить античних греків і італійців як кращих авторитетів драматичного знання. Зразками мір вірша в хорі Мілтонової драми є монострофічна міра, чи радше — »аполелименон«, і поділена на рядки й павзи, або т. зв. »аллеострофа«. Поділ на дію і відслони, що головний для сцени, для якої цей твір ніколи не був призначений, тут взагалі пропущений[34].

Мілтонова теоретична розправа »Про той рід драматичної поеми, що називається трагедією«, дає чимало напрямних, що відповідають характерові драматичної творчости Лесі Українки.

---

34) B. H. Clark: "European Theories of the Drama", p. 202.

»ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ« — ДЕШЕВИЙ, АЛЕ КОРИСНИЙ ПОДАРУНОК ДЛЯ ВАШИХ РІДНИХ І БЛИЗЬКИХ З НАГОДИ ЇХ ІМЕНИН, УРОДИН ЧИ ІНШИХ ПОДІЙ. ВИСИЛАЙТЕ ЗРАЗКОВІ ЧИСЛА »В. Ш.« СВОЇМ ЗНАЙОМИМ І ЗАОХОЧУЙТЕ ЇХ СТАТИ ПЕРЕДПЛАТНИКАМИ. ПОДАВАЙТЕ НАМ АДРЕСИ ВАШИХ ДРУЗІВ, ЩОБ БИСЛАТИ ІМ ЗРАЗКОВЕ ЧИСЛО ЖУРНАЛУ.

о. Василь ПРИЙМА

Пробудителеві Маркіянові Шашкевичеві

(В 150-ту річницю смерти)

Батьку »Русалки Дністрової«,
»Руської Трійці« — Творче!
Ти з ярма ганьби вікової,
До сонця волі золотої
Двигнув свій люд, Панотче!

Словом священного вогню,
Великий Маркіяне,
Ти рідну мову чарівну
Сталив мов перлу дорогу
У серці полум'янім!

Вся Батьківщина твоя,
Від Дону по Карпати,
Мов ця »Русалка Дністрова«,
Що вирвалась з багна-ярма, —
Славить тебе, наш брате!

Славлять тебе: земля і море,
Вся Україна, з роду в рід.
Тобі наш орле на всі гори,
Тобі у зоряні простори —
Шашкевичу, шлемо привіт!

Молися, Богові молися,
Будителю своїх братів!
Поглянь ласкаво на Підлисся,
Святою зіркою скотися, —
Під подув вітру, шум вітрів...

Туди на соняшне Поділля,
На Україну золоту,
Де пахнуть сади, серед зілля,
Де нове, юне покоління
Береже Заповідь Твою.

За нас, до Господа молися,
Проповіднику Христа-Царя,
Сину біленького Підлисся, —
За рідну землю упімнися,
Щоб Бог зберіг її від зла.

Ти Боже слово рідною мовою
Кидав відважно між нарід,
Зерно просвіти й любови
Проголошував усюди, і з амбони,
Що видало стократний плід.

Співай нам з неба, рідний друже!
»Бог й Україна« — понад все!
Це твоє гасло — Божий Мужу,
Що ворог нам його паплюжить,
Твій люд крізь вічність понесе!

Це ж наші задушевні мрії
Щоб гасло дух наш обновило,
Щоб пожар любови і надії
Царив у серцях, щоб Україні
Бог дав святість, волю й силу!

Щоб дав святість поєднатись
В одній сім'ї рідними братами.
Дав волю дітьми світла стати,
Правду народу захищати,
Дав силу — бути лицарями!

Гей, нумо ж браття-українці,
Серця угору! Як один —
Станьмо бадьоро всі на стійці
За ідеал »Руської Трійці«,
Хто Руси-України син!

Проф. Вадим ЩЕРБАКІВСЬКИЙ

УКРАЇНСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ У ПОЛТАВІ

Якось так завжди виходить, що ідею Українського Самостійного Університету зв'язується тільки з Українським Вільним Університетом у Празі, так ніби її не було раніше — в Україні. А коли вже і згадується Український Університет в Україні, то Кам'янець-Подільський, а зовсім не згадується Полтавський Державний Університет і лише дуже мало — Київський. Очевидно, для цього існують якісь внутрішні психологічні причини, які — одначе — дуже шкідливі для нашого українського самостійницького руху, бо викреслюють з нашої історії важливі факти й фактори, а це є водою на московсько-большевицький млин.

Ми забагато інертні й замало спритні, не виявляємо тої рухливости, що її вимагає наша сучасна доба. І то скрізь в усіх галузях нашого життя, а з цього користає московська провокація. В замовчуванні Українського Державного Полтавсського Університету я бачу наслідки тенденцій тих наших лівих, соціялістичних партій, які — поборюючи Гетьманську владу — не можуть знести й тих дуже корисних інституцій, які були встановлені за цієї влади.

Ідея заснування Українського Університету в Полтаві виникла ще перед першою світовою війною в »Товаристві Українських Поступовців« (ТУП), до якого належали майже всі видатніші українці в Полтаві. Коли я став директором Археологічного відділу Земського Музею у Полтаві, зараз же вступив до »Товариства Українських Поступовців« і дуже близько познайомився з Павлом Івановичем Чижевським, Віктором Ніканоровичем Андрієвським і, пізніше, з Токаревським. Тоді я проявляв досить багато ініціятиви і в розмові з Чижевським вияснив йому, що Музей може стати осередком для згуртування українських наукових сил як гуманістичних, так і природничих наук. А це, за відповідних обставин, може бути зародком Українського університету. Для цього треба стягати до Полтави відповідні українські сили. І справді, не тільки до Музею, а й до інших Полтавських інституцій прибували нові українські сили; особливо Кооперація майже зовсім була в українських руках (Мартос, Токаревський та інші). В Музею я збагачував бібліотеку своїх відділів, головним чином на власний кошт. І коли в 1917 році вибухла революція, то біля Музею згуртувалося стільки українських сил, що можна було заснувати Наукове Товариство для охорони пам'яток старовини і мистецтва, а далі — Український Клюб, а ще далі — Український Народний Університет, головою якого був я, а членами — Щепотьев, Мірза Авак'янц (Дворянська), Рудинський Михайло та інші.

Кожний викладав в Університеті по своїй спеціяльності й авдиторія слухачів була досить численна, особливо було багато молоді.

1917 рік давав нам великі перспективи, але всі ми мусіли працювати до повного вичерпання сил. Тоді ж до нас пристала Спілка Споживчих Товариств, на чолі якої був п. Шульга, незвичайно талановитий кооператор. Був у Полтаві й Кооперативний кредитовий банк, але в руках москалів та москвофілів. Натомість був ще один банк майже повністю в руках українців.

В 1917 році ми видали зладжену панею О. Курило »Українську Граматику«, яку закупило в нас Київське Міністерство Освіти Центральної Ради. Але цих двісті тисяч примірників »Граматики«, як виявилося, було замало. Через кілька тижнів ми одержали з Києва телеграму з проханням прислати новий наклад, стільки, скільки можемо. На жаль, другим накладом ми могли видрукувати тільки 50.000 примірників »Української Граматики«, бо не було паперу, і відіслали їх до Києва.

З усіх повітів з Полтавщини напирали на Земство, щоб воно засновувало по селах ґімназії. Але в нас не було учителів, а тим часом села давали землю під будову ґімназій та обіцяли повне утримання. Таких вимог з повіту прийшло сорок. Для української науки відкривалися широкі перспективи. Для всіх було ясно, що мусимо мати кадри ґімназіяльних учителів, для підготовки яких потрібний університет, а для університету потрібно університетських професорів. Але саме в той час прийшов наступ московських большевиків на Полтаву і Київ, і так ціла зима 1917-1918 рр. пропала під жахливою большевицькою окупацією. Від червоних московських військ Полтава звільнилася десь аж на початку Великого посту. Але зразу ж виявилася нова спритна провокація москалів. Московські офіцери, які прийшли з українськими відділами і німецькою армією, намагалися дискредитувати в очах населення і українців, і німців. Вдаючи українських »патріотів«, вони вимагали, щоб усі говорили українською мовою, навіть ті, що українцями не були і української мови не вміли. Так, напр., в »Европейській гостинниці« в Полтаві якісь офіцери зловили двох жидків і били їх шомполами, вимагаючи, щоб вони говорили по-українськи. Але самі ті офіцери між собою, а навіть і до тих жидків, говорили по-московськи. Так було на кожному кроці.

Потім прийшла Гетьманська влада. Москалі робили всілякі саботажі проти українців. У червні місяці в Полтаві відбувся Конґрес українських мистців, на якому був присутній єдиний чужинець, представник Болгарії, — проф. Шишманов, зять Драгоманова. Конґрес пройшов у великому піднесенні й виявилася потреба, а також і можливість, заснувати Український Університет. Вирішено відкрити Університет восени того ж року. За організацію Університету в Полтаві взявся кубанець Левицький. Він був, здається, професором Учительського Інституту в Полтаві й одночасно мав якесь становище в Кооперації. Десь у липні він, разом

з Місією Липинського, поїхав до Відня, щоб купити книжок, яких нам бракувало для університету. Тоді головою Полтавської Земської Управи був соціял-демократ кооператор Токаревський, і я просив його відпустити мене до Відня і Львова, щоб купити німецьких і українських книжок. Але він, без жодного вияснення, дозволу мені не дав, і я поїхав на власну руку, навіть не повідомивши його. У Відні я купив німецьких книжок, а у Львові українських — аж три екземпляри »Записок Наукового Товариства ім. Т. Шевченка«, від двадцятого тому до останнього. На все це я витратив своїх власних десять тисяч рублів, але тепер в мене були важливі наукові українські матеріяли. Коли додати до цього ще й українську бібліотеку, що була при Українському Клюбі, то ми вже мали досить добру збірку українських книжок для університету. Потім пощастило придбати ще чудову бібліотеку Голубовського, професора Київського Університету, яка мала до 25.000 томів підібраних книжок. Зокрема Філософічний факультет був дуже добре забезпечений книжками.

На початку вересня відбулося відкриття Українського Університету в Полтаві, дуже урочисте, з підтримкою Гетьманського уряду, від якого представником був комісар освіти на Полтавщині — Віктор Ніканорович Андрієвський. Університет був державний, мав обіцянку від Гетьманської влади, що утримування професорів і технічного персоналу буде на державні кошти.

Полтавська Спілка Споживчих Товариств також підтримувала Український Університет і до кінця Гетьманської влади він користувався повним моральним і матеріяльним забезпеченням.

Коли на зміну прийшла влада Директорії, Полтавський Університет опинився в тяжкому становищі. Він не тільки не одержав жодної матеріяльної підтримки, а навіть став загрожений у своєму існуванні. Тодішній комісар освіти, Федір Швець, намагався скасувати його під претекстом, що це ніби звичайна нижча школа, тільки Народний Університет, навмисне змішуючи його з Полтавським Народним Університетом, про який я вже згадував, а головою якого був я. Тоді Полтавський Український Університет узяла на утримання Спілка Споживчих Товариств і він успішно продовжував свою працю, не зважаючи на перешкоди з боку Швеця.

Праця в Полтавському Університеті відбувалася таким способом, що впродовж півтора місяця до Полтави приїздили професори з Харкова, давали свої лекції для студентів і так закінчили цілий семестровий курс. Приїздили вони не всі разом, а певними групами. Після такого семестрового курсу студенти здавали »заліковий кольоквіюм«. Місцеві сили служили як допоміжні, як доценти, які викладали спеціяльні курси. В самій Полтаві жили теж деякі професори, що з початком революції втекли з Москви. Таким, напр., був Сагарда — звичайний професор Петербурзької Духовної Академії.

З Харкова до Полтави доїздили такі професори:

Багалій (викладав Історію України), Барвінський, Веретенніков (Історія Росії), Кагаров (Історія Греції), Кульбакін (Слов'янська філологія), Степанів (Західньоевропейська література), Сумцов (Етнографія), Шміт (Історія мистецтва), Чорноус (Історія Візантії).

Доценти: Йогансен (Історія німецької літератури), Таранушенко (Українське мистецтво).

З місцевих професорів у Полтавському Університеті викладали: Сагарда (Історія християнства), Чуйко (Загальна наука права), Діябло (Теорія права), Левицький, Чаленко (Історія філософії), Рибаков.

Місцеві доценти: Лебединський (Українська література), Капустянський, Бузинний (Історія укр. літератури), Мірза Авак'янц (Історія України), Щепотьєв (Українська література і фолкльор), Щербаківський (Археологія), Ващенко (Психологія), Пані Богданович (Французька революція), Марченко (лекторка фран. мови), Прийма (лектор латинської і грецької мов).

Прізвищ усіх професорів, доцентів і лекторів, що викладали в Полтавському Університеті — не пам'ятаю. З Природничого факультету пригадую собі тільки таких викладачів: Боропай, Миколаєв, Гавриленко, Самбікин.

Треба сказати, що професура мала велику радість із того, що її підтримували студенти. А було їх завжди багато, їх кількість постійно зростала. Так в кінці 1920 року в Полтавському Університеті було понад 600 студентів, і більшість із них — була активна. Авдиторія була завжди повна. Університет, що спочатку приміщувався тільки в Українському Клюбі, згодом перейшов у приміщення Гімназії Старицького; користувався і земськими установами (Музей один і другий) і лабораторіями. Відношення між студентами і професорами було якнайкраще. Об'єднуючим моментом було почуття необхідности боротьби за національну самостійність. Коли Полтаву знову зайняли московські большевики, в Університеті, здається, не було ні одного справжнього комуніста, не було й есерів-боротьбістів, бо всі вони займали тоді високі становища і не потребували ні освіти, ні взагалі знання. Зате дуже багато студентів большевики розстріляли (напр., блискучого студента Шевченка).

Особливо цікавою і дуже корисною для організації народної освіти на Полтавщині була »Спілка Споживчих Товариств«. Вона виділила з себе спеціяльну організацію — відділ »Українська Культура«. Під цей відділ найнято великий двоповерховий будинок і він фактично був чимось у роді »Міністерства Освіти«. Він не тільки підтримував високі, середні й нижчі школи, а й засновував цілком нові організації для широкої народної освіти і популяризації наукового знання серед найширших кіл населення, особливо селянства. Він опрацьовував до деталів організаційні форми й статути нових установ, видавав книжки, підручники, програми, атласи тощо. Підтримував ліпші мистецькі сили, театр і т. п. Досить

сказати, що за короткий період, від весни 1919 р. до влади денікінців, яка не визнавала жодних українських шкіл, уся українська діяльність, усі українські установи були перебрані на кошти відділу »Українська Культура«. За той час він приготував до друку понад 250 українських книжок, а крім цього видавав ще й щоденну українську газету. Завдяки матеріяльній підтримці »Української Культури« існував і Український Університет у Полтаві. В цій »Українській Культурі« були зорганізовані всі активні полтавські культурні, літературні й наукові сили. Її заходами були зорганізовані й різні Комісії, напр., Термінологічна, для складення різних словників з різних галузів, куди входили професори Університету та діячі Музею. Була й Комісія Літературна, для популяризації книжок.

Тому, що не було паперу для друку, відділ »Українська Культура« замовляв матеріяли, згідно з пляном, і після доброго опрацювання й коректи робив з них паперові матриці, щоб за першої можливости, коли буде папір, стеоретипним способом надрукувати книжки, що вже було короткою і певною справою. Але коли в 1921 році довідались про це представники московсько-большевицької влади, вони знищили всі ці матриці, а відділ »Українська Культура« зліквідували.

Подібно, як спочатку московські большевики »толерували« існування Української Автокефальної Церкви, так »толерували« вони Український Університет у Полтаві, поки остаточно й твердо не взяли влади у свої руки. Зайнявши Полтаву, вони ніби навіть призначили харчову »пайку« для професури Університету, правда, таку, що вижити нею не можна було. Професорам, особливо харківським, крім цих непевних »пайок« давали ще й трохи певніші. Сила Університету була в студентах, що були, переважно, синами селян або козаків з недалеких від Полтави сіл. В суботу вони їхали, або йшли пішки, в свої села. Звідти, часто на плечах, приносили пшеничну муку, масло, сало, крупи, олію, мед, мак і т. п., і ділилися всім тим із своїми професорами. Це була дуже велика й цінна допомога, бо вартість грошей тоді падала так, що вони не мали майже жодної покупної сили. Студенти хотіли вчитися, були в найтіснішому зв'язку з професорами і мали своїх представників у Професорських радах факультетів. Перед засіданням домовлялися з деканом, чого мають домагатися від нього і професорів і потім це проводили на раді. Головним було те, щоб не допустити комуністів до Університету. Порадившись декана і ректора, студенти поставили домагання, щоб в Університет приймати тільки тих студентів, що мали матуру і знали латинську мову. А що комуністи не мали ні матури, ні не знали латинської мови, не могли бути студентами. Так у нас був спокій з комуністами.

Але Чека робила своє діло: вона арештувала і студентів, і професорів, і декого розстрілювала. Так розстріляла доцента Лебединського, студента Шевченка та інших.

Лектора латинської і грецької мов, що був одночасно директором першої Української Ґімназії в Полтаві, Прийму, що походив з Галичини, забрали до Харкова й посадили в тюрму. Там він і помер. Колись він був директором Української Ґімназії в Бучачі.

Арештували й Щепотьєва, Рудинського з сестрами, та багато інших. Так тягнулося до 1922 року, коли большевики остаточно скасували Український Університет у Полтаві, а на його місце Харківський Комісар Освіти Гринько заклав »Інститут Народної Освіти«. Все ж таки Історично-філологічний факультет проіснував чотири роки і деякі студенти встигли здати іспит. Так само встигли здати іспит і деякі студенти Медичного факультету, що були потім прийняті в Харківський Університет як асистенти при відповідних катедрах. Це пояснюється тим, що в Полтаві існувала т. зв. »Фельдшерська школа«, яка давала середню медичну освіту. Вона була при Земській лікарні, що мала добрий медичний музей. Вагато цих молодих фельдшерів, вже з кількарічною практикою, поступили були на Медичний факультет.

Може й дивно буде для декого почути про те, що в 1920 році московські большевики в Полтавському Університеті дозволяли ще й на іспити з релігії. Здається, це було тільки на Історично-філологічному факультеті. Я був на одному такому державному іспиті нашої студентки, яка втратила батька і матір і була сиротою. Вона сварилася зі своїми екзаменаторами, бо коли відповіла на всі запитання з релігії і виявила, що знає більше, ніж вони, то її почали обвинувачувати в »буржуазнім релігійнім світогляді«. Тоді вона, як кажуть, вивернула до них кожуха: »То ви оголосили, що будете питати з релігії, а хочете, щоб вам відповідати проти релігії. Чому ж не говорите правди? Мабуть тому, що самі того встидаєтеся«. Рад-не-рад мусіли дати їй добру оцінку, бо вона була дуже працьовита і знала добре всі предмети.

Про дальшу долю професорів і студентів Українського Університету в Полтаві, після скасування його большевиками, не знаю, бо в 1922 році від мене відібрали »професорську пайку« і я мусів тікати за кордон, залишивши все. Трохи раніше ніж я, утік студент Наріжний, тепер історик, що потім скінчив Український Вільний Університет у Празі та викладав у ньому історію. Разом з ним ми перенесли деякі полтавські традиції й до Праги. Український Університет у Полтаві, хоч і недовго існував, проте своє діло на Полтавщині виконав гідно.

ЧИТАЙТЕ, ПЕРЕДПЛАЧУЙТЕ
І ПОШИРЮЙТЕ
ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ

Лев БИКОВСЬКИЙ

ЯКІВ МИХАЙЛОВИЧ МОРАЛЕВИЧ

ЙОГО ЖИТТЯ ТА ДІЯЛЬНІСТЬ (1878-1961)*

Дня 1-го листопада 1961 р. помер у Денвері (Кольорадо) заслужений професор Яків Михайлович Моралевич.

Професор Я. Моралевич був визначним українським громадянином, педагогом і прекрасною людиною. Має значні заслуги в організації українського високого шкільництва та в науково-організаційній ділянці. Тому слід подати деякі інформації про цю непересічну постать.

Відомості, подані нижче, ґрунтуються на матеріялах, що їх подала нам удова Антоніна Моралевичева, на особистих споминах і на тій скупій літературі, що досі опублікована про проф. Я. Моралевича й була нам доступна.

Яків Моралевич народився 1878 року на Поділлі, в священичій родині. Закінчив Кам'янець-Подільську духовну семінарію. З історичної і мемуарної літератури знаємо, що цей учбовий заклад у той час був значним українізаційним осередком. З нього вийшло чимало визначних українських громадських і культурних діячів. Яків Моралевич також вийшов з цієї семінарії вже свідомим українцем. Потім кілька років учителював.

Придбавши учительський досвід і зібравши трохи грошей, він подався в Петербург і вступив до Психоневрологічного інституту. В той час це був вищий заклад, заснований поступовою і визначною групою професорів, як протилежність до урядового закостенілого вищого шкільництва в колишній царській Московській імперії. Завданням його було підготовляти кадри високоосвічених працівників на суспільному полі, відповідно до завдань доби, що прийшла після революції 1905 року: педагогів, адміністраторів і різних громадських діячів. Вступ до інституту був легший, зате від кандидатів вимагали кількарічного стажу в даній ділянці. Яків Моралевич відповідав цим вимогам і був прийнятий слухачем інституту. Тут остаточно усталився його поступовий суспільний світогляд. Належав до Української Студентської Громади в інституті.

Але йому не довелось закінчити студії в цьому вищому учбовому закладі. Почалася перша світова війна і він, разом з іншими, вже в 1914 році опинився в Києві. Тут, для заробітку, працює у »Земському Городському Союзі«, новій самоурядувальній організації. Одночасно вступив до Київського Комерційного інституту, на два відділи. Комерційний інститут у Києві був також новим учбовим закладом. Був заснований визначними господарсько-громадськими діячами для підготовки кадрів обслуговування української, регіональної на той час, економіки, а головно для підготовки фінансових і кооперативних працівників в Україні.

*) Доповідь виголошена на засіданні Денверської групи УВАН 4-го листопада 1961 року.

Згодом він став навіть Кооперативним інститутом, а потім Інститутом Народнього Господарства ім. академіка Тугана-Барановського. В цьому інституті викладали визначні на той час професорські сили і з нього вийшли численні українські діячі, що двигнули українську кооперацію, видатні політики й адміністратори та пізніші професори українських високих шкіл.

Яків Моралевич успішно закінчив обидва відділи цього високошкільного закладу. До попередньо здобутої національної і суспільної свідомости, долучилися і широкий світогляд та фахово-економічні знання.

Тому він відразу, з 1917-18 років, включився в гарячкову й напружену працю для організації урядового апарату відродженої Української держави. Виявив себе як визначний і здібний громадянин-адміністратор. Як економіст став головним рахівником Міністерства торгівлі й промисловости Української Народної Республіки. Потім одержав пост директора фінансового департаменту того ж Міністерства. Далі працював директором загального департаменту Міністерства народного господарства Української Народної Республіки.

Згодом, разом з урядом УНР і армією, опинився в 1920 році на еміґрації, в Польщі. Перебував у таборі інтернованих — в Ченстохові. Але це його не заломило. Він далі працював невтомно у своєму фаху, викладаючи економічні предмети на різних курсах для перевишколу інтернованого вояцтва і пристосовування його до нових умов життя. В 1921-22 рр. був викладачем у польській торговельній школі в Познані. Але це не задоволило його — він не хотів працювати в користь чужинців і на заклик товаришів по Комерційному інституті й міністеріяльній роботі переїхав в 1922 році до Чехо-Словаччини.

Тут, в Подєбрадах біля Праги, організує разом з іншими Українську Господарську Академію — українську політехніку на чужині. Академія мала кілька відділів, у тому числі й Економічно-кооперативний з підвідділами. Знання й досвід Я. Моралевича незвичайно придалися. Спочатку як лектор, потім як доцент викладає він з успіхом на економічно-кооперативному відділі, а також і на інших, такі предмети: комерційну аритметику, загальне рахівництво, контокоренти, торговельну й промислову калькуляцію та інші споріднені з цим економічні й фінансові предмети, з відповідними вправами. Одночасно підготовляє, а Видавниче Товариство при УГА видає такі його підручники: 1) »Комерційна аритметика«, загальна частина (Подєбради, 1924, стор. 327), 2) »Фінансові обрахунки«, чч. I-II (контокоренти й калькуляція, Подєбради, 1924, стор. 234-16-3), 3) »Курс загального рахівництва« (Подєбради, 1925, стор. 390).

Одночасно з викладами в Академії провадить практичну діяльність для заснування кооператив на українських землях. З тою метою кілька разів, під час літніх вакацій, їздив із студентами на Підкарпаття, що в той час було в межах Чехо-Словацької Республіки.

Так само викладав економічні предмети на різних курсах у Йозефові для інтернованих українських вояків у Чехо-Словаччині.

Так невпинно працював він в Українській Господарській Академії з 1922 по 1935 рік, себто до часу її ліквідації, що була наслідком ворожих заходів москалів і поляків, для яких Академія була сіллю в оці.

З 1932 року, викладаючи в Академії, він одночасно брав участь у новозаснованому при Академії (з ініціятиви проф. Соломона Ґольдельмана) Українському Технічно-Господарському Інституті, позаочному вищому учбовому закладі.

Згодом, з 1934 року, після затвердження відповідною владою, Український Технічно-Господарський Інститут заступив зліквідовану Українську Господарську Академію. Інститут цей упродовж десяти років, від 1934 до 1944 року, об'єднав кількадесят професорів і мав кількасот студентів у багатьох країнах, розвинув значну навчальну й видавничу діяльність, у чому великі заслуги мав і проф. Я. Моралевич. З цією установою він ділив усі свої успіхи й неуспіхи.

В 1945 році проф. Я. Моралевич, разом з Інститутом, переїхав до Німеччини. Тут, після затвердження американською військовою владою, Інститут знову — поруч заочного навчання — переходить до навчання авдиторного і впродовж 5 років він збільшує кількість факультетів, розташовуючи свої заклади в Реґенсбурзі та Мюнхені. Так відбувалося відродження колишньої Української Господарської Академії в Чехо-Словаччині, з-понад сотнею професорів та кількома сотнями слухачів. Відновилась також і видавнича діяльність Інституту. В цьому всьому проф. Я. Моралевич брав визначну участь як керівник катедри книговедення на економічному факультеті. Одночасно Інститут видав наново такі його праці: »Комерційна аритметика« (15 лекцій), »Контокоренти« (8 лекцій) і »Калькуляція фабрична, торговельна й банківська« (13 лекцій).

В Німеччині проф. Я. Моралевич працював до 1949-50 років, до часу т. зв. »заокеанського розселення« української еміґрації. В кінці 1949 р. він разом з родиною виїхав до США і замешкав у Нью-Йорку.

Його невсипуща енергія не дозволила йому обмежитися повсякденними особистими справами. Разом з іншими в 1950 році почав організувати в Нью-Йорку український вищий учбовий заклад. Об'єднує професуру, скликає студентів, розпочинає навчання і добивається в американської влади визнання цієї високої школи, як рівної школам американським подібного типу.

З тою метою очолює засновану на американському ґрунті »Спілку Професорів« (СПУГА) та Абсольвентів Української Господарської Академії і Технічно-Господарського Інституту. Ця корпорація була затверджена 12 грудня 1951 р. департаментом освіти штату Нью-Йорк під назвою: »Український Технічно-Господарський Інститут-Спілка«. По довгих організаційних заходах 15 березня 1954 р. корпорація добилася від Управи Реґентів Університету — як найвищої шкільної влади штату Нью-Йорк — чартеру-дозволу вести українську високу школу під назвою »Український Технічний Інститут у Нью-Йорку«, який існує і успішно діє донині.

Професор Я. Моралевич був довгий час проректором цього Інституту. Постійно належав до керівних органів корпорації та Інституту, як член

або його голова, і працював для організації цієї української високої школи на чужині без будь-якої нагороди.

Так знову пройшло понад 5 років напруженої організаційної і педагогічної праці. Професор Я. Моралевич викладав на економічному факультеті Інституту його улюблені предмети. Останньо, в 1955-56 навчальному році, викладав комерційну аритметику і контокоренти.

Час ішов, професор старівся, прийшла хвороба очей, операції. Темпо його життя ставало все більш повільним і він мусів поволі відходити від громадських і високошкільних справ. Почав писати спомини зі свого багатого на зміст і різноманітного життя.

При кінці 1957 р. проф. Я. Моралевич переїхав разом з дружиною до Чікаго. Тут його дочка, Вікторія, закінчивши університет у Дітройті, отримала посаду фармацевта. В Чікаго він рештками своїх сил віддається релігійно-громадській праці. Як ревний вірний Української Автокефальної Православної Церкви в США, він належав до парафії Св. Володимира, став членом і головою цієї парафії.

В 1960 році дочка професора одружилася з інж. Олександром Ковальчуком у Денвері (Кольорадо) і залишила Чікаго.

Слідом за нею, влітку 1961 р., подався до Денверу й проф. Я. Моралевич з дружиною. Спочатку в кольорадському підсонні почував себе ніби краще. Ходив на Служби Божі в Українській Автокефальній Православній Церкві Св. Покрови, відвідував засідання Денверської Групи УВАН, записався і навіть почав курс англійської мови в місцевій »Опортуніті скул«, але від кількох тижнів занедужав і відійшов від нас, як було сказано, 1-го листопада ц. р. Осиротив дружину Антоніну, дочку Вікторію, зятя Олександра та внучка Юрія-Андрія...

Покійний професор Яків Моралевич впродовж свого довгого й невтомного життя спочатку був визначним українським адміністратором-організатором. Потім, як педагог-професор, більшу половину свого життя присвятив українським високошкільним і науково-організаційним справам, викладаючи в трьох українських високих школах. Сотні його студентів розсіяні по світі. Він дуже багато спричинився до закладення основ української фахової економічної літератури. Його ім'я славно записане в історії українського високого шкільництва, зокрема в економічній галузі.

Професор Я. Моралевич був прекрасною людиною, гарячим патріотом і віддано служив українській справі, часом навіть зі шкодою для свого особистого й родинного життя. Вихований у священичій родині та здобувши семінарську освіту — він потім усе своє життя був глибоко релігійною людиною. Скромний вдачею, людяний у відношенні до оточення, він особливо розумів студентів і був їх приятелем. Відзначався невсипущою енергією та невтомною працею. І ось ті заповіти залишив по собі Покійний не тільки словом, чином, друком, а й прикладом власного життя.

Спіть спокійно, Пане Професоре, Ваші думки, Ваші зусилля, Ваша праця — не пішли намарне!

Сергій ЖУК

Каїн і Авель

(ДРАМАТИЧНИЙ ЕТЮД)

За садом. Пасеться отара. Куриться дим двох огнищ, складених для жертви.

Каїн збирає овочі. Авель ґерлиґою ловить біленьке ягня.

АВЕЛЬ: От чортове дитя!
Зрина і зрина...

(Ловить)

КАЇН: (Складає овочі на жертов-нику. Узрівши, що Авель несе ягня)
Брате! Що думаєш робити?
(Підходить, гладить ягня)
Ах, біле, чистеє дитя...
Душа святая!
(Нахиляється. Цілує його)

АВЕЛЬ: (Витягає ножа).

КАЇН: Що думаєш робити?

АВЕЛЬ: (Загадково посміхається)
Побачиш!

КАЇН: (З острахом) Невже?

АВЕЛЬ: Я хочу жертву принести.

(Приклада ножа)

КАЇН: (Здригається, відвертається)
О, брате! Гріх надумав.
Невинна кров заплати вимагає. О, брате мій!

(Закрива лице руками)

АВЕЛЬ: (Опуска ножа)
Коли життя я в жертву принесу — Небесний Пан моє життя безсмертним вчинить...

КАЇН: Лиши, лиши! Поглянь на яблука і груші золоті...
Ти чуєш ніжний пах,
що може бути краще цієї жертви?

АВЕЛЬ: (Приклада ножа) Я хочу так!

КАЇН: (Спалахнувши) Я не дозволю!

АВЕЛЬ: (Глумливо): Дивись! Хто ти?

КАЇН: Я брат твій...

АВЕЛЬ: (Перетинає горло ягняті, кров заливає його руки. Він тремтить).

КАЇН: Ах! (На одну мить заплющує очі. Кидається до Авеля).

АВЕЛЬ: (В передчутті підійма ножа) Що? що?

КАЇН: А-а-а! (Хапа за ніж, ранить руку. Світло меркне).
Так ти убити хочеш брата?...
В жертву принести...

(Звірячий рик виривається з його грудей).

Г-а-а-а! (Хапає Авеля, торгає тремтячою рукою і щосили труча його від себе, той пада на камінь скронею).
А-а-а! — рида чийсь голос у повітрі. — Ха-ха! — регоче хтось за плечима у Каїна.

АВЕЛЬ: (Стогне).

КАЇН: (Переляканий, стоїть, мов кам'яний).

АВЕЛЬ: (Слабим голосом) Каїне? (Луна відгукується — Каїне!).

КАЇН: (Тихо) Я тут...

АВЕЛЬ: Каїне!

(Луна відгукується, побільшуючи силу звуку: Каїне!)

КАЇН: (Наближається до Авеля. Зрить його муки. Пада навколішки).

Брате! (Туга безмірна звучить у його голосі)
Я не хотів... (Павза)

АВЕЛЬ: (Стогне, сльози іскряться в його очах, він одвертає своє обличчя).

КАЇН: Брате!

АВЕЛЬ: (Хрипить).

КАЇН: (Страх вимальовується на його обличчі).
Брате! (Павза).
Брате! (Торкає його).

АВЕЛЬ: (Ледве чути) Каїне!

(Докір бренить у його голосі).
Чийсь голос повторює:
Каїне! Ха-ха!
(Сутеніє)

КАЇН: (Його волосся гороїжиться. Невимовна мука різьбить лице. Припада на груди до Авеля).

Брате! (Вирвається зойк)
Ти спиш? Прокинься...
Прокинься...
(Тихо): Брате!

(Хоче розбудити його. Павза — З обличчям, напоєним страхом підіймає голову Авеля і в беззумі випуска з рук).
А-а-а!

(Десь далеко відгукується: А-а-а!)

КАЇН: Це.. смерть!
(Мертва тиша. Павза)

Болюче безумне вирвається в Каїна: А-а! Ха-ха! Глимливо-злорадний перекочується відгук: Ха-ха! Каїн кам'яніє.

КАРТИНА ДРУГА

Вечоріє. Одна по одній засвічуються зірки. Бівці збилися докупи. Біля погаслого вогнища сидить Каїн, звісивши голову в тупій задумі. З пітьми вирізняється постать.

КАЇН: (Здригається) Хто ти?

ПОСТАТЬ: Я Авелева душа!...

КАЇН: (Падає ниць. Мертва тиша. — Павза).

КАЇН: (Тихо) Ти тут?

ПОСТАТЬ: Стою!
(Павза)

КАЇН: Що хочеш ти від мене?

ПОСТАТЬ: Невинна кров вола до неба!

КАЇН: (Тремтить) Ах, Авелe!
(Павза)

ПОСТАТЬ: (Зникає).

КАЇН: (Підводиться, сіда. За садами чути голоси).

КАЇН: (Тремтить).

АДАМ: (В сутінках) Діти, де ви? (Наближається, за ним Єва)

КАЇН: (Мовчить).

АДАМ: Вже пізній час, а ви все в полі. Ми не могли діждатися — пішли шукать.

КАЇН: (Як луна) Шукать!...

ЄВА: Ніколи ще такого не було!...

КАЇН: Не було.

АДАМ: Де ж Авель наш?

КАЇН: (Мовчить, схилившись).

ЄВА: Де Авель наш?

АДАМ: (Торкає рукою Каїна) Каїне, де брат твій?

КАЇН: (Мовчить).

ЄВА: Де брат?

КАЇН: Нема!...

АДАМ і ЄВА: Нема!?

АДАМ: Чи вже ж то дикий вепр його замучив?

ЄВА: (Плаче).

КАЇН: (Мовчить).

АДАМ: (Грізно) Де брата дів?

КАЇН: (Глухо) Убив...

АДАМ і ЄВА: Убив!?

(Павза)

ЄВА: (Голосить) О, сину, сину мій...

КАЇН: (Підводиться, наближається до матері).

АДАМ: Проклятий... Геть!

КАЇН: Тату!

АДАМ: Геть!
Де дів його?

КАЇН: Ми пасли вдвох... Збиралися жертву принести...
А він ягнятко білеє зарізав...

АДАМ: Ягнятко?

КАЇН: Ягнятко... Ми посварилися і я штовхнув...
(Закриває обличчя руками)

АДАМ: Штовхнув...

КАЇН: Гаряча кров... упав на камінь...
Гаряча кров...

АДАМ: Де сина дів?

КАЇН: (Тремтячою рукою показує на рів)
Я листям притрусив...

АДАМ: Будь проклятий!

КАЇН: Тату!

ЄВА: Не проклинай!

АДАМ: Будь проклятий!

ЄВА: (Рида).

КАЇН: (Відходить, закривши обличчя).
(Каїна нема. — Павза).

АДАМ: (Розгорта листя над трупом).

ЄВА:: О, сину, сину!

КАРТИНА ТРЕТЯ

Ніч. Пустеля. Голе каміння серед піску й тернів. На скелі сидить Каїн. Лице його опалене вітрами. Очі блищать гарячковим огнем.

Вітер свище: А-а-а! Го-го-го! Заливається плачем: У-у-у! Чути регіт: Ха-ха!-ха!

КАЇН Ти знов свищеш?

ГОЛОС: Ха-ха!

КАЇН: (З острахом) Жорстокий Боже!

(Павза)

(Молитовно) Творче Зла!
Зміни залізні пута життєві,
дай відпочити на хвилину.
Всі відцуралися мене...
Батьки, сестра-дружина, діти...
Ворони й пси лякаються мене...
Я сам страшусь власної тіні.

(Оглядається)

Душа моя покою прагне!

(Павза)

О, Авеле! (Оглядається).
(З сутінків ночі вирізняється постать).

ПОСТАТЬ: Я не забув тебе!

КАЇН: (Тремтить).

ПОСТАТЬ: Я не забув тебе...

(Зникає)

КАЇН: (Припадає обличчям до землі. Гуде вітер: Го-го-го!).

КАІН: О, Боже, світлий, світла дай. Намученій душі спочинок подаруй!
(Оглядається на тінь, здригається).
Ти тут?

ГОЛОС: Я тут!
(Западає пітьма, далеко гримить грім).

КАЇН: (Зривається з місця, хоче бігти. Блискає Перун, він пада, зривається. Стає на краю скелі. Тіні оточують його).

КАЇН: (Тремтить) Хто ви?

ТІНІ: Ми діти твоїх мук.

СТРАХ: Сховай мене, сховай!

РОЗПАЧ: Не проклинай!

НЕНАВИСТЬ: Приголуб мене!

КАЇН: О, Авеле!

(Тіні зникають)

ПОСТАТЬ: (Виринає в пітьмі)
Іди... Не бійсь, іди!
(Вабить рукою)

КАЇН: (Простягає руки)
Я йду!...
(Іде — звалюється зі скелі. Чути гул від падіння)

ВІТЕР: А-а-а!

Світає. Вирізняється труп. В повітрі випливають прозорі привиди-брати. Вони сплітаються руками і зникають.

Викочується сонце. Чути зойк круків.

Федір БАЛИЦЬКИЙ

Опівночі

Сидить при свічці полонений
І »Кобзар'я« читає,
А ураган, немов скажений,
Опівночі гуляє.

Реве, гуде, мов злісні змори,
Свище в тай-щілинах —
Старшина тоне, наче в морі,
В мережаних картинах.

Не в таборі це ж полонених
Лихі вітри лютують,
Це в шир-степах своїх зелених
Так козаки гарцюють.

Злітають, орли мов сизі,
З пустих могил розритих,
Щоб ізібратися на Низі
На ворогів неситих.

Блищать на сонці промінному
За бунчуками лави,
А при шляху при стоптаному
Щось тихо шепчуть трави...

»Гей джуро, джуро! вороного!«
— Наказує старшина,
Та враз од звуку гробового
Здригнувся, як билина.

Степи веселі зникають
У постаті уяви,
Та й знову ж очі пробігають
Рядки ряскої слави.

Помалу свічка догоряє...
Шаліє хуртовина...
І голову до сну схиляє
Утомлений старшина.

Леонід ПОЛТАВА

ТРИ ОПОВІДАННЯ

ІЗ »ЗБІРКИ КОРОТКИХ ОПОВІДАНЬ«

...Потяг ішов з Відня на Париж. Це був заклопотаний і запорошений »Орієнте-експрес«, що знав людей усіх рас і націй, возив дипломатів і контрабандистів за ті ж самі гроші в першій клясі, ревів громовим голосом на закрутах, де паслися югославські кози, важко гепав колесами на статечній німецькій землі й кокетливо вицокував буферами у Франції.

Всю ніч ми, по черзі, розповідали історії.

Перша історія була про одного американця.

До шестидесяти років він працював клерком, ощаджуючи на всьому. На шістдесят другому році життя клерк попрощався з своїм бюрком, поцілував дружину і вперше полетів літаком. Унизу майнув його спраглий штат Невада, попереду була Фльоріда, де клерк вирішив купити дільничку землі, побудувати гарну віллю і так провести решту життя із своєю найкращою в світі дружиною.

— Ви справді хочете купити землю на Фльоріді? — з товариською усмішкою на устах запитав клерка сусід у літаку.

— О так, я заслужив на спокій.

— Але навіщо вам переплачувати? Я представник фльорідської фірми по продажу землі. Ви добре трапили, мій пане! Можете бути певні, що наша зустріч під хмарами стане вам дуже в пригоді на землі: я вже потурбуюсь, щоб ви дістали найкращу дільницю, ми візьмемо на себе і будівництво віллі — ви заслужили на цю обслугу!

Повнолиций і добродушний клерк сяяв від радости.

Наступного ранку до його готелю підкотився б'юїк. Після оглядин чудової дільнички над блакитним озером (і без крокодилів! — як поважно запевнив представник), вони поїхали до архітекта, якого завжди мала та солідна фірма. Звідти наш клерк телефонував додому: — Дорога, віллу на 4 чи на 5 кімнат? — Залежить від ціни, Генрі! — О, ціна цілком по нашій ощадній книжці, і це завдяки моїм новим знайомствам! — Генрі!.. Ми будемо жити на Фльоріді?!. — Так, моя дорога, і тут все збудують за такі гроші, що ми зможемо спокійнісінько жити ще сто літ!

Після цього б'юїк, у супроводі форда, повіз нашого щасливця (бо заправлена ціна була дійсно низька, а бульдозер відразу ж почав рити на закупленому участку) до Сіті-гол, до Міської Управи. Очевидно, там добре знали представників цієї фірми, бо клерки і секретарка весело віталися, а правник, який сидів під портретом Рузвелта, особливо шанобливо потиснув руку клеркові з Невади і поздоровив з ідеальною купчею.

Що таке місяць для людини, яка прожила понад шістдесят, відпрацювала сорок п'ять, а в перспективі має нарешті спокій у власній віллі над блакитним озером та ще й на Фльоріді?! А треба сказати, що за умовою тільки місяць доводилося чекати, щоб в'їхати в новесенький будиночок!

У Міській Управі були підписані всі документи, вказані всі потрібні адреси; радісно повівав фльорідський вітерець, освіжуючи спітнілу від хвилювання лисину нашого клерка. Щоправда, трохи затуманилось в голові, коли підписував чека на 250 тисяч долярів — о, їх нелегко було заробити! Але яка ж розкіш чекала його з любою Мері!

Клерк з дружиною і речами прибув сюди поїздом через три тижні. Речі йшли в спеціяльному вагоні. Генрі відразу ж потелефонував до фірми по продажу землі на Фльоріді. Секретарка приємним голосом поінформувала, що все гаразд, що вони можуть вже тепер їхати й оглядати свою власність, і несподівано повісила слухавку. Клерк шанобливо запросив дружину до таксі (їхнє авто їхало потягом) і шофер повіз їх на вказану адресу, над блакитним озером, на околиці міста.

Найперше, що кинулося у вічі новому господареві нової вілли, це те, що ніякої вілли там не було. Там була тільки канава, розорана бульдозером майже місяць тому в його присутності! Не кажучи й слова дружині, клерк вискочив з таксі і підбіг до канави. Два робітники прокладали в ній великі рури.

— Що сталося? — трохи неспокійно запитав клерк.

— Як, »що сталося«? — здивовано відповів робітник, тримаючи в руці паяльника з синім язичком вогню.

— Чому й досі немає вілли?

— Він »крейзі«... — сконстатував інший робітник, дивлячись співчутливо на невідомого, себто на нашого клерка з штату Невада.

Але той несподівано закричав: — Це злочин, це зірвання контракту! Я поїду негайно до фірми! Пробачте, — сказав до робітників спокійніше, — ви невинні, я поїду до Міської Управи.

— Пане, — спокійно обізвався робітник з паяльником. — Пане, ви напевно заблудили: ми прокладаємо рури для водопою.

В цей час над'їхало авто. Клерк підбіг до нього:

— Ви представник фірми по продажу землі? Що це все означає?

— Якої фірми?

— Я власник цієї дільниці! — охрипло заговорив клерк. Тут мала бути вілла, моя дружина сидить в таксі й чекає, доки я її введу в нашу, розумієте, нашу віллу над озером! Ось мої папери!

— Це непорозуміння, — відповів сухорлявий пан, не вилазячи з авта. — Я купив цю землю для кінного заводу.

— Я негайно їду в Міську Раду! Це ошуканство! — закричав клерк з Невади і, витираючи долонею лисину, побіг до таксі.

— Генрі! Ти ж завжди витирав голову хустиною, — з усмішкою, що приховувала тривогу, сказала дружина. — Ах ти, нечемний хлопчик!.. Але що сталося? Ми заблудили?

— Ні, але ми все це негайно вияснимо! — і клерк драматичним голосом сказав шоферові адресу фірми по продажу землі на Фльоріді.

— Даруйте, пане, такої фірми у нашому місті немає, — несподіваною пролунало у вухах клерка. — І ніколи не було.

— Немає? Вони зліквідувались? Це неможливе! Прошу везти мене до Міської Управи!

— Я знаю, де Міська Управа, і охоче вас туди повезу, — ввічливо сказав шофер таксі.

У Міській Управі на пару з Невади подивилися здивовано і підозріло: це мабуть якісь фальшівники! Адже клерк подав документи, написані дійсно на ділових паперах Управи, але всі підписи були фальшиві!

Клерка і його напівпритомну дружину заарештували.

Наступного дня їх випустили. Виявилось, що обіцяний рай над блакитним озером продала їм шайка ґанґстерів, які за 250 тисяч готівкою влаштували за ніч навіть власну »Міську Управу« з клерками, машиністкою і суддею під портретом Рузвелта!

*

Повз потяг пролітали посріблені місяцем дерева...

Цю історію розповідав інший. Вона була про Еспанію.

Жив-був собі на Божому світі Мано́ло Карако́л. Народився, як і кожний порядний еспанець, у Барсельоні. Під теплі зітхання моря чистив у дитинстві черевики і їв молюски. Потім не без таланту співав під ґітару народні пісні »фламенко« — про чорнявого юнака з пекучим серцем, який за невірність забив дівчину. Коли ж у Мано́ло від маслин, рижу та »наранх«, себто помаранч, почав видуватися животик, він уже зміг на околиці міста поставити власний будиночок за гроші заморських туристів, яким продавав свій талант, а також морські дивовижні мушлі, у яких вічно шуміло море, коли притулити до вуха. У тому будиночку Маноло Каракол зробив малий виріз у вікні і крізь нього потроху продавав вино: »рохо«, »бланко« і червоно-біле. І так він жив. Скромно, часом і дуже скромно, та ніколи не забував подякувати Богові і за таке життя, бо воно було вільне.

Надходила старість. Та й »голод — не тітка«. І в осінні ночі, коли десь подалік гула розкішна вечірня Барсельона і море шуміло самі »фламенко«, — Маноло Каракол стуляв повіки і думав, як його заради ти лихові, як дожити до наступних туристів, бо за три пезети можна випити хіба склянку »орчади«.

Доля хотіла, щоб на пустирі, над яким найвище стояла хатина нашого милого героя, власники барсельонських кін збудували в долині вечірній кінотеатр під відкритим небом. Цю ідею перейняли вони, звичайно, від американців, як і більшість фільмів, бо з барсельонських екранів не злазили ковбої. Дехто під'їздив до того кіна автом, найчастіше ж приходили пішки і в чудові вечори за дві пезети вигідно сиділи собі на лавках, вдихали свіже повітря і щиро переживали стандартні ковбойські пригоди.

Відтоді всі платили за кіно, але Маноло Каракол — не платив, хоч не пропустив ні одного фільму. Як так? — Та він просто сідав у своїй кімнаті у крісло, відчиняв вікно і дивився вниз — на велетенський екран. Сюди було дуже добре чути постріли, а що фільми йшли англійською мовою, то слова, хоч як їх було багато, не грали жодної ролі.

Через тиждень у кімнаті Маноло Каракола сиділо вже троє його знайомих і залюбки дивилися на фільм. Кому не хотілось ні »рохо«, ні »блянко«, той мав платити півпезети. Швидко чимало сусідів довідалися, що з будинку Маноло Каракола можна дуже вигідно дивитися на фільми за півпезети, замість платити дві та ще й сходити вниз. У будинку Маноло Каракола закипіло: щовечора, бо ж дощів випадало небагато, там дивилися з кімнат згори на велетенський кіноекран щонайменше по десять-п'ятнадцять глядачів. Півпезети — це не штука, а задоволення на ввесь вечір та ще й у кріслах, куди кращих від тих, що внизу.

Тепер туристи могли приїздити, але могли й не приїздити! Багато мушлів лежали на березі моря й даремно чекали Маноло Каракола: його вже не цікавила бідна торгівля вічним шумом моря!

Через п'ять років хтось таки доніс власникам барсельонських кін про те, що в особі Маноло Каракола вони мають свого вірного спільника, який, щоправда, не платить нічого ні до їхньої, ані до державної каси.

Був суд, на який Маноло Каракол ішов з виразом найщирішого здивування.

І дійсно, суд його виправдав. Бо в жодній статті і букві закону не було передбачено ані такого злочину, ані, логічно, кари. Якщо б власники кіна під відкритим небом хотіли закрити »кінотеатр« у будиночку Маноло Каракола, вони мали б поставити височезну стіну: їм належала земля в долині, а сухий горб належав нашому героєві.

Може й тепер, коли я оце розповідаю, Маноло Каракол широко повідчиняв вікна свого будиночку і п'ятнадцять пар смолистих очей всього за півпезети радісно мчать за безсмертними ковбоями, які знайшли собі останній і вже короткий притулок в Еспанії!

*

За вікнами вагону Франція шелестіла тюлями і вуалями...

Третя історія була така.

Дід Савочка вирішив відвідати свого сина в Білій Церкві. Син — учителював, мав велику родину і мало грошей, отож приїхати не міг. А вже щоб усіх онуків показати, то й мови немає, бо де ж на тих усіх шибеників набратись на квитки?

І дід Савочка після довгих міркувань вирішив відвідати сина. Дідусь був розбитний, бував у навколишніх містах на ярмарках, їздив за хурщика, а тепер, при новій владі, стеріг колгоспний баштан та потихеньку тягнув з нього кавуни додому. Він і внукам кавунів повезе! Одна лише заковика: як туди доїхати, аж до Білої Церкви? Колгосп коней не дасть та там такі коні, що куди їм пройти вісімдесят кілометрів, не те, що щось везти!

Тут надійшов час сказати, що дід Савочка не визнавав ні авта, ані потяга. Він не визнавав не лише їх, а й багато чого з нових порядків. Та хоча й був трудівником, ніхто його думки про нові порядки питати не хотів. А про авто і потяг сказав голова колгоспу:

— Як маєте, діду, гроші, то купіть квиток на поїзд або ж дайте десятку шоферові, що хліб возить — от і підвезе.

— Ні, голубе, не хочу поганити себе на старість, — поважом відповів дід. — Коли б не був християнином, то наплював би на всі оті машини, бо вони вас до добра не доведуть!

Дід Савочка, як і личить баштанникам, був філософом і, треба сказати, що таких філософів є і досі в Україні багато: як колись сказали батько й мати, так і тепер, нащадок до старости дійшовши, казатиме. Так казав і дід Савочка, бо бачив, що чим більше ставало машин, тим менше було людей, з якими можна по-людському поговорити...

Дід Савочка довго відмовлявся від потяга. Але коли голова колгоспу сказав, що дасть йому відпустку тільки на чотири дні, — не було ради, доводилось дідусеві на »гаспидську машину« купувати квитка.

І ось у білій полотняній сорочці і крамних штанях, довговусий, з іще пильними очима дід Савочка вже на станції, куди його підвіз поставщик з кооперативи — аж вісімнадцять кілометрів по бездоріжжі на скрипучій підводі. Але дід Савочка був задоволений, з ним їхав лантух колгоспних кавунів, так обкладених сіном, що й сам дідько не пізнав би, що воно! Щоправда, думка про подорож потягом захмарювала радість дідову, але все село вмовляло його таки поїхати потягом — ну і вирішив поїхати. Перший раз і останній, тільки заради онуків! Бо дід Савочка не хотів мати справи з новим світом, у якому машини поперевертали народові голови.

Заревів, застукотів потяг і між іншими пасажирами з клунками повіз діда Савочку, який ще поки рушили — дрібно тричі перехрестився.

І сталося, як передчував!

А що саме сталось, запитаєте?

Та те, що машиніст-стахановець хотів перевиконати плян швидкости, а шпали ж прогнилі! На закруті, не відійшовши від станції і десять кілометрів, заскреготіли колеса, кинуло вагоном мов грушкою — і дід Савочка вилетів вікном у порох, куряву. Крики й зойки! Сталася катастрофа на життєвому шляху діда Савочки. Перший у житті потяг — і вилізла нагору нечиста сила!..

На щастя, були тільки поранені та й ті легко. Але три вагони лежали боком. Дід Савочка з переляку метнувся було повз вагони, в поле, а потім завернув, побіг впродовж, знайшов свій клунок з кавунами і від хвилювання та спраги якось спазматично почав їсти надбитого кавуна. Потовчені жінки стогнали, якась дитина ревла ревними сльозами і дід Савочка залишив своїм п'ятьом онукам тільки два кавуни — решту роздав.

У цей час підкотили новий потяг і сказали пасажирам всідати, щоб продовжувати дорогу на Білу Церкву.

— Ні, — твердо сказав дід Савочка. — Я не сяду.

— Та діду, до Білої Церкви ще з сімдесят кілометрів! Або йдіть назад, додому.

— Ні, — повторив, — ні за що в світі. Якщо ласка — віддайте гроші за квиток, а ні — давіться ними. А я з вами не поїду! Піду пішки по колії!

— Та куди ж ви, діду? — допитувався здивований кондуктор.

— Мені з вами не по-дорозі! — твердо відповів дід. — Скажи тільки, синку, чи оця колія на Білу Церкву?

— Так, так, діду, але ж то дорога яка!

— Нічого, я ходити вмію: ти ще в колисці лежав, як я вже ходив!

І ніщо не зламало твердої постанови діда Савочки. З двома кавунами у клунку він пішов збоку шпал.

Повз нього, трохи згорбленого і худого, пролітали поїзди, хтось кинув йому кілька яблук з вагону, на якомусь полустанку дід купив чаю і шматок хліба. Вночі переспав у канаві, бо ніч застала його серед широченної рівнини і хто знає, куди йти до села.

Боліли ноги в діда Савочки, коли на овиді замаяла Біла Церква.

А він перехрестився до далекого міста і пішов ще хутчіше туди, де вже неспокійно чекали син-учитель і п'ятеро онуків, стужених за дідом і за його кавунами!

Та доля химерна. Чи забагато дибали старі ноги, чи перестудився дідусь, сплючи в канаві біля залізничного полотна, чи може щось таки сталося йому під час залізничної катастрофи: заслаб у сина в Білій Церкві і за два дні, благословивши усіх, помер.

Колгосп взявся поховати діда Савочку, свого баштанника, якого всі любили за щирість, за чесність (та й за кавунчики діткам з колгоспного баштану).

І повертався дід Савочка в супроводі засмученого сина до рідного села — повертався у домовині потягом, якого так старанно оминав.

*

Починався ранок. Кондуктор »Орієнте-експресу« проходив вагонами і запрошував на сніданок у вагон-ресторан. Ми їхали французькою землею і на столиках з'явився виноград.

— Чи ми справді розповіли щось про Америку, Еспанію і Україну? — запитав один з нас.

— Ні, — відповів інший, наливаючи каву. — Ми розповіли тільки анекдоти про ці країни. Але навіть анекдоти не виникають з нічого!

Г. Е. фон БЕССЕР

ВЕЛИКА ГАРМОНІЯ

Маґістер Еразм Вайґшеель перегорнув листок грубої, оправленої у свинячу шкуру, книги.

Листок зашелестів, полум'я свічки в високому циновому ліхтарі замиготіло кілька разів, тінь на стіні зникла. Вайґшеель знову поклав худий довгий палець на пергаменову сторінку книги і його очі побігли по вигадливих, майстерно виписаних літерах.

Раптом він підвів гранчасту голову, розхилив трошки уста й почав наслухувати.

Панувала мертва тиша. Обличчя Вайґшееля спохмурніло.

Навіть уночі не було спокою з цією злиденною школою, цією тіснотою, вічним доглядáнням і навчанням, що виснажувало тіло й душу. Справді, що за життя!

Маґістер стягнув уста, хотів глумливо усміхнутися, хотів виявити свою досаду з приводу зненавидженого шкільного зайняття, але з усмішки вийшла якась ґримаса. Він глузував з себе самого й рвучко підвівся.

Маґістер у манастирській школі в Мавльбруні! Десять, дванадцять уже років, завжди те саме, завжди обмежений, замурований, ув'язнений чотирма голими стінами шкільної кімнати. Його хід уже сповільнився, смішно було б заперечувати, що роки загальмували його. Старий він вже — старий! А чого він добився?

— Маґістер... маґістер...

Еразм Вайґшеель вимовив ці слова голосно. Ґіркота стягла вниз кутки його уст, погасила ясний блиск в очах.

Він мав сьогодні наглядати, повинен був піти до школярської спальні, бо йому здавалося, що саме звідтіля долинув до нього тихий шелест. А так хотілося врешті звільнитися від важкого тягару шкільних обов'язків, внутрішніх мук, що тривали протягом років...

Маґістер невдоволено опустився на стілець з високою спинкою. Його погляд упав на книгу, обличчя ще більш спохмурніло.

Еге ж, дух, внутрішня велич, пориви понад глибину життя, крилаті мислі про те, що існує поза буднями й людською простотою. — Так, усе це наповнювало і його, штовхало до дії, поривало...

Він був молодий, дуже молодий. Без труду здобував знання; у тихі години він снив про свій великий шлях. Великого хотів він досягти, зробити подвиг, і у висліді мусіло прийти сповнення його всіх мрій — день усіх днів!

Але життя — уста маґістра зціпилися ще більше — було тверде. Воно било його, відкидало, спихало на інші шляхи, не розуміло його мрій, одним словом висунуло на перший плян розсудливе, а таке нечуване всевладне слово: »хліб«!

День усіх днів не прийшов, життя призначило для нього скромну, буденну ролю — маґістра в манастирській школі!

Худі руки Вайґшееля схопили книгу, його зіркий, недовірливий погляд шкільного вчителя не знайшов опертя, дивився в порожнечу.

А може він бачив перед собою сіру шкільну кімнату, учнів, вічний образ, одноманітність усіх своїх найкращих років?

Вони сиділи перед ним, немов живі, бешкетували або боялися його. Жадні знання ставили йому питання. Спершу вони були милі, згодом набридливі, нічого не варті. Тільки один з них ще притягав його увагу.

Цей не проштовхувався наперед, не бешкетував, не був надто запопадливий, ані лінивий, але був помітний. Його очі зраджували внутрішнє зацікавлення, він умів так дивитися, що серце тануло від тепла. А коли він питав, умів загнати у скрутне становище. Цей Кеплер, Йоганнес Кеплер, ха-ха-ха, ще один, що жде на день усіх днів, — якого щось штовхало, змушувало, тривожило. Видно було з його обличчя, що він відчував покликання, ха-ха-ха — ...ще один, який, мабуть, теж колись їстиме насущний хліб, опустивши бороду на груди, задовольниться чимсь скромним, мусить задовольнитися!

На цього хлопчиська він гострить зуби й радітиме, коли він скориться. Ні, геніїв не було багато й життя не так легко давало право бути вибранцем. До цього, Кеплере, треба багато, дуже багато!

Маґістер непорушно сидів у стільці, розчарований, огірчений. Раптом він підніс голову, прижмурив очі, почав напружено прислухатися.

В найближчу хвилину Вайґшеель опинився в сінях — хто ж це, до чорта, зважився шлятись уночі?

Холодний протяг понітря, тихе скрипіння зрадили учителеві все — він задихався, збіг із сходів. Головні двері були відчинені. Чи ж котрийсь учень утік крадькома... це було б...

— Стій!

Худа, жаднюща рука Вайґшееля схопила, він похилився над — Кеплером.

Тріюмф, глум і злослива радість схвилювали маґістра. Цей мудрагель, хлопець з упевненими очима, непохитними, проясненими внутрішнім світлом рисами...

— Що ви собі думаєте, як смієте...

Йоганнес Кеплер здригнувся під важкою рукою учителя.

— Вибачте, — промимрив він. — Зорі... ця ясна ніч... я хотів тільки побачити небо, ціле, велике небо!

Хлоп'ячий голос звучав так дивно, якось сердечно і святково, — тиск руки послаб.

Вайґшеель звів очі вгору й здригнувся.

Понад ним простягалася пишнота височини, зорі мандрували, з'являючись з безконечності й поринаючи в ній...

Маґістер дивився вгору в покорі й самозабутті, немов би він перший раз побачив зоряне небо.

— Якщо довго на них дивитися, — почув він неначе з далекої віддалі голос хлопця, — то здається, що вони сходять до вас, наближаються...

Маґістер Вайґшеель помалу повернувся до дійсности.

— Небозвід, — сказав він повчально, але приязно, — це зоряне море без берегів, що ж ми знаємо про нього, — нічого, мій любий, зовсім нічого. Можемо тільки дивитися і...

— ...Мало того, що там є рух, він мусить бути керований і... і...

Маґістер відчув колишній гіркий глум, заздрість до молодости й щирости і хотів поглузувати. Як сміє цей пацан...

Але поки він встиг відповісти, Кеплер продовжував:

— Рух, пане маґістре, керований Богом рух, але це може діятися лише за... за законами великої гармонії. Там угорі мусить бути велика гармонія, інакше й бути не могло...

Слова палко звучали в вухах маґістра, хлопець підняв руки й дивився вгору, як зачарований.

У Вайґшееля минула охота насміхатись, замислено стояв він біля Йоганнеса Кеплера, врешті поклав свою руку на плече хлопця.

Він говорив про плянети, пояснював, речево й нескладно уділяв учневі з свого знання, при чому усміхався.

Довго вони стояли так, затоплені очима в зорях.

Згодом, біля ліжка учня, який швидко поринув у сон, маґістер вдивлявся у спокійне, матовим блиском опромінене хлоп'яче обличчя, милувався рішуче закроєними устами.

Вайґшеель обережно подався до своєї кімнати.

Його душа була така вільна, він почував себе внутрішньо таким визволеним, таким чистим.

Маґістер широко відчинив вікно, впускаючи в кімнату зоряну ніч.

Йому дано було пережити роковану хвилину, відчути, як наївно-первісним способом об'явився велетень.

Вайґшеель замислено задивився в ніч.

Зухвальством було зарозуміло зважуватися ступати поза ті межі, які були доступні лише для вибранців. Не кожний міг бути покликаний Богом до чину, треба було теж городників у великому городі землі. Його завданням було вирощувати, доглядати, вказувати шлях, як він міг про це забути... Дріб'язковість і зарозумілість затемнили йому зір. А якщо між учнями був такий, що мав дані сказати щось особливе й був покликаний до великих діл, то його зустрічав насмішкуватий глум.

А цей хлопець, цей Йоганнес Кеплер ще скаже світові своє слово, — маґістер Еразм Вайґшеель усміхнувся щасливо; це ж був його учень, його учень! Для нього напевно був призначений день усіх днів!

— Велика гармонія! — сказав тихо маґістер і кивнув головою.

Внутрішній закон, що не знав ні простору, ні меж, тільки поєднуючу, велику силу чистого життя.

Маґістер відчув Божу всемогутність, і ця хвилина стала передчуттям великої долі вибраного, творчого духу.

Перекл. О. Д.

Петро КІЗКО

Пересторога

(Містерійна сцена)

Діють:

Партійний діяч.
Культурно-освітній діяч.
Громадський діяч.
Харитативний діяч.
Керівник молоді.
Поет.
Редактор.
Керівник жіноцтва.
Голос Батьківщини.

Дія відбувається на загальних зборах української громадськости на чужині середини XX-го сторіччя. Головує на зборах партійний діяч, він же першим і слово мовить.

Партійний діяч:

Шановні і достойні, честь припала
Мені відкрить ці збори історичні.
Питань до розгляду у нас — навала,
Найбільші ж з них — партійно-політичні.
Чому? Відомо вам, достойні гості,
Що партія — суспільства мозок, жили.
Без партії моєї ваші кості
Давно б в землі безпам'ятно зігнили.

(Рух в залі).

Так, так, мої пані й панове любі,
Як провідник партійний, я холону,
Коли в Ляосі, Конґо чи на Кубі
Комуністичну ставить хтось колону,
І я, і партія моя долоні
Натерли, пищучи відозви і листівки.
Була б Москва, можливо, в Вашінґтоні,
Коли б не я і не мої вказівки.
(Знову рух в залі, чути кашляння).
Тому усі з трибуни тут почуйте
Мій клич суворий, правильно-єдиний:
Усіх себе мені підпорядкуйте,
А ні — усі пропадемо, погинем.

Культурно-освітний діяч (гукає з залі і виходить на трибуну):

Дозвольте, слова хочу... Це наруга,
Це — монополь, свавілля, диктатура...
Яка у мене серцева напруга!
Пані й панове, де ж бо в нас культура?
Ось пан партійний так казав, що наче...
Що тільки він... що партія єдина
Громаду к сонцю двига, значить...
А де ж звичайна, рядова людина?
І де освіта і просвіта, школа,
Працівники цього значного діла?
Та партія давно вже задубіла б,
Якби не ми, працівники освіти!
Якби не мій... талант освітний,
То нам люмумбами б довік сидіти...
Освіту наперед — мій клич завітний!

(В залі рух, серед партійців замішання, чути якісь невиразні вигуки. Громадський діяч встає і з залі гукає).

Громадський діяч:

Переборщив промовець попередній:
Громада всьому — сила і підпора.
З громади кадр іде безпосередній
В політику й освіту. От учора,
Сказать до прикладу, Іван Несмілий
Був так собі — непоказна особа.
А нині він — асекурант дозрілий,
І буде ним довіку і до гробу.
З громади йдуть пагіння молодечі,
Розбурхують вершки у даль глибоку.
Я весь тягар узяв собі на плечі,
Не піде діло без моєго кроку...

(В залі мертва, сумна мовчанка. Тоді слова просить харитативний діяч).

Харитативний діяч:

Аж сумно робиться, пані й панове,
Як слухаєш слова самореклямі.
Я не скажу цього в своїй промові,
Не модні ці людські гріхи прадавні.
Одно підкреслю лиш: у дні цих жахів,
Великих бід, і голоду, і злиднів,
Коли б не дар харитативних лахів, —
Усі б були ми дуже, дуже бідні.
Тому харитативна справа — неминуча,
Без неї навіть неможливо жити,

Бо навіть подарована онуча
В наш час життя нам може прикрасити!..

(В залі сміх, хтось плеще в долоні, чути вигуки: »Слава Харитасові!«, харитативний діяч, задоволений з удачі виступу, поважно сходить з трибуни. Керівник молоді, спритний, прудкий, уже стоїть на трибуні з гордо піднесеною головою, з молодечим блиском очей. Коли затихає в залі, він починає промову).

Керівник молоді:

Яйцеві курки не учить, шановні,
А все ж загляньмо правді прямо в очі:
Без молоді — бочки ви є порожні,
Із вас робить ніхто уже не хоче...

(В залі замішання, рух і крики: »Геть із жовтодзюбим пискуном!«, »Що він меле, смаркач?«, »Він ображує нас!«, »Із трибуни його!« Але молодий тримається твердо і мовить далі):

Ви не кричіть, бо крики не поможуть,
Закон життя такий: старим — вмирати.
Лиш молоді перетворити зможуть
Цей світ пітьми і сонцем осіяти!
Тож молодим дорогу — на вершини,
Ми все життя, як коней, осідлаєм.
Перелетимо і гори, і долини,
І літні шатра скрізь порозставляєм!

(Керівник молоді сходить із трибуни. Знову гробова мовчанка. Тоді слова просить поет).

Поет:

Які ви всі сухі, прозові люди,
Не видно в вас ні крихітки емоцій.
Слова у всіх, як ті засохлі груди,
Що восени чорніють на толоці.
А скільки в нас краси довкіль земної,
Квіток, пташок, і трав зелено-рунних!
Та нам би жити в дрімоті-спокої,
Лиш слухать спів поетів вічноюних.
І я зову, я кличу і гукаю:
Читайте вірші, ні — читать замало.
Ви їх ковайте, їжте, закликаю,
Як пампушки ковтаєте і сало.
Живіть поезією, киньте прозу!
Поезія життя до щастя двига.
І що нам спека люта, а чи грози,

І що нам заметіль, а чи хурдига?
З поезією ми — бурхливі ріки,
З поезією ми — мости і гори.
З поезією ми — нужда, нещастя, горе...

(В залі чути голоси: »Що він говорить?«, »Нехай — він поет«, »Муза найшла на нього«. Поет, заплющивши очі й склавши на грудях руки, продовжує далі).

Поезіє! Ні дна тобі, ні краю.
Яка глибока ти, еси, й широка.
І хай тебе пігмеї не читають, —
Для всіх ти світла світлістю пророка.
Тому поет — носій всього ясного,
За ним, поетом, людям йти у вічність...
А інше все? До дябла до старого!
Нехай живе житейська поетичність!

Редактор:

(Скромно вклоняється публіці й говорить з місця):
От бачите, шановні, що виходить,
Коли нема редактора. Плетуть всі,
Як хоче хто. Поет ось нам доводить,
Що жити слід у поетичнім дусі.
А от йому не до ума, гадання,
Що казане з трибуни тут конечно
Повинно йти на редаґування,
Бо скільки слів в промовах недоречних!
У нас, по-правді кажучи, всі пишуть,
Немов би зроду в школу не ходили.
І пишуть »дишать« — замість »дишуть«,
А замість »брили« — пищуть »бріли«...
І що ж? Редактор всьому є основа,
Усіх він править, всіх він направляє.
Фактично він, редактор — майстер Слова, —
Політиком й поетом управляє!

(Голоси: »Неправда«, »І без редактора обійдемось!« Редактор не зважає на голоси, вклоняється й сідає на своє місце. Слово бере керівниця жіноцтва).

Керівниця жіноцтва:

Я коротко: і що б ви всі робили,
Які б пости займали, як би жили,
Коли б... Жінки вас не родили,
У пеленках з дитинства не носили?..

(Керівниця жіноцтва сіла. В залі почали перешіптуватися: »Оце сказала, оце відрубала«. На-

раз світло в залі, де відбуваються збори, гасне. Стало темно, як вночі. Всі заніміли в непорушному страху. Згори чути голос Батьківщини; він звучить як голос суворого присуду і гарячого заклику).

Голос Батьківщини:

Самі себе ви судите, як бачу,
Нащо чужі вам судді й прокурори?
З вас кожний гірко, гірко ще заплаче
За ці дрібні та самовбивчі спори.
Нема безгрішних, досконало чистих
Людей серед усякої спільноти.
Є Бог один і Матінка Пречиста —
Земля своя, свій край. Турботи
Всі ваші марно пройдуть, безгомінно,
Увесь ваш труд й зернята не породить,
Якщо самі ви стелете незмінно
Собі під ноги розсварів колоди.
Якщо для вас пожива — гріш і слава,
А партія чи група — ідеали, —
То не хуліть: »В нас буде ще держава!«
З вас кожний в зародку її завалить.
Хай буде слово це моє — суворе,
Але ж моя суворість — ласка нені.
Коли б ви всі збагнули моє горе,
Ви б сорому вогнем були спалені!
Остання це моя пересторога:
Зведіться з дна мізерій до вершини
І хай вам світлом буде та дорога,
На котрій напис: »Бог і Україна«!

(Світло в залі. Всі стоять, задивлені у височінь, де великими буквами, складеними із блискучих зірок, виписано: »Бог і Україна«. Всі разом, стоячи, говорять врочисто і натхненно, немов проказують присягу):

Хай Бог нам свідком і суддею буде,
І хай скарає кожного в хвилину,
Коли хто з нас, розсварений, забуде
Про нашу долю спільну — Батьківщину!
Нехай всі чвари й примхи особисті
Не більшать мук, терпінь всього народу.
А славолюбів всіх і кар'єристів,
Самореклямників усіх — на чисту воду!

(Завіса)

Зміст журналу »Визвольний Шлях« за 1961 рік

А. ПРОБЛЕМИ: ПОЛІТИЧНІ, СУСПІЛЬНІ Й ГОСПОДАРСЬКІ

Коментарі й статті на актуальні теми

Алетіяно-Попівський Євген: Ідея Чину і люди Тридцятого Червня. Друковано в чч. VII і VIII, стор. 649, 758.
Алетіяно-Попівський Євген: Під прапорами Безсмертних 997
Бандера Степан: Еволюція большевизму й частинні здобутки боротьби 1245
Бедрій Анатоль: Думки маршала Маннергайма 344
Бедрій Анатоль: Націоналізм сьогодні й завтра 1251
Величківський Микола, проф.: Чорні буревій в СССР 38
Д. О.: Lingua Imperii 877
Десенко В.: Диявол без маски 1237
Драбат Григорій: Другий Зимовий Похід (В сорокріччя Базару) 1117
Драбат Григорій: У двадцяту річницю відновлення Української держави (30 червня 1941) 517
Драбат Григорій: До сорокліття Першого Всеукраїнського Церковного Собору в Києві 1121
Кізко Петро: Москва у війні з українським націоналізмом 607
Ломацький Михайло, проф.: Найбільш занедбана ділянка 629
Мечник С. М.: Терористичні органи московського імперіялізму. Друковано в чч. I-II, IV, V, VI, VII, VIII, IX, стор. 41, 362, 494, 621, 741, 850, 942.
Орловський Євген: Наступ Москви на Воюючу Україну 5
Павлюк Михайло: Проблеми земельних реформ 25
Павлюк Михайло: Економічні кризи (Послаблення гостроти економічних криз капіталістичного господарства) 483
Павлюк Михайло: Кризові процеси в господарстві СССР 729
Павлюк Михайло: Проблеми страйків 845
Павлюк Михайло: Комуністичний Китай і Москва 1004
Подільська Слава: Ідеї АБН — перемагають 637
Полтава Леонід: »Ти — не неволі син!« (В 150-тиліття з дня народження о. Маркіяна Шашкевича) 1121
Полтава Леонід: Український вітер у степах Казахстану 1220
Херсонський І.: Страх Кремля 11
Шалдій Дмитро, інж.: Стан промисловости СССР 13
Шалдій Дмитро, інж.: Догосподарились... 353
Шалдій Дмитро, інж.: Катастрофа сільського господарства в Україні 612
Шалдій Дмитро, інж.: Реорганізація сільського господарства в СССР 735
Шалдій Дмитро, інж.: Нова програма КПСС 1212

Б. МАТЕРІЯЛИ ПРИСВЯЧЕНІ 100-ЛІТНІМ РОКОВИНАМ З ДНЯ СМЕРТИ Т. ШЕВЧЕНКА

Бачинський Леонід: Видання Творів Тараса Шевченка у США. Друковано в чч. I-II, IV, V, стор. 126, 267, 385.
Бедрій Анатоль: Націоналістична ідеологія Тараса Шевченка 71
Бора Богдан: Тарас Григорович Шевченко (поезія) 188
Володимир: »Тризна« **Тараса Шевченка,** переклад на українську мову 193
Драбат Григорій: І поховали Його »на Вкраїні милій« 397
Драбат Григорій: Хто фальсифікатор спадщини Тараса Шевченка? 835
Єфремов Сергій: Смерть і похорон Тараса Шевченка 241
Жук Сергій: Свято Тараса Шевченка (поезія) 406
Кирпич Андрій: З Шевченком проти Москви 530
Коніський Олександер: Тарас Шевченко в останні часи свого віку. Друковано в чч. III і VI, стор. 219, 297.
Лепкий Богдан: Шевченко на смертному ложі (поезія) 185
Лубська Ольга: Під знаком тернового вінка і червоної китайки 287
Маланюк Евген: Шевченко (поезія) 192
Москаленко Андрій: Історичний ґрунт Шевченківського образу »Прометей«. Друкованого в чч. VIII і X, стор. 825, 1016.
О. Д.: »Були на могилі...« 179
О. Д.: Скульптурні праці Тараса Шевченка 189
О. Д.: Проєкти на пам'ятник Тарасові Шевченкові в Києві 831
Полтава Леонід: Пам'ятник Тараса Шевченка в Ромні (уривок з поеми) 69
Полтава Леонід: Критик Вісаріон Белінський і Тарас Шевченко 185
Полтава Леонід: Тарас Шевченко і українська школа 927
о. Прийма Василь: Великому Кобзареві України (поезія) 929
Савчук Павло: Шевченко — непримиренний борець проти московського імперіялізму 159
Стебницький Петро: »Кобзар« під судом 407
Франко Іван: Шевченкова »Марія« 211
Штогрин Дмитро: »Давидові псальми« Тараса Шевченка 163
Шум Аріядна: Тарас Шевченко — новатор української драматургії 77
Щітківський Іван: Пам'ятник Тарасові Шевченкові в Києві 418
Яшовський Михайло: Спомини про Тараса Шевченка з 1859 року 243
З творів Тараса Шевченка: Заповіт 158
Псалом XLIII 158
Суботів 405
Твори Тараса Шевченка в перекладі на англійську мову **Вірою Річ:**
Заповіт 205
Розрита могила 205-206
Холодний Яр 207-208
Мені тринадцятий минало 209
Мені однаково... 210

В. ІСТОРІЯ, НАУКА, ЛІТЕРАТУРА, КУЛЬТУРА, МИСТЕЦТВО

Статті та есеї

Биковський Лев, інж.: Яків Михайлович Моралевич (Його життя і діяльність — 1878-1961) 1325
Васькович Григорій, д-р: Ідея побудови шарової психіки (закінчення) 63
Величківський Микола, проф.: Ревізія матеріялістичної теорії 843
Горняткевич Дам'ян, проф.: Іван Левинський 589
Демо А.: Фраґменти на тему мистецтва 1163
Драбат Григорій: Професор-доктор Юрій Олександрович Русов 1163
Ждан Михайло: Перший напад татар на Україну (події і проблеми). Дуковано в чч. VII, VIII, IX, стор. 684, 789, 902.
Жук Сергій, проф.: Синтетичний портрет у скульптурі 931
Кирпич Андрій: Село (До питання перебудови соціяльної структури українського суспільства) 1149
Кирпич Андрій: Межі 1299
Куликовський Дмитро, д-р: Від невмілого жарту до соціяльної хвороби (Соціологічний аналіз) 371
о. д-р Курилас Богдан, ЧНІ: П'єр Тейляр де Шарден 461
Кухар Роман, мґр.: Період творчих шукань Лесі Українки-драматурга 1304
Кушнір Михайло, д-р: Державна установа — а не Христова Церква 963
Мухин Михайло, проф.: З листування Івана Франка. Друковано в чч. IX і X, стор. 920, 1053.
Полтава Леонід: Пам'яті Альфреда Єнсена — шведського приятеля України 712
Полтава Леонід: Українська кінодокументалістика під час першої і другої світових воєн 1107
Савчук Павло, проф.: Професор Іван Мірчук — визначний український учений 1192
Сластіон Юрій, інж.-архітект: Артист-маляр Ілля Шульга. Друковано в чч. IX і X, стор. 911, 1037.
Табуї, ген.: Як я став Комісарем Французької Республіки в Україні (з історичних архівів) 1090
Тис-Крохмалюк Юрій: Ірляндські основоположники манастирів у VII-му столітті 564
кн. Токаржевський-Карашевич І., д-р філ. і пол. наук: Впливи українців у Литовській державі. Друковано в чч. I-II і IV, стор. 51, 337.
кн. Токаржевський-Карашевич І., д-р філ. і пол. наук: Конституційна Історія України. Розділи: Вступ; Історичний розвиток; Громадянство—суспільство—населення; Громадська організація і Земська влада, як самоуправна влада і загальнодержавний орган; Військо і військова організація; Княжий престіл; Князівська влада; Княжий двір; Князь і дружина; Рада Князя, інакше — Боярська Рада; Органи князівського управління; Судова влада князя; Князівські з'їзди і специфічний український федералізм. Друковано в чч. V, VI, VII, VIII, IX, X, XI, стор. 426, 539, 661, 767, 834, 1020, 1132.

кн. Токаржевський-Карашевич, д-р філ. і політ. наук: Козаччина (Розділ із недрукованої праці »Конституційна Історія України«) 1281
Честертон Дж. К.: Єретики (Скорочений переклад з англ. мови — **П. П.**). Друковано в чч. VI, VII, VIII, стор. 577, 715, 803.
Шаян Володимир, проф.: Етичні, соціологічні і педагогічні погляди Григорія Сковороди. Друковано в чч. IX і X, стор. 911, 1037.
Шептицька Софія з Фредрів: Молодість і покликання отця Романа-Андрія Шептицького (Вступна стаття і переклад проф. **Д. Горняткевича**). Друковано в чч. VI, VII, VIII, стор 569, 699, 813.
Штогрин Дмитро, мґр: До еволюції світогляду Івана Франка (»Смерть Каїна«). Друковано в чч. IV і V, стор. 309, 449.
Щербаківський Вадим, проф.-д-р: З циклу: »Український етнічний тип« — Раси і народи; Рослиноїдна людина; Погляди В. Б. Антоновича; Господарський тип українця; Тип українського житла; Тип одежі українців; Тип обрядовости українця (Народження; Погляд на смерть і похорони); Українські весільні обряди. Друковано в чч. VI, VII, VIII, IX, X, XI, XII, стор. 551, 673, 781, 1029, 1140, 1267.
Щербаківський Вадим, проф.-д-р: Про українські Церкви Київщини 439
Щербаківський Вадим, проф.-д-р: З життя архиепископа Парфенія Левицького 708
Щербаківський Вадим, проф.-д-р: Спомини про М. В. Лисенка. Друковано в чч. X і XI, стор. 1072, 1187.
Щербаківський Вадим, проф.-д-р.: Український Університет у Полтаві 1319

Г. ЛІТЕРАТУРА

І. Повісті, новелі, оповідання, нариси, спогади і т. п.

Борзяк Дмитро: Букет пролісків (оповідання) 91
Буряківець Юрій: Ворон (поема) 1175
В. К.: Грім у горах (оповідання географа) 473
Володимир Р.: Святославів загин (історичний малюнок) 1051
Володимир Р.: Досвітки (Уривки з поеми) 1266
Володимир Р.: Мазепа після Полтави (Введення-Уривок з поеми) 1297
Віцель Курт: Межовий камінь (оповідання, перекл. **О. Д.**) 949
Гийла Ілліес: Дума про Тиранію (перекл. **Микола Скрипник**) 1262
Г. Е. фон Бессер: Велика гармонія (перекл. **О. Д.**) 1339
Ґаллеґос Ромуль: Патаруко (оповідання, перекл. **О. Д.**) 478
Ґергарт Ян: У Балигороді (перекл. **О. Д.**) 245
Жук Сергій: Золоті скрижалі 894
Жук Сергій: Каїн і Авель (Драматичний етюд) 1329
Кізко Петро: Пересторога (Містерійна сцена) 1342
Королева Наталена: »Як минула ж субота...« 277
Куликовський Дмитро: Медитація про гадюк (враження набуті під час літніх вакацій та інших сезонів) 592

Лукіяненко Марія: Старогрецькі міти, (книга II) — Геракл і Адметос; Геракл рятує Гесіону; Геракл і Гіганти; Підкорення Еліди; Заснування Олімпійських ігрищ; Завоювання Пілоса; Сини Гіппокоонта; Геракл і Деяніра; Смерть Геракла — Геракл у Сонмі Олімпійських богів; Геракліди; Книга IV — Тесей; Тесей в Атенах; Тесей і Мінотавр; Тесей і Амазонки; Гіпполіт; Весілля Пейрітоса; Викрадання жінок; Сметь Тесея. Друковано в чч. I-II, IV, VI, XI, стор. 83, 323, 597, 1199.

О. П.: Великодній спогад 285

Полтава Леонід: Заметіль (драма на три дії). Друковано в чч. I-II і III, стор. 109, 253.

Полтава Леонід: У Великодню Ніч (новеля) 280

Полтава Леонід: Три оповідання (із »Збірки Коротких Оповідань«) 1333

Пйонтек Гайнц: Слідкування і сльози (оповідання, перекл. **І. Мельник**) 1083

Скрам Амалія: Червона заслона (оповідання, перекл. **Л. Ч.**) 107

2. Поезії

Балицький Федір: Під Різдво на чужині 1280

Балицький Федір: Опівночі 1232

Бора Богдан: Гармонія 286

Бора Богдан: Цвіт щастя 1197

Бора Богдан: Возовиця 1197

Бора Богдан: Пора 1197-1198

Буряківець Юрій: В день мого народження 471

Буряківець Юрій: Містечко Чорнобиль (поема) 319

Верес Микола: Універсал 3

Верес Микола: Братам-емігрантам 69

Верес Микола: Київські весни 69

Верес Микола: Перманентність 336

Верес Микола: Не треба плакати 438

Верес Микола: Ясминь 605

Верес Микола: Музі 726

Верес Микола: Сад 726-727

Верес Микола: Прохання 830

Верес Микола: Іржавіють липи 1089

Верес Микола: Сновиддя 1198

Володимир Р.: Мертві друзі 728

Володимир Р.: Ольжичеві 947

Володимир Р.: Вимріяна Каринтія 1211

Ґі де Мопасан: Дикі гуси (переклад **Ю. Липи**) 1082

Дітер Рауг: Пам'яті Степана Бандери (переклад **Р. Єндика**) 1003

Жук Сергій: Рудими косами... 40

Жук Сергій: Останню пісню 88

Жук Сергій: Муза 951

Жук Сергій: Мідяну гриву розпустивши 1019

Кізко Петро: Відступникові 482
Кізко Петро: Поет 576
Кізко Петро: Творець 595
Кізко Петро: Присвята 596
Кізко Петро: Вдова 659
Кізко Петро: Вітрів знялись 660
Кізко Петро: Голос Спікера 766
Кізко Петро: Струмок 780
Кізко Петро: Два кроки лишилось... 947
Кізко Петро: Грози і сонце 1196
Кізко Петро: Друзі 1196
Кулеба Григорій: Я ішов у життя... 948
о. Курилас Богдан: Предки 82
о. Курилас Богдан: Притча про Сівача 725
о. Курилас Богдан: Битва під Маратоном 1279
Легіт Андрій: Місяць над Україною 4
Легіт Андрій: До розуму... 88
Легіт Андрій: Димом дихала осінь 482
Легіт Андрій: Життя-життя... 714
Легіт Андрій: Я за Молодість Богові дякую 727
Легіт Андрій: Надросся 946
Легіт Андрій: В стократ п'янкіше 1028
Легіт Андрій: Розпач 1088
Легіт Андрій: На човні 1186
Лубська Ольга: У підземеллі 4
Лубська Ольга: Однеси сніжинку 89
Лубська Ольга: Згадка про рідне село 89
Лубська Ольга: Серед степу 824
Лубська Ольга: Подругам 824
Лубська Ольга: Перед грозою 824
Мурович Лариса: Перший піонер 24
Мурович Лариса: Земля 37
Мурович Лариса: Духова оселя 89
Мурович Лариса: Напившись із неба 284
Мурович Лариса: Поєднання 335
Мурович Лариса: Назустріч світлу 335
Мурович Лариса: Я жду весни... 425
Мурович Лариса: Чому ви, рими, войовничі 460
Мурович Лариса: Зустріч 481
Мурович Лариса: Один за всіх 595
Мурович Лариса: Прапори Батьків 596
Мурович Лариса: Рідні сіті 604
Мурович Лариса: Сподівання матері 605
Мурович Лариса: Прощення 672
Мурович Лариса: Перед наступом 683
Мурович Лариса: Озеро спокою 707
Мурович Лариса: Схрещені мечі 728

Мурович Лариса: Ударний день 812
Мурович Лариса: Жертви легковірности 822
Мурович Лариса: Матер'ям Героїв 930
Мурович Лариса: До Долі 948
Мурович Лариса: Чорноземна грудка 1088
Мурович Лариса: В лісі 1191
Мурович Лариса: У мене в серці є одна світлиця 1280
о. Прийма Василь: Пробудителеві Маркіянові Шашкевичеві 1318
Вірші Політв'язня: Прийде ще час... 962
" " Загинув слід 962

Г. ОГЛЯДИ Й КРИТИКА НОВИХ ВИДАНЬ

Аркас Микола, д-р: Талановитий твір 868
Жук Сергій, проф.: »Поет« — поета Т. Осьмачки 502
Наумович Софія: Нові поезії 150
Наумович Софія: Гумор і сатира 152
Наумович Софія: Араґон і Яновський 379
Савчук Павло, проф.: Клясична праця 133
Савчук Павло, проф.: Національно-виховне значення дитячих журналів (журнал »Веселка«) 509
Степанківський З.: Маловідома вартісна праця про Україну 141

Д. РІЗНІ

Мелешко Ф., д-р: Чи справді старий Таран говорив по-церковно-слов'янському (Відповідь перша) 988
Мелешко Ф., д-р: Аналіза — »Від невмілого жарту до соціяльної хвороби (Відповідь друга) 1223
Наумович Софія: Відкритий лист до Ольги Мак 146
О. Д.: ЦК Компартії в Україні проти »Визвольного Шляху« 751

Трибуна Молодих

Попель Леся: Праця для України — наш основний обов'язок 866
Святослав: Наші обов'язки і вимоги до старшого покоління (Проблема — батьки і діти) 863

На військову тему

М. М.: Безкритичне повторювання московської пропаґанди 855
Савчак Володимир: Чи голос Кассандри? (замість рецензії) 859

Некрологи

—: Болюча втрата (Проф. д-р П. Олійниченко) 514
—: Меланія Кравців 1232
БІБЛІОГРАФІЯ — ч. VI (третя стор. обкладинки), ч. XI, стор. 1233.
ПОЖЕРТВИ НА ПРЕСОВИЙ ФОНД »ВИЗВОЛЬНОГО ШЛЯХУ«. Вміщено в чч. I-II, стор. 154; IV, стор. 393; VI, стор. 632; VIII, стор. 873; IX, стор. 991; X, стор. 1110; XI, стор. 1234.
ЗМІСТ »ВИЗВОЛЬНОГО ШЛЯХУ« ЗА 1961 РІК 1347

В День Різдва Христового щиро вітаємо наших Співробітників, Заступників, Кольпортерів, Передплатників і Читачів, бажаємо веселих Свят і щасливого Нового Року.

Українському Народові, його кращим Синам і Дочкам — борцям за визволення України, політв'язням у тюрмах, концтаборах, усім, що вигнані з Рідної Землі й караються на засланні, Українським Ієрархам і Духовенству Українських Церков, Українським Організаціям і Установам та всім Українським Патріотам — шлемо наш гарячий привіт і бажаємо найкращих успіхів у праці для Бога і Батьківщини.

Щиро вітаємо Проводи і Членів ЗЧ ОУН, АБН та всіх Організацій Визвольного Фронту.

Хай Новонароджений Христос благословить нашу працю і жертви в боротьбі з новітнім Іродом і обдарує нас Перемогою Правди — Вільною Соборною Українською Державою!

Христос Родився! — Славім Його!
Редакція, Адміністрація і Друкарня
»Визвольного Шляху«

ЧИТАЙТЕ — ПЕРЕДПЛАЧУЙТЕ!

тижневик

»ШЛЯХ ПЕРЕМОГИ«

»ШЛЯХ ПЕРЕМОГИ« — орган української самостійницької думки та речник українського визвольного руху. Він подає правдиві інформації про події на українських землях, а також приносить обширні відомості про міжнародні події, насвітлюючи й коментуючи їх в дусі інтересів української справи.

»ШЛЯХ ПЕРЕМОГИ« речево дискутує й роз'яснює всі суспільні, політичні й культурні питання української еміграції й постійно містить хроніку українського життя з усіх закутків світу.

»ШЛЯХ ПЕРЕМОГИ« — це універсальний часопис української еміграції в усіх країнах поселення, що повинен знайтися в руках кожного свідомого українця, якому доля нашої Батьківщини не байдужа.

Передплату у Великій Британії приймає:

Українська Видавнича Спілка
237, Liverpool Rd.,
London, N. 1.

Адреса Видавництва:

Verlag Schlach Peremohy
München 8, Zeppelinstr. 67
Germany

УКРАЇНСЬКЕ ВИРОБНИЧЕ ПІДПРИЄМСТВО

П О Д О Л І Я

ДОСТАВЛЯЄ УКРАЇНСЬКИМ КРАМНИЦЯМ, БЕЗПОСЕРЕДНЬО, АБО ЧЕРЕЗ КООПЕРАТИВУ »НОВА ФОРТУНА«, РІЗНОГО РОДУ СПОЖИВЧІ, НАЙКРАЩОГО ВИБОРУ, ТОВАРИ.

СПОЖИВЧІ ТОВАРИ З НАЛІПКАМИ »ПОДОЛІЯ« АБО »НОВА ФОРТУНА« МОЖНА НАБУВАТИ В РІЗНИХ МІСЦЕВОСТЯХ В УКРАЇНСЬКИХ КРАМНИЦЯХ.

»ПОДОЛІЯ« ОБСЛУГОВУЄ ТАКОЖ І УКРАЇНСЬКІ КЛЮБИ. НА БІЛЬШІ ГУРТОВІ ЗАМОВЛЕННЯ ДАЄ ЗНАЧНИЙ ОПУСТ.

УКРАЇНЦІ, ВЛАСНИКИ КРАМНИЦЬ, КУПУЙТЕ В »ПОДОЛІЇ« АБО В »НОВІЙ ФОРТУНІ«! УКРАЇНЦІ, КУПУЙТЕ СПОЖИВЧІ ТОВАРИ »ПОДОЛІЇ«! УКРАЇНСЬКІ КЛЮБИ, СТАВАЙТЕ ПОСТІЙНИМИ ВІДБОРЦЯМИ ТОВАРІВ »ПОДОЛІЇ«. ПАМ'ЯТАЙМО ВСІ КЛИЧ — »СВІЙ ДО СВОГО!«

За докладнішими інформаціями просимо звертатися листовно або телефонічно до:

Podolia Company Ltd.
159, Waterloo St.
Oldham, Lancs.

Tel. Oldham Main 8535

ПІДДЕРЖУЙТЕ

українську крамницю
К А Л И Н А

562 Genesse St., B U F F A L O 4, N. Y.

а переконаєтеся самі, що там найкраще закупите всякого роду ґалянтерійні товари, книжки, часописи, образи, різьби, нитки DMC, панами, українські вишивки, а також імпортовані солодощі.

СВІЙ ДО СВОГО! — ЗАПОРУКА НАШОЇ СИЛИ

ТОВАР ВИСИЛАЄМО ТАКОЖ НА ПИСЬМОВІ ЗАМОВЛЕННЯ